

Erik Ahlman

Artikkeleita (4)

TEOKSET XI

**Verkkoversio julkaistu Erik Ahlmanin
oikeudenomistajien ja Kotikielen Seuran luvalla**

URN:ISBN:978-951-39-8664-3
ISBN 978-951-39-8664-3 (PDF)
ISSN 0357-4105

Erik Ahlman, Artikkeleita (4)

**Julkaistu Erik Ahlmanin oikeudenomistajien ja
Kotikielen Seuran luvalla**

**Jyväskylän yliopisto
Filosofian laitos
Julkaisu 59**

**ISBN 951-680-972-3
ISSN 0357-4105**

Jyväskylä 1993

Virittäjä
(1928-1951)

Toimittanut
Leena Nukari

Saatteeksi

Jyväskylän yliopiston filosofian laitos on julkaissut v. 1992 uusintapainoksina filosofi ja kielitieteilijä Erik Ahlmanin kaikki seitsemän suomen kielistä teosta (Teokset I - VII). Näiden teosten jatkoksi on koottu neljänä teoksena julkaistava Ahlmanin artikkelikokoelma. Artikkelit ovat ilmestyneet vuosina 1917 - 1952 seuraavissa aikakauskirjoissa: Ajatus (Teokset VIII), Kasvatus ja Koulu (Teokset IX), Aika, Valvoja-Aika ja Valvoja (Teokset X) sekä Virittäjä (Teokset XI).

Varhaisin artikkeli, vuonna 1917 Kasvatus ja Koulu- lehdessä ilmestynyt "Yleinen sivistys ja koulu", on vasta väitelleen klassisten kielten opettajan puheenvuoro sivistyksen puolesta - "käpökäytännöllisyyttä" vastaan. Viimeiseksi jäänyt artikkeli, " 'Henki' ja 'sielu' ", joka ilmestyi vuonna 1952 Valvojassa, on itsenäisen ajattelijan yritys antaa hengen käsitteelle psyykkisestä todellisuudesta riippumaton merkitys omana "maailmana", "hengen maailmana". Näiden kahden samanmielisen artikkelin väliin mahtuu mitä erilaisimpia aihepiirejä koskettavia artikkeleita, jotka eroavat toisistaan niin sisällöltään kuin muodoltaan. Jotkut artikkeleista - lähinnä Ajatuksessa ja Virittäjässä ilmestyneet - ovat jo sinällään itsenäisiä tutkimuksia, ja myös sellaisina ne on tiedeyhteisössä aikanaan vastaanotettu. Osa artikkeleista on ajankohtaisia katsauksia ilmiöihin, joiden Ahlman näkee heijastavan kulttuurin ilmapiiriä. Monet niistä ovat kulttuurikriittisiä kannanottoja, joissa kirjoittaja avoimesti esittää oman perustellun näkemyksensä kaihtamatta yleisen mielipiteen kyseenalaistamista.

Vaikka artikkelikokoelma ei muodosta mitään yhtenäistä kokonaisuutta, kuuluu siinä johdonmukaisesti Ahlmanin persoonallinen filosofin ääni. Ahlman puhuu hienovaraisesti, ilman paatosta, mutta silti omista lähtökohdistaan tinkimättä. Omaperäisen ajattelijan vaikutelmaa vahvistavat ne humoristiset ja taiteelliset sävytykset, joilla Ahlman ilmaisee omaa mielen laatuaan.

Artikkeleiden ryhmittely neljäksi teokseksi pyrkii kuvastamaan Ahlmanin toiminnan ja tuotannon monipuolisuutta. "Ajatuksen" artikkelit edustavat Ahlmanin varsinaista filosofista tuotantoa, jossa korostuu arvofilosofia. "Virittäjässä" Ahlman esiintyy kielitieteilijänä ja kielifilosofina. Kulttuurilehdissä "Aika, Valvoja-Aika ja Valvoja" Ahlman näyttäytyy ennen kaikkea yhteiskunnallisena keskustelijana ja kulttuurifilosofina. "Kasvatus ja Koulu"-lehdessä korostuu Ahlmanin toiminta opettajien filosofisena kasvattajana ja korkeakoulun rehtorina, mutta myös Ahlmanin merkitys suomalaisena kasvatustutkijana.

Artikkelikokoelma on julkaistu alkuperäisten kirjoitusten näköispainoksena. Tästä on aiheutunut eräitä teknisiä vaikeuksia esim. sivunumeroinnin ja lähdetietojen merkitsemisen osalta. Juokseva sivunumerointi on lisätty sivun alalaitaan, ja jokaisen artikkelin alkuun on merkitty alkuperäinen lähde. Sisällysluettelossa on mainittu vain artikkelin nimi ja ilmestymisvuosi. Näköispainoksen tuoman autenttisen vaikutelman kustannuksella on ulkoasun yhtenäisyys pakostakin kärsinyt.

Ahlmanin filosofian merkityksen uudelleen arviointi ja tuotannon uudelleen julkaiseminen on prof. Reijo Wileniuksen ansiota. Hän on myötävaikutuksellaan mahdollistanut myös näiden artikkeleiden yhtäaikaisen julkistamisen. Tästä mahdollisuudesta haluan häntä kiittää. Artikkelikokoelman laatimisessa saamistani asiantuntevista neuvoista kiitän Pellervo Oksalaa, jonka apu on ratkaisevasti vaikuttanut työn edistymiseen. Edellä viittaamiini teknisiin vaikeuksiin on avun tuonut Eija Koivisto, jota kiitän kärsivällisestä ja paneutuvasta työskentelystä kokoelman viimeistelyssä.

Leena Nukari

SISÄLLYS

Spesieksen ilmaisemisesta suomessa (1928)	1
Kieli ja puhe (1928)	4
Martyn oppi sisäisestä kielimuodosta (1929)	11
Merkityksen "adekvaatiosta" ja sitä edistävistä seikoista (1930)	23
Spesieksen vaikutuksesta eräisiin suomen substantiiviattribuutteihin (1932)	30
Adverbeista (1933)	33
Muutama sana apposiitiosta (1934)	56
Substantiivin ja adjektiivin määritelmistä (1936)	60
Kielen sisäisestä puolesta (1938)	66
Homonymiat sanaleikin aineksina (1939)	73
Kielellisten ilmausten sisäisestä syntaktisesta rakenteesta (1943)	77
Kielen ja logiikan välimailta (1948)	90
Syntaksin suhde merkitykseen (1950)	95
Kielellisen ilmauksen käsitteestä ja siihen liittyvistä kysymyksistä (1951)	101

Spesieksen Ilmaisemisesta suomessa.

Spesies-kategorioilla ei suomen kielessä ole mitään varsinaista yhtenäistä ilmausta, sellaista kuin esim. useiden indogermaanisten kielten artikkelit. Kuitenkaan ei spesieserotus kuten tunnettua ole kielellemme vieras. Eräissä tapauksissa on taipumus erottaa subjektin määrätty ja epämääräinen spesies käyttämällä erinäisiä lauseopillisia keinoja. Tällaisia näyttäivät olevan seuraavat:

1. Sana järjestys. Jos lauseen subjekti edustaa määrättyä spesiestä, asetetaan se predikaatin edelle, jos epämääräistä, sen jälkeen. Esim.: *Ukko* (määr.) on tuvassa. Tuvassa on *ukko* (epäm.). Myöskin predikaatin määräyksien spesies saa usein ilmauksensa sanajärjestyksessä siten, että epämääräistä spesiestä osoittava sana pannaan lauseessa viimeiseksi tai ainakin loppupuoleen. Esim.: Minä tapasin pihalla *tytön* (epäm.). Minä tapasin *tytön* (määr.) pihalla. Vrt. Setälä, Suomen kielen lauseoppi, 11:s painos, § 134.

2. Monikon nominatiivin ja partitiivin vastakohtaisuus. Esim.: *Tytöt* (määr.) ovat tuvassa. *Tyttöjä* (epäm.) on tuvassa. Tuvassa on *tyttöjä* (epäm.). *Tytöt* (määr.) eivät ole tuvassa. Tuvassa ei ole *tyttöjä* (epäm.). Setälä § 9, a. Vrt. myös M. Airila, Suom.-ugril. Seuran toimituksia LII s. 18. Selvempänä spesieserotus kuitenkin näkyy objektissa. Esim.: Näin *tytöt* (määr.). Näin *tyttöjä* (epäm.). — Alempana 4. b:ssä mainituissa tapauksissa kuitenkin monikon nominatiivi osoittaa epämääräistä spesiestä.

3. Yksikön nominatiivin ja partitiivin vastakohtaisuus Setälän m. t. § 9 c mainitsemissa tapauksissa (eräissä kielteisissä lauseissa). Esim.: *Suutari* (määr.) ei ole tässä kylässä. Tässä kylässä ei ole *suutaria* (epäm.).

4. Predikaatin monikollisuuden ja yksiköllisyyden vastakohtaisuus.

a) Jos kardinaalilukusana on subjektina ja subjekti on spesiekseltään epämääräinen, on predikaatti yksikössä; jos se on määrätty, on predikaatti monikossa. Esim.: Kaksi viivaa (epäm.) on *yhdensuuntaista*. Nämä kaksi viivaa (määr.) ovat *yhdensuuntaiset*. Kaksi viivaa (määr.) ovat *yhdensuuntaiset*. Viisi suurvaltaa (määr.) ovat *päättäneet* . . . Neljä suurvaltaa (epäm.) on *päättänyt* . . . Set., m. t. § 13, 3.

b) Jos subjekti on *plurale tantum* tai tarkoittaa parillisia esineitä, ilmaistaan määrätty spesies predikaatin monikollisuudella, epämääräisen yksiköllisyydellä (siis kongruenssin puutteella). Esim.: *Rattaat* (määr.) ovat vajassa. Vajassa on *rattaat* (epäm.). *Kaksoset* (määr.)

ovat tuossa talossa. Tuossa talossa on *kaksoset* (epäm.). Viimeinen esimerkki osoittaa, ettei yksiköllisen predikaatin jäljessä olevan monikollisen subjektin aina tarvitse osoittaa elotonta olentoa, kuten Setälä, m. t. § 13 muist. 1 edellyttää. Vrt. M. Airila, Suomenkielen lauseoppi, 2. pain., § 14 b, L. Hakulinen, Virittäjä 1926, s. 92.

5. Nominatiivin ja genetiivin vastakohtaisuus.

a) Persoonattomien verbien *pitää, täytyy* ym. yhteydessä ilmaisee yksikön genetiivi määrättyä, nominatiivi epämääräistä spesiestä. Esim.: *Isännän* (määr.) pitää olla talossansa. 'Talossa pitää olla *isäntä* (epäm.). Vrt. Setälä m. t. § 112, IV, a, muist. 1.

b) Passiivista riippuvan partisiippirakenteen subjekti on yksikön genetiivissä, jos se on määrätty, nominatiivissa, jos se on epämääräinen. Esim.: *Miehen* (m.) sanotaan hukkuneen mereen. Mereen sanotaan hukkuneen *mies* (epäm.). Vrt. Setälä, m. t. § 120. Myöskin aktiivista riippuvissa partisiippirakenteissa näyttää nominatiivin ja genetiivin vastakohtaisuus olevan suhteessa spesiekseen. Esim.: Näin *viisi mie:tä* (epäm.) tulevan. Näin *noiden viiden miehen* (määr.) tulevan. — Tässä yhteydessä ansainnee huomiota se Setälän (m. t. § 30, 2) lausuma oletus, että *-m* loppuinen akkusatiivi alkuaan on osoittanut määrättyä, perusmuotoinen epämääräistä objektia.

Näyttää siltä, että varsinkin jos subjektina on plurale tantum tai parillisia esineitä osoittava sana, 5:nnessä kohdassa mainituissa tapauksissa myös monikon genetiivin ja nominatiivin vastakohtaisuus ilmaisee spesieserotuksen. Esim.: *Murkkinoiden* (määr.) pitäisi olla siellä. Siellä pitäisi olla *markkinat* (epäm.). *Saappaiden* (määr.) sanotaan pudonneen kaivoon. Kaivoon sanotaan pudonneen *saappaat* (epäm.).

Samassa asemassa kuin äskeiset ilmaukset ovat eräät muut, kuten näkyy seuraavista Airilan ja Hakulisen esimerkeistä: Koulussa on *huonot opetusvälineet*. Koivussa on tänä vuonna *isot lehdet*. Suomessa on *kylmät talvet*. Tässä kongruenssin puutteella (ja sanajärjestyksellä) ilmaistaan epämääräinen spesies. Kun nyt toisaalta voidaan sanoa myös: Koulussa on *huonoja opetusvälineitä*, mutta ei esim.: Koivussa on *pienet linnut*, syntyy kysymys, milloin epämääräistä spesiestä osoitetaan monikon nominatiivilla ja millä tavalla tämä nominatiivi merkitysopillisesti eroaa monikon partitiivista. 5:nnessä kohdassa mainituissa tapauksissa on epämääräistä spesiestä ilmoittamassa monikon nom., esim.: Koulussa pitää olla hyvät *opetusvälineet*. Koulussa sanotaan olevan *hyvät opetusvälineet*. Tuntuu siltä, että monikon nominatiivia näin käytetään, jos sen ilmaisemat esineet olellisesti tai vakinaisesti kuuluvat siihen esineeseen tai olioon, jota lauseen

alussa oleva, tavallisesti paikallissijassa oleva sana (psykologinen subjekti) tarkoittaa: nominatiivi osoittaa tällöin totaalisuutta, vastakohtana monikon partitiiville, joka näissä tapauksissa osoittaa partialisuutta.

Yllämainitut subjektin spesieksen ilmaisukeinot, joiden täydellistä luetteloa edellisellä ei suinkaan ole tarkoitettu, eivät ainakaan kaikki liene ehdottomien sääntöjen luonteisia. Usein käytetään eri keinoja (sanajärjestystä, määrättyä sijamuotoa ja kongruenssia) samanaikaisesti.

Onko suomen kielessä spesieksen erottaminen aikaisemmin ollut selvempää ja ehdottomampaa, vai ovatko nämä kategoriat voimistumassa?

Erik Ahlman.

Kieli ja puhe.

(Erikoisesti silmälläpitäen Jespersenin kantaa.)

Kuuluissa sveitsiläinen tutkija F. DE LA SAUSSURE tekee kuten tunnettua erotuksen puheen, *parole*, ja kielen, *langue*, välillä. Edellinen on hänen mukaansa yksilön vallassa, jälkimmäinen yksilöstä riippumaton, hänen yläpuolellaan oleva mahti. Erityisesti hän tähden-tää, että kieli on sosiaalinen ilmiö, se on ainoastaan yhteisössä. Se on olemassa eräänlaisen sopimuksen perustalla. Kielitieteen tehtävänä on ennen kaikkea kielen, ei puheen tutkiminen.

Saussure'ia ovat tässä suhteessa seuranneet useat muut kielen-tutkijat. Näihin kuuluu englantilainen PALMER, joka erottaa käsitteet *speech* ja *language*. Jälkimmäinen on niiden sovinnainten merkkien summa, jotka puhuva yhteisö on omaksunut ja systeemoinut keski-näisen ymmärtämisen varmentamiseksi. Kieli on eräänlainen „*kode*“, joka on verrattavissa esim. sähkösanoma-merkistöön. Samoin kuin sähköttäminen ei ole samaa kuin se merkkijärjestelmä, jonka mu-kaan se suoritetaan, samoin ei puhe ole samaa kuin kieli, jonka mukaisesti puhuminen tapahtuu.

Tätä distinktiota ei kuitenkaan JESPERSEN pidä ensinkään oleelli-sena. Kirjassaan „Menneskehed, nasjon og individ i sproget“ (Oslo 1925) hän käy sitä ankarasti vastustamaan. Hän sanoo, että itse asiassa ei ole muuta kuin puhetta. Siitä käsitteellisesti erillään olevaa kieltä ei ole. Se on mystiikkaa ja käsitesekaannusta. Ei voida kiel-tää, että Jespersenin esittämät huomaukset sisältävät myös oikeata, mutta nähdäksemme hän heittää pesuveden mukana lapsen pois. Ero-tus puheen ja kielen välillä on hyödyllinen, vieläpä käsittääksemme välttämätönkin. Seuraavassa tahdomme esittää näkökohtia, jotka puhuvat Saussure'in distinkton puolesta ja Jesperseniä vastaan.

Tarkastakaamme tällöin ensiksi Jespersenin kritiikkiä ja hänen tekemiään käsite-erotuksia.

Jerspersen sanoo, että sikäli kuin sillä, että kieli on yksilöstä riippumaton, tarkoitetaan jotakin todellista, ei voida tarkoittaa muuta, kuin että jokaisen ilmauksen ensin pitää olla yksityisten yksilöiden käyttämä, jotta se tulisi yleisesti hyväksytyksi. Puhe on yksilön tuote, kieli yhteisön.

Yhteisö on kokoonpantu ainoastaan yksilöistä. Näin ollen ei yhteisössä voi olla muuta kuin mitä on sen muodostavissa yksilöissä — ei siis mitään yksilöiden yläpuolella leijailevaa kieltä. Jespersen puo-lestaan arvelee, että Saussure'in käsitys yksilöitten puhumisesta riip-

pumattomasta kielestä ei ole muuta kuin mystillisen kansansielu-ajatuksen uudestisyntymistä, ajatuksen, jota vastaan esim. PAUL aikoi-
naan taisteli. Tuo Paulin vastustama käsitys sisälsi sen, että olisi ole-
massa jokin substanssi tai organísmi, jolla olisi itsenäinen olemassaolo.

Siihen Saussure'in väitteeseen, että yksilö on puheen, mutta ei
kielen herra, Jespersen huomauttaa, että tämä väite sisältää suun-
nattomasti lioittelua. Voihan yksilö kielen alalla luoda uuttakin.
Toisaalta on lioittelua sekin, että yksilö voisi vapaasti vallita puhetta.
Sillä jos hän menee eräiden suhteellisesti ahtaiden rajojen yli, on
enää tuskin kyseessä puhe. Kaikki puhumistoiminta on sosiaalista.
Yksilö noudattaa aina ulkoapäin annettua normia, jonka oleellisesti
muodostavat toisten yksilöiden parole'it.

Itse puolestaan Jespersen haluaa tehdä toisenlaisia erotuksia.
Ensinnäkin hän tekee eron *yksilönkielen* ja *kollektiivikielen* välillä. Jäl-
kimmäinen on osaksi yksilönkielten yhteissumma (ainakin sanava-
raston puolesta), osaksi eräänlainen keskimäärä edellisistä. Toiseksi
Jespersen tahtoo saada erotuksen syntymään käyttämällä *poten-
tiaalisen* ja *aktuaalisen* käsitteitä. Aiheen tähän hän saa kehittä-
mällä omalla tavallaan sitä Saussure'in ajatusta, että kieli on kaikkien
yksilöiden sieluissa olevien kielikuvien summa. Hän kysyy: Entäpä
miten on laita yhden ainoan yksilön sielun varastoilmausten, kieli-
mielikuvien, — ovatko ne *parole'*ia vai *langue'*ia? Sitä Saussure ei
sano — luultavasti siitä syystä, että hän ei ole tehnyt itselleen asiaa
selväksi. Jespersen itse näkee erotuksen siinä, että nämä sanamieli-
kuvat ovat potentiaalista kielellistä toimintaa, joka voi muodostua
aktuaaliseksi puhumiseksi. Kielelliset elementit potentiaalisina ta-
vallaan ovat olemassa, tavallaan eivät: ne ovat verrattavissa Münch-
hausenin jahtitorven jäätynesiin säveliin, jotka sulaessaan pääsevät
kaikumaan.

Jespersen ei siis tahdo Saussure'in tapaan erottaa kieltä ja pu-
hetta, vaan asettaa tämän erotuksen tilalle osaksi vastakohtaisuuden
yksilön puheen ja kollektiivisen puheen välillä, joka jälkimmäinen
on saatu yhteenlaskun ja abstraktion avulla yksilöiden puheesta (to-
sin Jespersen käyttää tässä sanaa kieli); osaksi hän erottaa toisistaan
potentiaalisen puheen ja aktuaalisen puheen.

Käykäämme nyt tarkastamaan Jespersenin kannan kestävyyttä.

Jespersen tähdentää sitä seikkaa, että yksilöllisinkin puhe on
eräiden „rajoitusten“ alainen, sekin on sosiaalista. Yksilö tosin on,
niin kuin Saussure sanoo, puhetoiminnassaan vapaa, mutta — Jespersen
huomauttaa — toiselta kannalta katsoen hän ei ole vapaa. Tässä Jes-
persenin olisi ollut syytä kiinnittää tarkkaa huomiota siihen seikkaan,

mitä puhe yksilön „vapaudesta“ kulloinkin merkitsee. Kun hän sanoo, että yksilön puhuminen on „social betinget“, tarkoittaako hän, että yksilöä ei muuten ymmärretä, jollei hän noudata muiden puhumista, vai sitäkö, että hän on tavan velvoittama puhumaan määrättyllä lailla? Saussure'in merkityksessä kieli ei ole käsitettävä miksikään reaalisiksi mahdolliksi, joka voisi estää yksilön puhumasta miten hyvänsä; *kausaalioessa* merkityksessä yksilö on vapaa „kielen“ rajoituksista, joskaan ei tietysti puhumistottumuksistaan ja halusta tehdä itsensä ymmärretyksi. Kun Jespersen sanoo, että yksilö samalla on sidottu, tarkoittaa hän — olematta tosin itse asiasta täysin selvillä — ainakin osaksi, että hän ei ole vapaa *normatiivisessa* suhteessa. Jespersen nimenomaan sanoo, että yksilö enemmän tai vähemmän tarkasti „mukautuu ulkoapäin annettuun normiin“. Niin pian kuin tämä on tunnustettu, on hänen samalla tunnustettava, että yksilön sidonnaisuus on normatiivista laatua. Yksilö ei voi muuttaa sitä normia, minkä suhteen hänen puheensa on oikeata tai virheellistä. Fyysillis-psykologisessä suhteessa hän on puhumisensa herra, mutta hän ei ole niiden normien herra, joita hänen on omasta tai muiden mielestä noudatettava.

Nyt tosin Jespersen puolustaakseen väitettään, ettei kieli ole muuta kuin puhetta, sanoo, että tuo ulkoapäin tuleva normi on oleellisesti (!) saatu muiden yksilöllisten „puheiden“ huomioimisesta („Der er . . . givet ham en norm udefra, men den er væsentlig givet ved iakttagelse av andres individuelle *paroles*“). Tässä kuitenkin ei ole tärkeintä, miten yksilö on tutustunut tuohon hänen ulkopuolellaan olevaan normiin, vaan että tuollainen normi on. Ja samalla on pantava merkille, että jokaisen muunkin yksilön puhetta arvostellaan myöskin oikeaksi tai vääräksi. Näin pakotutaan oletamaan yksilöiden yläpuolelle normijärjestelmä, jonka suhteen heidän puhumisensa on oikeata ja väärää. Tämä on juuri kieli, *langue*.

Missä tämä normijärjestelmä on? Tähän voimme vastata: ei missään. On ollut aivan harhaanjohtavaa sijoittaa se mystilliseen kansan sieluun, niin kuin romantiikan vaikutuksen alaiset kielifilosofit tekivät. Myöskään ei sitä voida panna puhuvien yksilöiden sieluihin kielikuvien assosiaatiojärjestelminä, johonka katsomukseen yksinpä Saussurekin on liian taipuvainen. Silloin joudutaan juuri sen vaikeuden eteen, johon Jespersen aivan oikein viittaa. Niin pian kuin kielestä tehdään jotakin reaalista, psykologista tai fyysillistä, on asia pilalla eikä kieltä voida pitää käsitteellisesti erillään puheesta.

Kieli (langue) on sääntöjen järjestelmä, jonka mukaan puhumista arvostellaan oikeaksi tai vääräksi. Säännön olemukseen kuuluu, ettei

se ole mitään reaalista. Reaalinen tai reaalisesa saatu sitä vastoin kylläkin voi erinäisissä tapauksissa olla säännön sisällyksenä, ja säännön pätevyys voidaan myös asettaa realiteetista riippuvaiseksi. Näin on asianlaita laajassa mitassa juuri kielen alalla. Kielen normien sisällyksenä ovat useimmiten eräät tosiasiallisessa käytännössä olevat ilmaistyyppit, ja normien pätevyys käsitetään usein riippuvaksi siitä, ovatko nämä tyyppit todella käytännössä. Mutta tyyppien olemassaolo sinänsä ei tee niitä norminsisällyksiksi, vaan vasta se seikka, että ne sellaisiksi katsotaan ja tunnetaan.

Jos yksilön puhumistoimintaa katsotaan käytännöllisyyden tai tarkoituksenmukaisuuden kannalta ja otetaan huomioon konkreettisen tilanteen vaatimukset, esim. se yksilö, jota puhutellaan, niin silloinkin voidaan eräässä mielessä tietysti puhua „oikeasta“ ja väärästä“. Mutta tämä ei ole *kielellisesti* oikeaa ja väärää. On käytetty vain toisia sanoja „käytännölliselle“ ja „tarkoituksenmukaiselle.“ Kielellisesti oikea ja väärä tulevat kyseeseen silloin, kun tarkastetaan puhumista eräiden ajallisesta ja paikallisesta determinaatista riippumattomien, päteviksi oletettujen sääntöjen valossa, jotka säännöt nimenomaan tarkoittavat puhumisen muotoa. Voidaan tosin puhua yksilön *kielestä*. Yksilön kieli ei tällöin voi olla samaa kuin yksilön aktuaalisoi man puheen kokonaissumma, vaan niiden normien järjestelmä, joita yksilö noudattaa, siis ilmaisu-muotojen, jotka yksilö on tuntenut kielitajussaan oikeiksi, hyviksi tai ainakin luvallisiksi. Ainakin teoreettisesti täytyy tällöin olettaa mahdolliseksi, että yksilö toisinaan puhuu yksilönkielestään poikkeavalla tavalla.

Ilman kielen käsitettä ei puhuminen ole oikeata eikä väärää kielellisessä merkityksessä. Mutta tosiasiallisesti ei kukaan puhu ilman tietoisuutta jostakin kielestä, normeista, joita hänen pitäisi noudattaa. Joskaan kieli ei ole kenenkään yksilön tajunnassa sen osana, voivat yksilöt kuitenkin olla tietoisia kielestä. Emmehän voi sanoa, että myöskään oikeudellinen laki sinänsä olisi yksilöiden tajunnoissa, olisi reaalinen osa niistä, se on yksilöiden „yläpuolella“ tai oikeammin: se ei *ole*, vaan se *pätee, on voimassa*; mutta tästä huolimatta saattaa olla yksilöissä tietoisuus siitä, *että* laki on voimassa ja millainen sen sisällys on. Kuitenkaan ei ole välttämätöntä lain, sen enempää kuin kielenkään voimassaololle, että se aina on yksilöiden tajunnoissa: yksilö voi rikkoa lakia sekä tietäen, että hän sen tekee, että tietämättään tai ainakin muistamattaan.

Kun puhumme kielestä, tarkoitamme yleensä semmoista sääntöjärjestelmää, jonka pätevyydestä jokseenkin monet ihmiset ovat tajuisia. Tämä pätevyysluonne esiintyy heille tunteenomaisesti n. s.

kielitajuna. Kielitajun ohella mainitaan usein „kieliyhteisö“. En ole missään tavannut tämän käsitteen määritelmää. Kenties voisi sanoa, että ne henkilöt, joiden kielitaju saman kielen suhteen on samanlainen, muodostavat kieliyhteisön. Koska kielitaju kuitenkin aina on jonkin verran erilainen eri henkilöillä, ei kieliyhteisön laajuutta empiirisesti voida täsmälleen määrätä. Riippuu siitä, mitkä kielen normit otetaan ratkaiseviksi määriteltäessä kieliyhteisöä. Kysymys kieliyhteisön suhteesta kieleen ja kielitajuun ei ole niinkään yksinkertainen ja vaatisi oikeastaan tarkkaa käsiteanalyysiä. Voidaanko puhua esim. kieliyhteisöstä ja kielitajusta edellyttämättä jo määrättyä kieltä? Tuskin.

Omituista muuten on, että Jespersen, joka ei tahdo tunnustaa Saussure'in jakoa puheeseen ja kieleen, itse monessa kohdin kirjaansa puhuu sellaisessa äänilajissa, kuin hän edellyttäisi sellaista muodostumaa kuin kieltä. Hän selittää (s. 78), että yksilölle on olemassa normi, jonka yläpuolelle hän ei voi rankaisematta asettua — „ja niin olemme oikeakielisyysskysymyksessä, s. o. kysymyksessä niistä rajoista, mitä yksilö voi myöntää itselleen“. Tässä kylläkin tulee esiin Jespersenin tapa sekoittaa reaalinen ja normatiivinen katsantokanta. Kysymys siitä, ymmärtävätkö kuulijat, mitä puhutaan, ja onko puhuminen kielellisesti oikeata, ovat, kuten huomautamme, kaksi aivan eri näkökannoilta asetettua kysymystä. Niiden erilaisuus ei ole asteeron luontoinen. Jos Jespersen olisi tarkemmin syventynyt vähän aikaisemmin samalla sivulla mainitsemaansa esimerkkiin šakin pelaajasta, hän olisi huomannut, että šakin pelaaja voi menetellä väärin kahdessa merkityksessä: hän voi tehdä vedon, joka on hänelle itselleen vahingollinen ja on tässä merkityksessä „väärä“, tai hän voi — esim. jos hän on vasta-alkaja — tehdä siirron, joka on šakkipelin sääntöjä vastaan ja on tässä merkityksessä väärä. Kun Jespersen sanoo, että pelaaja alati joutuu uusien tilanteiden eteen, niin hän ilmeisesti tarkoittaa tarkoituksenmukaisuusnäkökohtia eikä sitä, mitenkä pelisääntöjä on sovellettava. Mutta sikäli kuin oikeakielisyyssasia on verrattavissa šakkipeliin, voi ainoastaan jälkimmäinen näkökohta tulla kysymykseen. Sillä oikeakielisyydessä ei yleensä ole kysymys siitä, ymmärretäänkö puhujaa, vaan siitä, onko määrätty puhuminen katsottava kielen sääntöjen mukaiseksi, niiden sallimaksi, vai eikö. Šakkipelin säännöt ovat analogiset kielen normien kanssa, erotus on siinä, että edelliset ovat täsmälliset ja lukumäärältään aivan rajoitetut, jälkimmäiset usein epämääräiset, monilukuiset ja velvoittavuutensa puolesta eriasteiset. Šakkipelin suhteen ovat varsin selvästi erotettavissa ne

kaksi puolta, jotka Palmer erottaa sanoilla *language* ja *speech* ja joita hän vertaa sähkösanoma-merkistöön ja sähköttämiseen: pelin säännöt ja aktuaalinen pelaaminen. Emme voi mitenkään väittää, että ne lankeaisivat yhteen: aktuaalinen pelaaminen on ajallis-paikallista tapahtumista, šakkipeli sääntöjärjestelmänä taas *pätee*, sitä ei missään ole olemassa.

Kun Jespersen esittää omana oikeakielisyysspulman ratkaisunaan, että „kielellisesti oikea on asianomaisen kieliyhteisön vaatimaa“ (s. 120), hän itse asiassa käyttää kuvaa, josta voisi häntä moittia yhtä paljon kuin hän moittii esim. Steinhalia y. m. siitä, että he ovat hypostasoineet „kansansielun“ kielen kannattajaksi. Jespersenhän hypostasoi kieliyhteisön korrektilisyyttä säännöstelevien normien kannattajaksi tai omistajaksi. Mitä tietää sanonta „kieliyhteisön vaatimaa“? Mitä on kieliyhteisö Jespersenin käsityksen mukaan? Sitä hän ei missään selitä. Tosiasiallisesti ei kieliyhteisö, jos sillä käsitetään miten hyvänsä määriteltyä joukkoa yksilöitä, sinänsä mitään vaadi“, vaan siinä vallitseva tapa, kielellinen tapa eli „kieli“ „vaatii“. Tosin tämäkin sanonta johtaa harhaan. Sillä, että „kieli vaatii“, ei tarkoiteta muuta kuin että kielen normien mukaan pitää olla niin tai niin, tai että kielen normin mukaisesti ainakin *saa* niin olla, että se t. s. ei ole — väärää. Mutta Jespersenin antama ratkaisu on hyvin illusoosoinen, kun ottaa huomioon, että oikeakielisyyssasioissa juuri ollaan eri mieltä siitä, vaatiiko kieliyhteisö sitä ja sitä, s. o. onko jokin kielen sääntöjen mukaista vai ei. Kielellinen „pitää“ vihdoin ei ole muuta kuin eräs ilmaus normatiivisesta asenteesta, josta puhumistoimintaa tarkastetaan. On huomattava, että tarkimminkaan puhumistoimintaa huomioimalla ja vaarinottamalla ei voida todeta, onko jokin käytäntö oikea vai väärä, jollei samalla ole otettu jonkin tosiasian suhteen normatiivista asennetta esim. siinä muodossa, että jonkin enemmistön puhumistottumukset tai kielitaju katsotaan normaavaksi tekijäksi.

Huomattavaa muuten on, että Jespersen lopulta itsekkin johtuu asettamaan toisiaan vastaan juuri „puheen“ ja „kielen“. Hän puhuu sellaisesta kielenarvioinnista, joka ei ole kohdistettu yksilöön ja siihen, mitä hän tuottaa, vaan yhteisöön ja sen kieleen [„icke . . . rettet mod den enkelte og det han frembringer (hans „parole“), men mod samfundet som helhed og dets 'sprog'“].

Ja vihdoin ansaitsee mainitsemista, että Jespersen itse äskettäin on luonut tekokielen „Novial“. Jos mikään, niin tämä yritys todistaa sitä hänen mielipidettään vastaan, ettei ole olemassa mitään periaat-

teellista erotusta kielen ja puheen välillä. Sillä tässähan on meillä „kieli“ olemassa, mutta ei vielä mitään „puhetta“. Kuinka silloin voidaan väittää, että kieli ei ole muuta kuin puhetta? ¹

Erik Ahlman.

¹ Ylläolevaa kysymystä ovat viime aikoina käsitelleet myös *Otto Funke*: Von den semasiologischen Einheiten und ihren Untergruppen (Englische Studien, 62. Bd, ss. 37 ja seurr.); *sama*: Studien zur Geschichte der Sprachphilosophie (Bern 1928); *Walter Porzig*: Sprachform und Bedeutung (Indogerm. Jahrb. 1928; *Hermann Ammann*: Die menschliche Rede I (1925); *H. J. Pos*: Zur Logik der Sprachwissenschaft (1922); *Martti Airila*: Kielen normatiivisuus (Ajatus II); *E. Ahlman*: Das normative Moment im Bedeutungsbegriff (1926).

Martyn oppi sisäisestä kielimuodosta.

Viime aikoina on yleiskielitieteellisten ja kielifilosofisten kysymysten pohdinta suuresti vilkastunut. Näyttää siltä, että pitkiä aikoja kestäneen etupäässä yksityistutkimuksille omistetun kauden jälkeen tällä hetkellä entistä tarmokkaammin pyritään selvittämään kielen periaatteellisia probleemeja. Joskaan useimmissa kohdin ei voitane päästä yksimielisiin lopullisiin tuloksiin — niinhän tavallisesti käy periaatekysymyksissä —, on tällaisesta keskustelusta kuitenkin se hyöty, että se avartaa näköpiiriä ja on omiaan välillisesti hedelmöittämään yksityiskielitieteellistä tutkimusta.

Mainittuihin yleisluonteisiin kysymyksiin kuuluu ns. sisäisen kielimuodon ongelma. Tämä alkuaan WILHELM VON HUMBOLDTIN luoma nimitys on noin vuosisadan ollut käytännössä kielitieteellisessä kirjallisuudessa tulematta tänä aikana kovinkaan paljoa selvemmäksi. Kuten tunnettua NOREEN tahtoi sen kokonaan poistaa muka tarpeettomana ja pelkkää sekavuutta aiheuttavana käsitteenä, mutta siitä huolimatta siitä yhä edelleen on pidetty kiinni, tosin antamalla sille milloin mikin sisällys. Sen tarpeellisuuteen kielitieteessä viittaa „Tietosanakirjassa“ E. N. SETÄLÄ (hakusanan „Sisäinen kielimuoto“ kohdalla). Hän huomauttaa, että kun suomalainen puhuu *taivaankannesta* tai *taivaanlaesta*, lappalainen ja syrjäani taas *ilmanihosta*, on mainittujen ilmausten „kokonaismerkitys“ sama, mutta sisäinen kielimuoto erilainen; samoin sanotaan suomeksi *hänen vanhempansa*, saksaksi *seine Eltern*, mutta ranskaksi enimmäen *ses père et mère* (oik. 'hänen isänsä ja äitinsä'),

mitkä ilmaukset niin ikään eroavat toisistaan sisäisen kielimuodon puolesta. Setälä antaa sisäisestä kielimuodosta sen määritelmän, että sillä „ymmärretään sitä ajattelutapaa, 'ajatusmuotoa', joka on ulkonaisen muodon eli kielellisen ilmauksen takana, s. o. merkitysainesten kokoomusta ja järjestystä.“

Mitä lukuisiin muihin sisäisen kielimuodon määritelmiin tulee, emme aio niitä tässä tarkastella. Niistä antaa yleiskatsauksen Noreenin teos *Vårt Språk*, V osa, NOREEN-POLLAK, *Wissenschaftliche Betrachtung der Sprache* sekä OTTO FUNKEN kirja *Innere Sprachform* (ss. 111—130).¹ Ainoastaan erään sisäistä kielimuotoa koskevan opin otamme tässä lähemmin pohdittavaksi nim. sen, minkä on esittänyt ANTON MARTY.

Martyn oppi ansaitsee erityistä huomiota sen tähden, että hän oli tutkija, joka omisti elämäntyönsä pääasiallisesti juuri kielifilosofialle ja syventyi sen probleemeihin, niiden joukossa varsinkin sisäisen kielimuodon probleemiin ja teki sen perusteellisemmin kuin ehkä kukaan muu. On valitettavaa, että hänen tutkimuksensa ovat jääneet tähän asti jokseenkin huomaamattomiksi. Martyn pääteos „*Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie*“ on tosin verraten yleisesti tunnettu, mutta harvat ovat siihen viitsineet tarkemmin syventyä. On kuitenkin myönnettävä, ettei Marty ole ilman omaa syytään jäänyt huomioita vaille. Hän näet esittää ajatuksensa raskaassa, usein vaikeatajuisessa muodossa, yleisfilosofisten ongelmien käsittelyyn kiedottuina, ja valaisee esitystään niukoilla esimerkeillä. Tämä on omiaan peloittamaan monia lukijoita. Viime aikoina on kumminkin tapahtunut käänne Martyn hyväksi. Hänen oppilaansa (J. Eisenmeier, A. Kastil ja O. Kraus) ovat julkaisseet uudestaan hänen teoksensa sekä osia hänen jälkeenjääneistä papereistaan, ja hänen kielifilosofiansa tunnetuksi tekemistä on edistänyt innokkaasti englantilaisen filologian professori OTTO FUNKE.²

¹ Uusimman sisäisen kielimuodon käsitteen määritelmän on esittänyt LEO WEISGERBER kirjassaan „*Muttersprache und Geistesbildung*“ 1929 s. 85—86. Ks. myös siinä mainittua kirjallisuutta!

² ANTON MAURUS MARTY syntyi Sveitsissä 1847. Hän opiskeli ensin katoliseksi papiksi ja toimikin sellaisena, mutta kun hänen opettajansa Franz Brentano, johon hän koko elämänsä oli syvästi kiintynyt, paavin erehtymättömäksi julistamisen johdosta luopui katolisuudesta, seurasi Marty hänen esimerkkiään — askel, joka myöhemmin tuotti hänelle ulkonaisia vastuksia. V. 1875 Marty tuli Czernowitzin yliopiston professoriksi julkaistuaan teoksen „*Ursprung der Sprache*.“ V. 1888 hänet kutsuttiin Pragin yliopistoon, jonne hän jäi loppuikäseen. Uskontopoliittiset syyt estivät hänen nimittämisenä Wieniin. Vuosi vuodelta yhä lisääntynyt sairaus ja synkkämielisyys eristivät hänet elämänsä loppuaikoina ihmisistä siinä määrin, että hän vihdoinkin eli melkein erakkona. V. 1914 hän kuoli.

Martyn kielifilosofiassa on sisäisen kielimuodon käsite aivan keskeinen. Hän on sitä käsitellyt useissa eri teoksissa (*Ursprung der Sprache*, *Die Frage nach der geschichtlichen Entwicklung des Farbensinnes*, *Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik*, *Die 'logische', 'lokatistische' und andere Kasustheorien*). Se on yhteydessä hänen koko yleisen kielenkäsitteensä kanssa. Toivon kuitenkin, että se on yksinäänkin esitettävissä vain lyhyesti viittaamalla Martyn muihin teorioihin.

Marty erottaa ensinnäkin jyrkästi toisistaan merkityksen ja kielimuodon. Merkitykset ovat psyykkillisiä ilmiöitä, jotka puhuttaessa syntyvät kuulijassa tai joiden pitäisi hänessä syntyä. Kielimuotoon taas kuuluvat ne keinot, mitkä tekevät haluttujen psyykkisten ilmiöiden synnyn mahdolliseksi. Nämä keinot ovat kahta lajia: ulkoisia ja sisäisiä. On ts. olemassa ulkoinen ja sisäinen kielimuoto. Ulkoista kielimuotoa on puheessa kaikki se, mikä on aistein havaittavissa, siis äänneet ja kirjoitus. Sisäistä kielimuotoa taas on sellainen, mikä ei ole aistein havaittavissa, mutta joka ei kuitenkaan kuulu merkitykseen, vaan ilmausmenetelmään.

Alussa Marty puhui vain sisäisestä kielimuodosta yleensä. Mutta „*Untersuchungen zur Grundlegung*“ teoksessaan (1908) hän katsoo tarpeelliseksi erottaa toisistaan kuvaannollisen sisäisen kielimuodon (*figürliche innere Sprachform*) ja konstruktivisen sisäisen kielimuodon (*konstruktive innere Sprachform*). Se, mitä hän aikaisemmissa kirjoissaan oli puhunut sisäisestä kielimuodosta, koski pääasiallisesti edellistä.

Mitä Marty nyt lähemmin sanoen tarkoittaa kuvaannollisella sisäisellä kielimuodolla? Hän nimittää siksi sivumielikuvia, jotka ovat liittyneet ulkonaiseen kielimuotoon ja joiden tarkoituksena on varsinaisen merkityksen välittäminen. Kielissä on tavallista, että äännekompleksiin liittyy mielikuva, jota ei ensi kädessä ole tarkoitettu, vaan jota käytetään ikäänkuin välijäsenenä halutun psyykkisen sisällyksen herättämiseksi kuulijassa, koska jotkin assosiaatiot yhdistävät tämän mielikuvan mainittuun psyykkiseen sisällykseen. Tämä kuvaannollinen sisäinen kielimuoto on taas itse merkki analogisella tavalla kuin ulkoinen kielimuoto. Kuvaannollinen sisäinen kielimuoto tosin on toisissa yhteyksissä myös merkitys. Voimme sen tähden sanoa, että kuvaannollista sisäistä kielimuotoa käytettäessä on ikäänkuin kaksi merkitystä päällekkäin. Usein tapahtuu, että kuulija tai puhuja ei realisoi tajunnassaan toista näistä merkityksistä; ei esim. sitä, joka on kuvaannollisena sisäisenä kielimuotona, eikä tämä ole ymmärtämisen kannalta välttämätöntäkään. Jos hän sitävastoin realisoi ainoastaan kuvaannollisena sisäisenä kielimuotona olevan „merkityksen“, mutta ei varsinaista, intendedua mer-

kitystä, ei hän ole ymmärtänyt ilmaisua, vaan on pitänyt varsinaisena merkityksenä sellaista, mikä oli vain keino sen ilmituomiseksi. Riippuu suuresta määrin subjektiivisista seikoista, onko kuvaannollinen sisäinen kielimuoto olemassa vai eikö. Moni, joka kuulee esim. sanat *tehdä tiliä, ottaa niskoilleen*, ei ehkä enää synnytä tajunnassaan niissä olevaa kuvaannollista sisäistä kielimuotoa. Siltä, joka usein käyttää jotakin ilmausta, kuvaannollinen sisäinen kielimuoto helposti kalpenee; näin esim. käy rahamiehen, joka tavantakaa kuulee sanat *kireät markkinat*. Elävimpänä kuvaannollinen sisäinen kielimuoto esiintyy runouudessa. Siinä se palvelee esteettisiä tarkoituksia. —

Monet arvelevat, että synonyymejä ei ole olemassa. Marty ei ole tätä mieltä. Sekä saman kielen piirissä että eri kielten kesken on ilmauksia, joiden merkityssisällys on aivan sama ja ero on vain ulkoisessa ja sisäisessä kielimuodossa. Joskin saksan *vielleicht* (*viel leicht*), englannin *perhaps* (*hap*, sattuma), latinan *forsitan* (*fors sit an*), kreikan *τάχα* (*ταχός*, nopea) ja *ίσως* (*ίσοσ*, yhtä suuri), suomen *kenties* ja ruotsin *kanske* (*kan ske*) ovat erilaiset sekä äänneasultaan että myös kuvaannolliselta sisäiseltä kielimuodoltaan, joka ainakin toisissa on elävä, ei tämä seikka estä niitä olemasta todellisia synonyymejä. On aiheetonta puhua tällaisissa tapauksissa erilaisista „ajatusmuodoista“. Tällöin sekoitetaan toisiinsa merkitys ja ilmausmetodi. Se on Marty'n kanta.

Sellaisten tapausten ohella, joissa kahden ilmaisun erotus on pelkästään ulkoisessa ja sisäisessä kielimuodossa, on kuitenkin toisia, joita joku ehkä voisi olla taipuvainen nimittämään synonyymeiksi, vaikka niissä on todellinen merkityserotus. Marty mainitsee tällaisia seuraavat: a) sana sisältää toisen vivahduksen kuin toinen esim. *hevonen* — *kaakki, veitsi* — *puukko*, b) sanat eroavat tunneväriyksensä puolesta esim. *kasvat* — *naama*, c) tavat, joilla samaa esinettä tarkoitetaan, ovat erilaiset, esim. *tuo eläin, joka on niityllä* — *vuohi*. Tällaiset ilmaukset eivät ole synonyymejä. —

Marty vastustaa jyrkästi sitä HUMBOLDTIN, STEINTAHLIN ja WUNDTIN edustamaa käsitystä, että ajattelu ja kieli olisivat kehittyneet rinnakkain eli kielifilosofista „parallelismiaksiomaa“. Marty'n mukaan on itse asiassa ollut ja on edelleenkin niin, että ajatus kulkee edellä ja kieli tulee jäljestä. Ajatukselle esiintyi tarve saada ilmaus, ja silloin se käytti — ilman mitään yhtenäistä suunnitelmaa — hyväkseen jotakin jo olemassaolevista ilmauksista. Ns. merkityksenmuutos ei useimmissa tapauksissa ole muuta kuin merkityksen käyttämistä kuvaannollisena sisäisenä kielimuotona.

Kuvaannollisen sisäisen kielimuodon perusteella ei sen tähden voida päätellä kansan ajattelutapaa tai „maailmankatsomusta“. Ei voida sii-

hen vedoten sanoa: „Se ja se kansa on ajatellut tämän asian niin ja niin.“ Voidaan ainoastaan todeta, että se asian ilmaisemiseen on käytäntyn määrätynlaista kuvaannollista sisäistä kielimuotoa. Jos Martyn kannalle asetetaan, ei kielen perusteella siis voida tehdä läheskään niin laajakantoisia johtopäätöksiä kansojen aikaisemman psykologian tai kulttuuriolojen suhteen, kuin monet tutkijat ovat tahtoneet tehdä. Mahdollisesti hän on kuitenkin mennyt liian pitkälle kielellisten seikkojen asiallisen todistusvoiman kieltämisessä. —

Erittäin tärkeitä ovat Martyn kuvaannollisen sisäisen kielimuodon sovellutukset „syntaksien“ alalle. „Syntakseilla“ hän tarkoittaa jokseenkin samaa kuin *DE LA SAUSSURE* tarkoittaa „syntagmeilla“. Ne ovat kielellisten merkkien yhtymiä, joilla kokonaisuuksina on funktio, jota niiden yksityisillä osilla ei ole. Tässä on mainittava Martyn jako autosemanttisiin ja synsemanttisiin kielikeinoihin. Autosemanttiset kielikeinot ovat ilmauksia, joilla sinänsä on täydellinen merkitys, synsemanttisia taas sellaiset, jotka vasta toisten kielikeinojen kanssa muodostavat täydellisen merkityksen. (Vrt. Noreenin *itsenäisiä* ja *epäitsenäisiä semeemejä*, Husserlin *selbständige* ja *unselbständige Bedeutungen* sekä aikaisempien grammatikkojen *kategoremaattisia* ja *synkategoremaattisia* ilmauksia). Esim. *Hevonen on eläin* on autosemanttinen ilmaus, *on eläin* ja *on* ovat sitävastoin synsemanttisia. Mainittu jako on Martyn mukaan ainoa, mikä koskee kaikkia kieliä. Muut kielelliset kategoriat perustuvat sisäiseen kielimuotoon. Niinpä esim. substantiivi ja verbi eivät ole mitään yleispäteviä merkityskategorioja. Epäilemättä substantiivit usein ilmaisevat substansseja ja verbit toimintaa. Näin ollen on myös lauseilla, joissa esiintyy substantiivi liittyneenä verbiin, asiallinen pohjansa. Mutta sitten kun oli syntynyt tällainen lausetyyppi, ruvettiin sen käytäntöä laajentamaan ja se ulotettiin tapauksiin, joissa ei ollut kyseessä mikään substanssi eikä toiminta, vaan ainoastaan substanssin ja toiminnan kuvaannollinen sisäinen kielimuoto. (Mahdollisesti tätä käytäntöä kuitenkin edisti primitiivisellä asteella vallinnut animistinen katsantotapa.) Näin tultiin siihen, että useissa substantiiveissa substanssijätös on pelkkä sisäiseen kielimuotoon kuuluva sivumielle ja verbeissä toiminta tai kärsiminen niin ikään. Tällaisia näennäisiä substantiiveja ovat esim. *kauneus*, *ominaisuus*, *arvoselma*, verbejä esim. *kukkuu*, *on*. „Sanalla sanoen: esineen ja siihen kuuluvan tekemisen tai kärsimisen käsite oli todella niiden mielikuvien joukossa, joita subjekti- ja predikaattisanan piti herättää, ja tämä tarkoitus oli omiaan antamaan näille sanoille sitä vastaavan pysyvän luonteen. Mutta sitten siirrettiin tämän tarkoituksen kanssa sopusoinnussa olevat kieliopilliset kategoriat sellaisiinkin predikaatioihin, joissa ei ollut

kyseessä esineen olemassaolon tunnustaminen eikä tekemisen tai kärsimisen omistaminen tai kieltäminen. Siitä, mikä toisissa tapauksissa palveli mielekästä tarkoitusta, tuli tällöin tarkoitukseton, rudimentaarinen elin, ja mielikuvat, jotka edellisessä tapauksessa kuuluivat merkitykseen, alenivat pelkäksi sisäiseksi kielimuodoksi.“

Usein käytetään autosemanttisia ilmauksia synsemanttisten ilmauksien kuvaannollisena sisäisenä kielimuotona. Tärkein tällainen tapaus ovat ns. sivulauseet, jotka vain muodollisesti katsoen ovat väitöslauseita. Usein myös konjunktiot ovat kuvaannolliselta sisäiseltä kielimuodoltaan autosemanttisia ilmauksia (esim. suomen eksplanat. konj. *näet*). Marty'n mukaan kuuluu subjekti-predikaatti-konneksio käsky-, toivomus- y. m. lauseissa eli ns. emotiiveissa, jotka muodostavat erityisen ryhmän autosemanttisia ilmauksia, pelkästään kuvaannollisen sisäisen kielimuodon alalle.

Erikoista huomiota Marty on kiinnittänyt kaasus-oppiin. Hän kääntyy varsinkin Wundtin kaasusteoriaa vastaan. Suurimman virheen hän näkee siinä, että Wundt on sekoittanut toisiinsa kaasusten merkityksen ja kuvaannollisen sisäisen kielimuodon. Wundtin käsitys oli, että aikaisemmat kaasusteoriat: „loogillis-grammaattinen“ ja „lokalistinen“, olivat „tavallaan“ oikeassa, edellinen tähdentäessään että jokainen kaasus-suhde aina on samalla loogillinen suhde, jälkimmäinen väittäessään, että kaikki ajattelu aina on alussa ollut „aistihavainnollista“. Tähän Marty huomauttaa, ettei itse ajattelun ole tarvinnut olla aistihavainnollista ja paikallisuuskategoriaa käyttävää, vaikkakin paikallisia suhteita on käytetty kielellisissä ilmauksissa; ne ovat voineet toimia vain kuvaannollisena sisäisenä kielimuotona.

Kun kaasusten funktioita tarkastetaan, on pidettävä erillään seuraavat neljä ryhmää: Ensinnäkin on olemassa kaasuksia, joilla on todellinen paikallinen merkitys, esim. hän on *talossa*; toiseksi sellaisia, joilla paikallisen merkityksen ohella on loogillinen, ei-paikallinen merkitys, esim. antaa *jollekulle* jotakin, kolmanneksi kaasuksia, joissa ei ole paikallista merkitystä, mutta kyllä paikallisuutta osoittava kuvaannollinen sisäinen kielimuoto, esim. tyytyä *johonkin*, lopuksi kaasuksia, joissa ei ole paikallista merkitystä eikä paikallista kuvaannollista sisäistä kielimuotoa, esim. hän kirjoitti *kirjeen*. Ainakaan deskriptiiviseltä kannalta katsoen ei siis voida puhua aistillisen ja lokalistisen merkityksen „kaikkialäläsnäolosta“, mutta epäilyksenalaista on, tokko geneettiseltäkään kannalta.

Marty'n oman kaasusjaoituksen voimme tässä sivuuttaa. Mainitakoon ainoastaan, että hän tahtoo jyrkästi erottaa muista ne kaasukset ja kaasusfunktiot, jotka ovat emotionaalista laatua, kuten klassilli-

sisä kielissä *vokatiivi* ja *dativus ethicus*. (Suomesta voitaisiin emotionaalisenä kaasusilmauksena mainita partitiivi sellaisissa tapauksissa kuin *minua onnetonta!*)

Tempuksissa ja aktiolajeissa (= aspekteissa) tulee niin ikään kuvaannollisen sisäisen kielimuodon vaikutus näkyviin. Esim. saksan perfektin muodostuksessa *ich habe ihn gelobt* on omistamisen mielikuva kuvaannollisen sisäisen kielimuodon pohjana. Jos haluamme saada esimerkin suomesta, voisimme mainita objektin totaalisuuden ja partialisuuden käyttämisen kuvaannollisena sisäisenä kielimuotona transitiviiverbin aspektin osoittamiseksi.

Moduksien ilmaisemisessa on kuvaannollisella sisäisellä kielimuodolla myös tärkeä osa. Se aikoinaan esitetty käsitys, että modusten takana piilisi ajatuskategorioja (HERMANNIN mukaan vastasivat kassillisten kielten modukset KANTIN kategorioja), ei pidä paikkaansa. Indikaatiivia käytetään usein ilmaisemaan käskyä, optatiivi voi osoittaa epävarmaa tai mahdollista jne. Edelleen havaitaan, miten tempuksilla usein on modaalinen merkitys (esim. suomen *oli miten oli*). Kaikkialla täytyy ottaa huomioon, että kieliopillisia muotokategorioja voidaan käyttää kuvaannollisena sisäisenä kielimuotona milloin minkin merkityskategorian ilmaisemiseksi. — Myönnettävä on, että uudempi tutkimus onkin laajassa mitassa ottanut tämän näkökohdan huomioon; ennen kaikkea on tässä mainittava Noreen ja hänen VÄRT språk teoksensa. Mutta kieltämättä edelleenkin saadaan tuon tuostakin nähdä, että eräät kielimiehet antavat merkityso pillisissa seikoissa etymologis-geneettisten näkökohtien johtaa itseään harhaan, s. o. pitävät yhtenäisen merkityksen saavuttamiseksi merkityksenä sellaistaakin, joka ei enää ole merkitystä, vaan kuvaannollista sisäistä kielimuotoa.

Niinkuin mainitsimme puhui Marty alkuaan vain sisäisestä kielimuodosta yleensä, mutta myöhemmin hän erottaa toisistaan ylläsketellun kuvaannollisen sisäisen kielimuodon ja konstruktivisen sisäisen kielimuodon. Mitä hän tarkoittaa tällä jälkimmäisellä nimityksellä?

Kuten oli puhe, on monilla ilmauksilla eristettyinä epätäydellinen merkitys, ne ovat synsemanttisia eli myötämerkitseviä. Kun synsemanttinen ilmaus kuullaan, se herättää epämääräisiä mielikuvia siitä, mitä puheessa on seuraava. Se suurempi kokonaisuus, jonka osana synsemanttinen ilmaus on tai voi olla, on siinä epämääräisenä läsnä. Nämä hämärät mielikuvat helpottavat puhutun ymmärtämistä, koska ne viittaavat siihen mitä on odotettavissa. Jos esim. kuulemme sanat: *on olemassa . . .*, herää odotus, että nyt sanotaan jotakin, jota on olemassa. Tosin, sanoo Marty, odotus voi myös jäädä täyttymättä, esim. kun saksassa sanoja *es gibt* seuraakin *keine zentauren*. *On olemassa ei*

sinänsä merkitse mitään. Mutta siihen on liittyneinä sivumielteitä, jotka tarkoittavat sitä kokonaisuutta, jonka yhteydessä synsemanttisella ilmauksella on täydellinen merkitys. Näitä sivumielteitä, jotka ilmeisesti ovat aivan toisenlaisia kuin kuvaannollisessa sisäisessä kielimuodossa esiintyvät, Marty sanoo konstruktiivisiksi sisäiseksi kielimuodoksi. On selvää, että on kokonaisia sanaryhmiä, joilla on tämä konstruktiivinen sisäinen kielimuoto. Sellaisia ovat kaikki konjunktiot, pre- ja postpositiot, kaasusten obliikvimuodot jne., yleensä kielen useimmat sanat. Konstruktiivinen sisäinen kielimuoto koskee siis ennen kaikkea puheen syntaktista rakennetta.

Mutta Marty tarkoittaa mainitulla termillä muutakin, nim. myös sitä tapaa, millä ajatuksen ilmaus on jaettu keskenään suhteissa oleviin aineksiin, sekä sitä, missä määrin ajatus on *explicite* tuotu näissä aineksissa esiin. Jälkimmäisessä suhteessa on olemassa ero esim. sähkösanomakielen ja tavallisen kielen välillä. Edellisessä suhteessa taas tehdään usein ero analyttisten ja synteettisten kielten välillä. Ranskan ilmaisussa *j'aime* on ajatus ilmaistu analyttisesti, latinan *amavi* sanassa synteettisesti. Mutta ei silti voida Wundtin tapaan väittää, että latinalainen ei erota selvästi persoonaa tekemisestä kuten ranskalainen. Erotus ei ole merkityksessä, vaan erilaisessa ilmausmetodissa, konstruktiivisessa sisäisessä kielimuodossa. Ranska valmistaa jo alussa kokonaismerkitystä sivumielteellä, joka liittyy *j'* äänteeseen, latina ei.

Kolmanneksi koskee konstruktiivinen sisäinen kielimuoto sitä järjestystä, missä ne toisiaan edellyttävät ilmaisut, jotka muodostavat merkityskokonaisuuden, tuodaan esille. Toiset kielet ja ilmaustavat jättävät kuulijan pitkäksi aikaa epävarmuuteen siitä, millainen lopullinen merkityskokonaisuus on oleva luonteeltaan, toiset taas antavat sen tietää jo alussa. Tässä kohden on, sanoo Funke, esim. latinan *opera viorum omnium bonorum veterum* tarkoituksenmukaisempi kuin unkarin *A magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratának . . . szerkesztősége*, jossa merkityskokonaisuuden luonne jää huojuvaksi aina *-nak* päätteeseen asti (Innere Sprachf. s. 87). — Tässä yhteydessä Marty siteeraa CONDILLACIA, joka tähdensi, että puheen ymmärtämiselle on tärkeätä, millä tavoin ajatus on ilmauksessa hajoitettu toisiaan edellyttäviin elementteihin eli „*manière de décomposer la pensée*“.

Konstruktiivisesta sisäisestä kielimuodosta puhuessaan Marty mainitsee sanajärjestyksen suhteesta fleksiivisiin ilmauskeinoihin. Milloin fleksiivisiä keinoja on runsaasti, ne riittävästi ilmaisevat synsemanttisten ilmausten keskinäiset suhteet ja sen johdosta sanajärjestys on vapaa; missä taas fleksiivisiä keinoja on niukalti, on sanajärjestys määrätty. Esimerkeinä voidaan mainita latina ja ranska. Ilmeisesti tässä on tehoisana

teleologinen tekijä, jota Marty, vastoin Wundtia, usein tähdentää. Martyn mukaan puhuvat yksilöt kehittävät kieltä tarkoituksellisesti ja tahallisesti tosin ottaen kulloinkin huomioon vain läsnä olevan tilanteen vaatimukset (selvyys-, lyhyys, osaksi myös esteettiset näkökohdat). Kieli kehittyy „nicht unwillkürlich und wahllos, wohl aber unsystematisch und planlos“. Mitä esilläolevaan kysymykseen tulee, Marty otaksuu, että alussa sanajärjestys määräsi merkitysten keskinäiset suhteet; kun siten syntyi fleksiivisiä keinoja, tuli sanajärjestys vapaaksi ja niiden hävityä uudestaan sidotuksi. —

Miten on arvostettava Martyn oppia sisäisestä kielimuodosta? Epäilystä voi tuskin olla siitä, että tällaista käsitettä tarvitaan. Eri kielet eivät ainoastaan ilmaise samaa ajatussisällystä erilaista äänneasua käyttäen, vaan myös itse ilmausmetodin psyykillinen puoli on niissä erilainen. Samankin kielen piirissä tavataan usein erilaisia tapoja saman merkityssisällyksen ilmituomiseksi. Esim. suomessa merkitsevät seuraavat ilmaukset samaa: *janoan, olen janoinen, minun on jano, minua janottaa*. Erotus on ilmausmetodissa ja tarkemmin sanoen kahdessa pääsuhteessa: ensiksi, mitä tulee niihin kuviin, jotka ovat kunkin lause-tyypin pohjana, toiseksi, mitä tulee merkityselementtien jakaantumiseen ja yhtymiseen. Merkityksen kannalta katsottuna on kaikille lauseille yhteistä: 1. arvostelman luonne, 2. nykyaika, 3. minä, 4. jano ja 5. määrätty minän ja janon suhde. Mutta se kuva, joka välittää näiden loogillisten tekijäin ilmaisemista on erilainen. Ilmauksessa *janoan* käsitetään asia kuvaannollisesti subjektin toiminnaksi, ilmauksessa *olen janoinen* substanssin ja aksidenssin suhteeksi, *minua janottaa* ilmauksessa on subjekti esitetty epäpersoonallisen tapahtumisen kärsiväksi kohteeksi; ilmauksessa *minun on jano* on tosin kuvaannollinen sisäinen kielimuoto suuresti kalvennut, mutta ehkä voidaan sanoa, että siinä välittävänä kuvana on omistussuhde (= *minulla on jano*, vrt. saks. *ich habe Durst*).

Kuitenkin voidaan kysyä, onko erotus merkityksen ja kuvaannollisen kielimuodon välillä niin jyrkkä kuin miksi Marty sen tavallisesti esittää (joskus hän tosin myöntää, ettei niiden välille aina voida vetää selvää rajaa, Über das Verhältnis von Grammatik und Logik, Symbolae Pragenses s. 117). Eri kansat, eri yksilöt ja samakin yksilö eri aikoina appersipioivat saman ilmiön eri tavoin, eri puolilta, jossakin määrin eri ilmiönä, ja tämä seikka vaikuttaa myös ilmausmuodon valitsemiseen. Mutta tämä apperseptiotapa tahdotaan myös siirtää kuuli-jaan, ja missä näin on laita, ei voida enää puhua „välittävistä sivumielleistä“, vaan todelliseen merkitykseen kuuluvista aineksista. Tämä asiahaara on luultavasti tehnyt, etteivät Humboldt, Steinthal ja Wundt osanneet nähdä sitä jyrkkää eroa kuvaannollisen sisäisen kielimuodon ja

merkityksen välillä, minkä Marty näkee. Marty olettaa, että Humboldtin kannan epämääräisyys johtui pelkästään hänen subjektiivisesta kykenemättömyydestään nähdä asian oikeaa laitaa (merkityksen ja sisäisen kielimuodon selvää erotusta). Funke huomauttaa, että Humboldt milloin sanoo loogillisen olevan kaikille kansoille yhteistä, milloin taas sen olevan kullakin kansalla erilaista, milloin hän näkee kielten erilaisuudet niiden erilaisessa ilmausmetodissa, milloin niiden käyttämissä merkityksissä. Mutta tämä horjuvaisuus voi johtua siitä, että kuvaannollisen sisäisen kielimuodon ja merkityksen rajaa on itse asiassa mahdoton selvästi osoittaa, niin kauan kuin edellinen on vielä elävä; jos se taas on kokonaan kalvennut ja vain etymologioinnin avulla tajuttavissa, ei ole enää syytä siitä ollenkaan puhua; silloin on jäljellä vain enää ulkoinen ja konstruktiivinen kielimuoto.

Joskin Marty käsittää merkitykset nimenomaan psyykillisiksi ilmiöiksi, hän kuitenkin lopulta tahtoo määrätä merkityksen esineistä käsin. Merkitys on hänelle se psyykillinen, mikä vastaa objektiivista asiantilaa. Hän resonoi karkeasti kuvaten seuraavaan tapaan: jos ilmaukseen *A* liittyvä psyykillinen sisällys ei tarkoin vastaa tarkoittamaansa objektiivista esinettä *a*, ei se ole merkitystä, vaan kuvaannollista sisäistä kielimuotoa. Tämä ajatuksenjuoksu johtaa hänet siihen, että hän esim. sanoo, että lause „uni on kuoleman veli“ on (runollinen) kuvaannollinen sisäinen kielimuoto ajatukselle „uni on kuoleman kaltainen“. Tällainen käsitys tuntuu liian rationalistiselta. Marty ei kiinnitä riittävästi huomiota siihen seikkaan, että se, mitä hän sanoo kuvaannolliseksi sisäiseksi kielimuodoksi, aiheuttaa määrätynlaisen psyykillisen asennoitumisen, objektin näkemisen määrätynlaisessa „psyykillisessä ympäristössä“, mikä tekee, että appersipioitu asiantila subjektille tulee olemaan erilainen kuin käytettäessä toista „kuvaannollista sisäistä kielimuotoa“.

On myöskin muistettava, ettei suinkaan aina voida ottaa objektiivista asiantilaa lähtökohdaksi määriteltäessä, mikä on merkitystä, mikä kuvaannollista sisäistä kielimuotoa, koska puhuja usein juuri tahtoo, että objekti käsitettäisiin todellisuudesta poikkeavalla tavalla. Usein esim. puhuja eufemistisesti fingeeraa asian toiseksi, kuin se on. Romanian hotelleissa ja ravintoloissa nimitetään kaikkia herrasmiehiä, joilla on hyvänlaiset vaatteet, „paroneiksi“, ja ranskalainen sanoo vilpin harjoittamista korttipelissä „onnen oikaisemiseksi“ (corriger la fortune). Olikohan alussa, kun näitä ilmauksia alettiin tällä tavalla käyttää, todella kyseessä vain kuvaannollinen sisäinen kielimuoto? Se ei ole luultavaa. Ja myöhemminkin, eufemististen sanontatapojen vakiinnuttua, lienee tarpeellista, että vanha merkitys jossakin määrin säilyy, jotta eufemistisuutta olisi olemassa.

Tuntuu siis siltä, että niin kauan kuin kuvaannollinen sisäinen kielimuoto on elävä, se ulottaa vaikutuksensa itse merkitykseen, joten siis ei se jyrkkä kuvaannollisen sisäisen kielimuodon ja merkityksen välinen erotus, jota Marty tahtoo, ole ylläpidettävissä.

Martyn konstruktivisen sisäisen kielimuodon käsitettä vastaan voidaan huomauttaa, ettei se ole yhtenäinen. Hän ei ole selvästi osoittanut, millä tavoin synsemanttisia ilmauksia myötäilevät sivumielleet ja se „*manière de décomposer la pensée*“, josta Martyn siteeraama Condillac puhuu, oikeastaan kuuluvat saman käsitteen piiriin.

Toisaalta on myönnettävä, että Marty tässä ajaa jotakin oikeata takaa, vaikka hänen ideansa olisi kaivannut selventämistä. Pääkohtana on mielestäni se huomio, että synsemanttisissa ilmauksissa ne kieliopilliset kategoriat, joiden kanssa ne voivat muodostaa suuremman merkityskokonaisuuden, ovat jollakin tavalla läsnä, hämärinä mielikuvina tai ehkä pikemminkin tunteenomaisesti. Juuri siinä on autosemanttisten ja synsemanttisten ilmausten periaatteellinen ero, etteivät edelliset herätä mainittuja oman itsensä ulkopuolelle kieliopillisiin kategorioihin viittavia mielteitä (asiallisia mielikuvia kyllä). Sen tähden voisi syntemanttisista ilmauksista sanoa, että ne ovat „kieliopillisesti tyydyttämättömiä“ ilmauksia. Lauseopin tehtävänä on — eräältä kannalta katsoen — osoittaa, miten ja mitkä synsemanttiset ilmaukset „tyydyttävät“ toisiaan. Jos meillä on esim. sanat: *aion huomenna . . .*, on meillä subjektiivinen tunne siitä, että pitää seurata 1:nen infinitiivi, joka muodostaa näiden sanojen kanssa merkityskokonaisuuden. Mutta mainitut mielteet eivät, kuten Marty esittää, koske ainoastaan sitä, minkä tulee puheessa seurata, vaan myös sitä, mikä on käynyt edellä. Jos esim. kuulemme sanat: *. . . on tullut kotiin*, aavistelemme niitä edeltäneen kieliopillisen kategorian luonnetta.

Olisi ehkä myös syytä ottaa harkittavaksi, eikö juuri konstruktivistisista sisäistä kielimuotoa olisi käytettävä synsemanttisten ilmausten ylimpänä jaotusperusteena. Marty puolestaan haluaa jakaa ne „loogillisesti perusteltuihin“ ja „loogillisesti perustelemattomiin“. Tämä näkökohta, Martyn tapaan kehitettynä, johtaa kuitenkin siksi kummallisiin johtopäätöksiin, että täytyy epäillä sen soveliaisuutta. Esim. *talo* on Martylla autosemanttinen ilmaus, mutta *kulttuuri* on „loogillisesti perustelematon“ synsemantikon, *punainen* on „loogillisesti perusteltu“, mutta *entinen* yhtymässä *entinen kuningas* on „loogillisesti perustelematon“ synsemantikon. Luontevammalta tuntuisi sellainen synsemanttisten ilmausten puhtaasti formaalinen jaotus, että annettaisiin toisena pääryhmänä olla ne, jotka vaativat vain yhdeltä taholta tulevaa grammatista täydennystä, toisena ne, jotka vaativat kahdelta taholta tule-

vaa. Edelliseen kuuluvat useimmat perinnäisen kieliopin adjektiivit, adverbit, substantiivien sijamuodot ja absoluuttisesti käytetyt verbimuodot, jälkimmäiseen taas esim. konjunktiot, pre- ja postpositiot, ns. apuverbit ja transitiiviverbit (yleensä suhteita ilmaisevat sanat). Geneettisessä suhteessa voidaan panna merkille, että yksipuolista täydennystä vaativat ilmaukset ovat kehittyneet autosemanttisista ja kaksipuolista täydennystä vaativat yksipuolista täydennystä vaativista, harvoin päinvastoin (substantiivin sijamuodosta voi kehittyä esim. postpositio, mutta tuskin koskaan tulee postpositiosta substantiivina). Tätä asiaa emme kuitenkaan voi ryhtyä tässä tarkemmin käsittelemään. —

Kielifilosofialta ei saa odottaa mitään merkillisiä, kielitiedettä multistavia tuloksia. Päinvastoin sen tulokset ovat niukkoja, vaatimattomilta näyttäviä, jopa triviaaleja. Mutta kun otetaan huomioon, että kielifilosofia pyrkii selvittämään sitä, mikä on kaikille kielille yhteistä, käy ymmärrettäväksi, että sen tulosten täytyy sellaisia olla. Empiiriset kielet eroavat rakenteeltaan suuresti toisistaan, mutta niin erilaisia ne eivät kuitenkaan ole, ettei niissä olisi jotakin yhteistä ja välttämättömästi yhteistä, ja vaikka tämä rajoittuukin verraten harvoihin piirteisiin, on sen toteamisella kuitenkin tieteellistä arvoa. Itse asiassa ei kielifilosofiaa olekaan saattanut epäilyttävään valoon sen tulosten niukkuus, vaan pikemminkin se, että usein on aiheettomasti tahdottu antaa sellaisille kategorioille yleispätevyys, jotka kuuluvat vain muutamille yksityiskielille. Siinä kohden Marty oli esikuvallinen tutkija, että hän osasi välttää ennenaikaisia yleistyksiä ja erottaa tilapäiset, epäoleelliset kategoriat yleispätevistä ja oleellisista, olkoon että hän viimeksimainittujen yksityiskohtaisessa käsittelyssä antaa aihetta vastaväitteisiin.

Erik Ahlman.

Merkitysten „adekvaatiosta“ ja sitä edistävästä seikoista.

Olen eräässä aikaisemmassa „Virittäjän“ kirjoituksessa (v. 1929 n:o 6—7) lyhyesti tehnyt selkoa A. MARTYN „sisäistä kielimuotoa“ koskevasta opista. Tämän teorian mukaan „merkitysten muuttuminen“ yleensä tietää sitä, että jokin uusi merkitys ilmaistaan käyttämällä jotakin kielessä jo olemassaolevaa ilmausta „ulkoisena“ ja siihen liittyvää merkitystä „kuvaannollisena sisäisenä kielimuotona“. Tähän jälkimmäiseen sisältyvät mielikuvat tuovat assosiaatioidensa avulla mieleen sen asian, jota tarkoitetaan. „Kuvaannollinen sisäinen kielimuoto“ on siis keino, millä tarkoitettu merkitys saadaan

ilmaistuksi. On selvää, että alussa asianomaisen puheyhteyden täytyy auttaa kuulijaa tietämään, mitä on tarkoitettu.

Tätä tietä esim. indog. kielissä „syömistä“ merkitsevän verbin preesensin partisiiipista on tullut „hammasta“ merkitsevä sana (lat. *dens*, kr. *ὀδούς*) tai „loistavaa“ merkitsevästä sanasta „kuuta“ merkitsevä (lat. *luna* < **loucsna*; vrt. *luceo*, loistaa). Vähitellen „kuvaannollinen sisäinen kielimuoto“ kalpeni, kului, ja varsinainen merkitys ja äänteellinen muoto assosioituivat toisiinsa suorastaan ilman väljäsentä

Merkityksen kehityksessä epäilemättä on tärkeä se vaihe, jolloin jokin „sisäinen kielimuoto“ otetaan käytäntöön jonkin merkityksen ilmaisemiseksi; mutta yhtä tärkeä on se toinen vaihe, jolloin „sisäinen kielimuoto“ häviää, jolloin siis merkitys ja asia niin sanoaksemme täydelleen peittävät toisensa. Tällöin on, PAULIN terminologiaa käyttäkösemme, „okkasionaalisesta“ merkityksestä tullut „usuaalinen“.

Viimeksimainittua ilmiötä, „kuvaannollisen sisäisen kielimuodon“ häviämistä, JOH. STÖCKLEIN nimittää pienessä, mutta mielestäni yhä vieläkin lukemista ansaitsevassa kirjassaan „*Bedeutungswandel der Wörter. Seine Entstehung und Entwicklung*“ (1898) „adekvaatioksi“. Hän sanoo tämän ilmiön syistä: „es besteht die Neigung des Menschen *unter dem Worte sich das ganz vorzustellen, was damit bloss angedeutet ist.*“ Otan tähän heti Stöckleiniltä erään esimerkin adekvaatiosta. Latinassa on verbi *pacare*. Siellä se merkitsee „rauhhoittaa“, mutta italiassa tämä sana (*pagare*) ja niinkään ranskassa (*payer*) on saanut merkityksen „maksaa“. Maksamisen merkitys ei vielä sillä ole riittävästi ilmaistu, että sitä sanotaan „rauhhoittamiseksi“, joskin tämä usein (esim. laskujen maksamisessa!) on siinä tärkeänä momenttina. Sillä on lähinnä vain viitattu maksamiseen. Mutta kun tätä verbiä yhtenäin käytettiin tarkoittaen nimenomaan maksamista, astui maksamisen mielikuva etualalle, ja lopulta rauhoittamisen mielikuva tykkäänään hävisi; tällöin oli adekvaatio loppuunsaorittu. Stöckleinin selityksen mukaan alussa oli rauhoittamisen mielikuva etualalla, maksaminen oli sivumielikuva, mutta koska maksaminen oli tärkeämpi, se tunkeutui yhä enemmän etualalle ja tuli vihdoin yksinvalittsevaksi. En tiedä, onko tämä selitys psykologisesti oikea; mutta sen voinee sanoa, että tästäkin esimerkistä näkyy, etteivät mielikuvat ja sanan merkitys ole sama asia: mielikuvat ovat niin sanoaksemme enemmän pinnalla, merkitykset, „ajatukset“, ovat syvemmillä ja niistä ainakin jonkin verran erillisiä.

Useimmiten „adekvaatio“ tapahtuu puhuvien yksilöiden mielen mukaisesti; mutta toisinaan myös vastoin heidän tahtoaan, pelkäänsen sen johdosta, että erinäisiä ilmauksia tosiasiallisesti käytetään

jatkovasti erinäisiä asioita tarkoittamassa. Ilmaus ei siis saa sitä merkitystä, minkä puhuja haluaisi toisessa heräävän, vaan tarkoitettu asia määrää sen. Näin on esim. laita kaikkien eufemismien. Tiedämme, että kaikissa kielissä esim. eräitä ruumiinosia ja ruumiillisia toimituksia sekä niiden yhteydessä olevia seikkoja koetetaan ilmaista kaunistelevilla nimityksillä, joiden tarkoituksena on verhota itse asia. Tämä yritys on kuitenkin Sisifyksen-työtä. Sillä taajan käytännön johdosta nämä kaunistelevat ilmaukset menettävät eufemistisuutensa, asia tajutaan suoraan ilman mitään välittäviä, verhoavia mielikuvia, ja niin on taas edessä täytymys keksiä uudet eufemisit. On tapahtunut adekvaatio: merkitys ja asia täysin vastaavat toisiansa. Stöcklein mainitsee (s. 41), että jo Cicero oli huomannut taajan käytön olevan syynä tähän ilmiöön.

Samalla tavoin käy muunkinlaisten eufemististen sanojen ja sanontatapojen, joilla tahdotaan ihmisten tunteita pahasti loukkamatta ilmaista kiusallisia asioita. „Virastaerottamisesta“ käytetään usein sanaa, joka merkitsee „vapauttamista“, mutta tulos on se, että jälkimmäinen sana alkaa suoranaisesti merkitä virastaerottamista (niin esim. ruotsin *entlediga*). Sanat, joilla kohteliaasti ja imarrellen tahdotaan antaa puhutellulle henkilölle suurempi arvo, kuin mikä hänellä todellisuudessa on, „adekvoituvat“ ennen pitkää. Näin on eri kielissä käynyt esim. „herraa“ merkitsevien sanojen (esim. saks. *Herr*, engl. *mister*, it. *signor*), joiden alkumerkitykset ovat niin kunnioittavia (*heriro*, *magister*, *senior*). Monikollinen yhden henkilön puhuttelu (*te*) englannin, ranskan y.m. kielissä, jossa monikollisuus alkuaan ilmaisi hyvin suurta kunnioitusta (*pluralis majestatis*), on menettänyt kokonaan tämän sävyensä. Tällä tavoin „adekvaatio“ kielessä saattaa vähitellen taas kaiken todellisiin, asiallisiin mittasuhteisiinsa. Se vaikeuttaa sovinnasta imartelua ja peittelyä sangen huomattavasti.

Vastaavanlaista kehitystä on havaittavissa liioittelevien ja vähentelevien ilmauksien alalla. Kuten monissa muissa kielissä suomessakin sellaiset vahvistavat adverbit kuin *suunnattoman*, *tavattoman*, *kauhean*, *hirveän* ovat varsinkin puhekielessä menettäneet voimansa. Kirjakielissäkin ovat vahvistavat sanat *sangen* ja *varsin* siinä määrin heikentyneet, että ne pikemminkin ovat alkaneet ilmaista heikompaan astetta kuin niillä varustamaton sana. *Sangen hyvä* on jo vähemmän hyvä kuin paljas *hyvä*, vaikka sillä alkuun tarkoitettiin erittäin hyvää. Tällaisista tapauksista puhuessaan Stöcklein huomauttaa, että saksan *fast*, „melkein“, on yhteydessä *fest*, „luja“, sanan kanssa, latinan *ferme* „melkein“, „noin“, *firmus*, „luja“ sanan kanssa.

Nykyinen suomalainen kielitajumme sanoo meille myös, että epäilemättä, varmaankin, ilmeisesti adverbien lisääminen puheeseen ei suinkaan ole omiaan lisäämään kenenkään sanojen vakuuttavuutta, vaan päinvastoin sitä heikentämään. „Epäilemättä asian laita on niin“ merkitsee, että on olemassa ainakin vähäinen sija epäilykselle. „Hän on varmaankin sairas“ merkitsee tosiasiallisesti, ettei asia ole niinkään varma. Onpa myös sanontatapa *kuten tunnettua* alkanut saada merkityksen, joka ehkä suunnilleen voitaisiin ilmaista sanoilla: „mikä kaikille lukijoilleni (kuulijoilleni) ei liene tunnettua“. „Adekvaatio“ nyt mainituissa ilmauksissa ei tosin vielä ole loppuunsuoritettu, vaan se on parhaillaan vielä käynnissä; pisimmälle se lienee päässyt sellaisessa adverbissa kuin *nähtävästi* (*silminnähtävästi*), joka jo melkein merkitsee samaa kuin *luultavasti*.

„Adekvaatiota“ edistää tietysti ennen kaikkea se seikka, että ilmausta usein käytetään tietystä merkityksessä. Mutta sitäpaitsi on tekijöitä, jotka sitä helpottavat ja jouduttavat. Nämä ovat osaksi emotionaalista laatua; tästä johtuu esim., että sanat menettävät eufemistisen sävynsä. Osaksi nämä tekijät ovat enemmän ulkonaista, morfologista laatua. Jälkimmäisiin tapauksiin viittaamme tässä hieman tarkemmin ottaen esimerkkejä etupäässä suomen kielen alalta.

„Adekvaatiota“ edistävä tekijä näyttää olevan se, että on olemassa synonyymeja, joten jokin uusi merkitys kokonaan voi saada haltuunsa sanan. Niinpä *kynä* sana nykyään ilman mitään sivumielteitä merkitsee välinettä, jolla kirjoitetaan. Sisäinen kielimuoto on siitä hävinnyt, ja tämän on tehnyt mahdolliseksi ainakin osaksi se seikka, että oli olemassa sana *sulka*, joka merkitse samaa kuin *kynä* alkuaan ja joka voitiin varata alkuperäistä merkitystä varten *Ehtoollinen* ja *illallinen* ovat alkuaan synonyymeja, mutta nykyään *ehtoollinen* merkitsee ainakin kirjakielessä jokseenkin yksinomaisesti uskonnollista toimitusta („herranehtoollista“), ja tämä on kaiketi välillisesti *illallinen* sanan ansiota. Näin kielen sanat välillisesti vaikuttavat toistensa merkityksenkehitykseen.

Kielessä on suurin piirtein katsoen useampia semeemejä kuin morfeemeja, ja sen tähden täytyy morfeemien usein edustaa useampaa kuin yhtä semeemiä. Mutta toisalta on olemassa taipumus saada jokaiselle semeemille oma morfeeminsa, ja siitä syystä kielessä alati vallitsee „morfeemien kysyntä“ — epäilemättä tärkeä tekijä kielen kehityksessä (tästä asiasta ks. O. J. TALLGREN, Morfeemitalous, SUST 52 [1924], ss. 294—298). Kieli käyttää tilaisuutta hyväkseen, jos eri merkityksiä vastaamaan voidaan saada vaikkapa vähäininkin muotojen erilaisuus. Adekvaatioprosessia tämä muotojen differentioituminen

edistää suuresti. Tätä ilmiötä valaistakseni otan ensin erään esimerkin latinasta ja sitten useampia suomesta. Latinan *gratis*, „ilmaiseksi“, on syntynyt *gratia*, „kiitos“, sanan monikon ablatiivista *gratiis*. Alkuaan se siis merkitsi „kiitoksella,“ mutta sitä ruvettiin käyttämään „ilmaiseksi“-merkityksen „kuvaannollisena sisäisenä kielimuotona“. Tämä kuvaannollisuus kuitenkin hävisi pois ja teki sen yhtä rintaa *gratiis*-sanassa tapahtuneen vokaalikontraktion kanssa. Siten *gratis* sanasta tuli todellinen adverb, joka ei kielitajunnassa ollut missään yhteydessä *gratis*-sanan paradigman kanssa (vrt. Stöcklein, ss. 15, 75). Analoginen ilmiö suomessa on adverb *kenties*. Siitä on nykyisessä kielitajunnassa jäänyt pois yhteys *tietää* verbin kanssa („kuvaannollinen sisäinen kielimuoto“) ja tämä on etupäässä tapahtunut loppuheiton ansiosta. Muina tapauksina mainittakoon adverb *kuulemma* (< *kuulen ma*), (postpositio) *lailla* (esim. *hänen lailaan*), joka kai on selitettävä *laji* sanan adessiiviksi, interjektiot *kas ja seis* sekä kiroussana *jumalauta*.

Toisinaan merkitysdifferentiaatio saa ilmauksensa vain oikeinkirjoituksessa, niin esim. saksan sanoissa *die Eltern* „vanhemmat“, s. o. isä ja äiti, erotukseksi sanasta *die Ältern* „vanhemmat henkilöt“, *wider*, „vastaan“ ja *wieder*, „jälleen“. Suomessa on tällainen ortografinen erotus tulemassa sanoihin *haltia* (henkiolento) ja *haltija* (hallussapitäjä, omistaja).

Usein merkitysdifferentiaatiota ja samalla merkityksen „adekvaatiota“ helpottavat rinnakkaismuodot. Kielitajunta ei juuri enää tunne *nimittäin* konjunktion yhteyttä *nimittää* verbin kanssa, koska tämä muoto eroaa nykyään käytännössä olevasta 2:sen inf. instruktiivin muodosta *nimittäen*. Sitävastoin „kuvaannollinen sisäinen kielimuoto“ vielä vahvasti tuntuu toisessa eksplanatiivikonjunktiossa, *näet*-sanassa, jopa siinä määrin, että monet karttavat sen käyttöä, koska se on heidän mielestään ikäänkuin liian tuttavallinen.

Konsonanttivartaloisissa rinnakkaismuodoissa esiintyy merkitysdifferentiaatiota esim. seuraavissa tapauksissa: yksikön essiivissä konjunktiossa *ynnä* (ollut kai alkuaan jäsenenä nominativus absolutus konstruktiossa), aikamääräyksissä *toissa päivänä* ja *huomenna*; viimeksimainitussa lienee lisätekijänä ollut sekin, että on olemassa alkuaan synonyminen *aamu*; edelleen passiivin partisiipeissa *tuttu*, *tuttava* ja *tietty* sekä varsinkin tästä johtuneessa adverbissa *tietysti*. Tähän kuuluvia esimerkkejä ovat myös adverb *tieten* ja *taiten*.

Muita esimerkkejä rinnakkaismuotoihin nojautuvasta merkitysdifferentiaatiosta ovat: *lähettää* ~ *lähdettää*, *juopa* ~ *juova*, *syöpä* ~ *syövä* (*syödä* sanan akt. I partis.), *ikäinen* ~ *iäinen*, *syli*, *sylen* ~

syli, sylin, lautanen ~ lautainen, silmitön ~ silmätön, antaa ylös ~ antaa ylen, haamo („Gestalt“) ~ haahmo (muoto, katsanto) ~ haamu loitsia ~ loihittia (jälkimmäistä verbiä käytetään etupäässä runoilijan kuvauksista, ehkä joskus myös maagillisista toimituksista, edellistä käytetään kai aina vain viimeksimainitussa merkityksessä); *silinteri* sanan merkitykseksi näkyy vakiintuvan „korkea silkkihattu“ erotukseksi *syliinteristä*. Tässä merkitysdifferentiaatio on niin sanoaksemme in statu nascendi.

Differentioituminen voi myös esiintyä sillä tavalla, että saman sanan kahdesta samaa merkitsevästä taivutusmuodosta toinen alkaa kannattaa toista merkitystä kuin toinen ja siten etäännyttää paradigmat. Esim. adessiivi ja instruktiivi merkitsevät samaa. *Tuskin* on alkuaan samaa kuin *tuskalla*, mutta nyt ei edellisessä enää tunnu *tuskan* merkitys „kuvaannollisena sisäisenä kielimuotona“, vaan se on saanut täysin itsenäisen adverbien funktion. Ylimalkaan lienee instruktiivilla taipumus muodostaa itsenäisiä partikkeleita (*niin muodoin, omin päin* jne.), ja luultavasti tätä edistää välillisesti adessiivi. Adjektiiveista muodostetaan adverbjeja kahdella tavalla: *-sti* päätteellä ja käyttämällä monikon instruktiivia. Näin ollen *hyvin* ja *hyvästi* alkuaan merkitsevät samaa. Mutta nykyään *hyvästi* on differentioitunut tervehdyssanaksi ja menettänyt yhteytensä *hyvä* sanan kanssa. *Hyvästi* muotoa ei ole pakko käyttää alkuperäisessä merkityksessään, kun sitä varten on olemassa sana *hyvin*, ja sivistyneessä puhekielessä se tuntuukin *hyvin* sanan merkityksessä käytettynä oudolta.

Teoreettisesti katsoen luulisi olevan mahdollista, että erilaisten monikon genetiivimuotojen kesken tapahtuisi jotakin merkityksen differentiaatiota. Mutta toistaiseksi ei sellaista liene paljонkaan havaittavissa. Vain sen voi panna merkille, että yhdyssanoissa käytetään mielellään yksikkövartaloista mon. ns. II genetiiviä, joka muuten on usein harvinaisempi kuin monikkovartaloinen, ns. I genetiivi, esim. *lastensairaala, lastenkoti, naistentaudit, kansainliitto, vanhainkoti, köyhäintalo, varainhoitokausi*.

Yleensä lienee sanottava, että suomessa on verraten runsaasti erilaisia rinnakkaismuotoja. Oikeakielisyysspohtinnoissa näkee usein tiedusteltavan sitä, mikä tällaisista muodoista on oikeimmaksi tai parhaimmaksi katsottava. Näiden rivien kirjoittajan mielipide on se, että olisi enemmän kuin nykyään tapahtuu vältettävä erilaisten ilmausten merkitsemistä oikeiksi tai vähemmän oikeiksi; olisi asetettava odottavalle kannalle, katsottava, eikö mahdollisesti käytännössä tapahdu merkitysdifferentiaatiota erilaisten muotojen kesken. Kielelle

ainakin siinä vaiheessa, missä suomen kieli nykyään on, luulisi olevan edullista, että siinä on mahdollisimman runsaasti morfeemeja, joilla „morfeemien kysyntä“ voidaan luonnollisesti ja luontevasti tyydyttää. Ei pitäisi turhanpäiten köyhdyttää kielen ilmausvarastoa kitkemällä siitä pois näköjään tarpeettomia rinnakkaismuotoja.

Erik Ahlman.

Spesieksen vaikutuksesta eräisiin suomen substantiiviattribuutteihin.

Tunnettua on, että suomessa subjektin ja objektin spesies saattaa vaikuttaa kielellisen ilmauksen muotoon. Vähemmän lienee kiinnitetty huomiota siihen, että spesieskategoria ja erisnimeen liittyvän substantiiviattribuutin muoto ovat eräänlaisessa yhteydessä keskenään. Opetustyössä ja kääntäessäni vieraskielistä tekstiä suomeen olen ollut huomauttavani, että substantiiviattribuutin spesieksestä voi riippua, taipuuko substantiiviattribuutti samassa sijassa kuin erisnimi, jonka vieressä se on, vai eikö. Seuraavassa koskettelen lyhyesti tätä seikkaa ottaen lähtökohdakseni SETÄLÄN »Suomen kielen lauseopin» (11. painos 1926) substantiiviattribuuttia käsittelevät säännöt ja esimerkit.

Mainitun teoksen § 34 B 2:ssa sanotaan: »Erisnimi, yhtyneenä yleisnimeen (appellatiiviin), jolla ei ole erityismääräyksiä (attribuuttia, suffiksia, sivulausetta), käypi nominatiivimuotoisena, t a i p u m a t t o m a n a yleisnimen edellä. Esim. *Tuomas piispan hankkeet eivät onnistuneet. Kalle pojan kävi huonosti.* — — —» Tähän voitaisiin lisätä huomioon ottaen spesiesnäkökohta, että jos yleisnimi on spesiekseltään d e f i n i i t t i n e n, määrätty, taipuvat kuitenkin aina sekä erisnimi että substantiiviattribuutti. Esim. *Piispan, Tuomaan, hankkeet eivät onnistuneet. Tyttö suoriutui asiasta, mutta pojan, Kallen, kävi huonosti. Isällä, Asarias Hokkasella, kuuluu olleen siellä maatila.*

§ 34 B 1 sääntö kuuluu: »Erisnimen (nomen propriumin) substantiiviattribuutti, jolla itsellään on määräyksenä attribuutti tai sivulause tai [joka] on possessiivisuffiksinen, on pääsanansa edessä tai jäljessä, taipuen samassa sijassa. Esim. *Helsinki, Suomen pääkaupunki, on perustettu Kustaa Vaasan, Ruotsin mainion kuninkaan aikana. Sain kirjeen pitäjän lautamieheltä Häkkiseltä. Jalon runoilijan Runebergin nimi on kuolematon. Mailman suurimmassa kaupungissa Lontoossa on seitsemän miljoonaa asujanta. Eepostamme Kalevalaa on paljon kiitetty. Hampurissa, kaupungissa, jossa viime vuonna kävin, on suuri eläintarha.*» Tähän kohtaan liittyy muistutus: »Sama on tavallisesti sääntö, jos attribuutti on yhdistetty sana tai -nen-loppuinen. Esim. *Pääkaupungissa Helsingissä on kauniita rakennuksia. Kirjoitin kirjeen tilalliselle Marttilalle. Samoin: Vastajaan Hokkasen vaatimuksesta kanne hylättiin. Alustajan maisteri K:n sanat herättivät huomiota.*»

Tarkastaessa näitä B 1 kohdan esimerkkejä voi panna merkille, että useimmissa niistä on substantiiviattribuutti spesiekseltään definiittinen. Tällaisia näyttävät olevan ilmaukset: »*Suomen pääkaupunki*», »*pitäjän lautamieheltä*», »*maailman suurimmassa kaupungissa*», »*eepostamme*» (vielä selvemmin definiittinen on spesies AIRILAN »*Suomenkielen lauseopin*» 16 §:n esimerkissä: »*Suomalaisten kansalliseepoksen Kalevalan satavuotisjuhla on v.1935*»), »*pääkaupungissa*», »*vastajaan*», »*alustajan*». Kolmessa ensimmäisessä tapauksessa juuri substantiiviattribuutin attribuutti osoittaa sen spesieksen definiittiseksi, neljännessä possessiivisuffiksi, viimeisissä taas sanojen merkityksistä näkyy niiden definiittisyys. Näissä tapauksissa substantiiviattribuutin taipuminen ilmeisesti johtuu jo sen spesieksestä.

Silti on tietysti mahdollista, että substantiiviattribuuttiin liittyvä adjektiiviattribuutti, sivulause tai possessiivisuffiksi saa sen taipumaan erisnimen mukana spesieksestä riippumatta. Näin näyttää olevan laita ainakin sivulauseen ja possessiivisuffiksin. Mitä adjektiiviattribuutilla varustettuun ei-definiittiseen substantiiviattribuuttiin tulee, tuntuu jonkin verran oudolta sellainen lause kuin: »*Jalon runoilijan Runebergin nimi on kuolematon*», samoin § 34 B 2:n muistutuksessa oleva esimerkki: »*Historia puhuu kuuluisasta piispasta Tuomaasta.*» Tällaisia substantiiviattribuutteja tavataan luullakseni nykyisestä kirjallisuudesta harvoin. Sitä vastoin tuntuu aivan luontevalta samassa muistutuksessa oleva toinen esimerkki: »*Talo on kihlakunnan uuden tuomarin Tuomosén oma*», jossa substantiiviattribuutin spesies on selvästi definiittinen.

Olen tässä noudattaen meillä yleistä, kai alkujaan latinan lauseopista periytynyttä tapaa, käyttänyt nimitystä substantiiviattribuutti, vaikka-

kaan eivät käsittääkseeni ne erisnimen vieressä olevat ilmaukset, joissa spesies on definiittinen — eivätkä eräät muutkaan, joihin en tässä puutu — ole varsinaisia attribuutteja, vaan kuuluvat erityiseen kategoriaansa, jolle monet kielimiehet antavat nimen appositio. Tätä käsitettä en kuitenkaan haluaisi PAULIN ja NOREENIN tapaan tehdä niin laajaksi, että se mm. sulkisi piiriinsä myös ne melko toisenluonteiset tapaukset, joille SETÄLÄN lauseopissa on annettu nimitys appositio ja joita AIRILA lauseopissaan sanoo »predikatiivisiksi lauseenvastineiksi» (»substantiiviattribuuttia» taas AIRILA sanoo »appositioattribuutiksi»). »Appositiolle» niissä tapauksissa, joista yllä on ollut puhe, on ominaista se, että substantiivin, tässä tapauksessa erisnimen, vieressä oleva ilmaus liittyy siihen rinnastuksen tapaisesti; erisnimi ja sen viereinen sana ovat siinä määrin yhdenarvoisia, että toisinaan tulee epäilleeksi, kumpi niistä on käsitettävä pääsanaksi, kumpi määräykseksi; usein voidaan niiden väliin lisätä »eli», »eli lähemmin sanoen», »s.o.», »nimittäin». SWEET sanookin, että apposition ollessa kyseessä kaksi ilmausta ovat melkein rinnastetut (»almost coordinate»). FALK ja THORNTAAS selittävät, että appositio-suhde syntyy, kun vapaasti liitetään nomini toiseen nominiin, joka nimittää saman henkilön tai asian (ks. NOREEN-POLLAK, *Wissenschaftliche Betrachtung der Sprache* s. 334). Pidätyn tässä kuitenkin esittämästä mitään tyhjentävää määritelmää appositio-käsitteestä, josta oppineiden kesken on niin paljon erimielisyyttä.

Erik Ahlman.

Adverbeista.

Adverbin määrittely.

Perinnäisistä sanaluokista adverbit kuuluvat kaikista vaikeimmin määriteltäviin. Samoin kuin muiden sanaluokkien on niidenkin määrittelymiseksi etsitty milloin loogillis-semanttista, milloin syntaktista, milloin morfologista tunnusmerkkiä, jonka avulla ne voitaisiin erottaa muista sanaluokista. Ensinnä mainittu kriteeri, loogillis-

semanttinen, osoittautuu mahdottomaksi sen tähden, että on vaikeata löytää mitään yhteistä käsitteellistä piirrettä, joka olisi kaikille adverbeille yhteinen.¹ Se merkitys, joka usein on mainittu niille ominaiseksi, nim., että ne osoittavat »seikkaa» (lat. *circumstantia*, saks. *Umstand*), on siksi epämääräinen, ettei sen varaan voida mitään määritelmää perustaa. Tällainen puhtaasti semanttikäsitteellisten näkökohtien mukainen määrittely on yhtä toivoton kuin se, että esim. adjektiivit selitetään sanoiksi, jotka ilmaisevat ominaisuutta, tai verbit tekemistä tai tilaa ilmaiseviksi sanoiksi. Tosinhan sana *kauneus* kieltämättä ilmaisee ominaisuutta ja *juoksu* tekemistä, mutta silti ei voida väittää, että edellinen on adjektiivi tai jälkimmäinen verbi.

Adverbien syntaktinen määrittelemisen näyttää lupaavan suurempaa menestystä. Tältä kannalta niitä on määriteltä verbin ja adjektiivin määräyksiksi. Todella tämä pitääkin laajassa mitassa paikkansa. Mutta toiselta puolen verbiä voivat määrätä myös substantiivit, toiselta puolen adverbit eivät suinkaan ole rajoittuneet määräämään ainoastaan verbiä tai adjektiivia, vaan ne voivat määrätä myös substantiivia, esim. *tu o poika tuolla*, kr. *hē khthes makhē* (»eilinen [»eilen«] taistelu»), lat. *iterum consul* (»toistamiseen konsuli«). Sitä paitsi tämä määrittely edellyttäisi, että muut sanaluokat: substantiivi, verbi, adjektiivi, olisivat lopullisesti määritellyt, ja näin ei voida sanoa olevan asianlaita. Ei myöskään se tapa, millä soveltaen JESPERSENIIN »three ranks»-oppia² HJELMSLEV on tahtonut adverbien määrittellä: »adverbi on sana, joka yleensä toimii tertiäärisenä terminä³», ole vapaa heikkouksista. Adverbi esiintyy usein »sekundäärisissä» asemassa, niinkuin näimme äskeisistä esimerkeistä.

Adverbien määrittelemisen yksinomaan syntaktisesti ei luultavasti käy päinsä, mutta silti ei ole sanottu, ettei myös tällainen näkökohta olisi lisäkriteerinä sekä mahdollinen että tarpeellinen.

Näin ollen jää jäljelle ainoastaan adverbien määrittelemisen morfologisesti. Mutta morfologisessa suhteessa maailman kielet ovat hyvin erilaisia, ja on hyvin epätodennäköistä, että adverbien kohdalla olisi löydettävissä jokin yleinen morfologinen tunnusmerkki, joka tavattaisiin kaikkialta. Tärkeimpänä sellaisena tulee mieleen taipumattomuus. Mutta jos esim. ajattelempa suomea, emme voi sanoa, että siinä adverbille aina olisi ominaista taipumattomuus. Eräät adverbit taipuvat ilmeisesti kaasuksissa esim. *sisällä, sisältä, sisälle; ulkona, ulkoa, ulos; täällä, täältä*. Edelleen

¹ Jo Leibniz sanoo: »Nam exempli gratia, an adverbium interrogandi quidnam commune habet cum adverbio fortiter, id est cum fortitudine?»

² Philosophy of Grammar, s. 96 seur.

³ Principes de grammaire générale, p. 307.

monet adverbit voidaan komparoida, esim. *kauniisti*, *kauniimmin*; *ennen*, *ennemmin*. Näin ollen ei tämä ominaisuus ainakaan suomessa sovellu kriteeriksi.

Onko siis ehkä asiatonta puhua erityisestä adverbien kategoriasta? Tällainen johtopäätös on kuitenkin liian hätäinen. Luulen, että ainakin eräissä kielissä voidaan hyvällä syyllä puhua suhteellisen yhtenäisestä adverbikategoriasta, jonka erottaminen muista on tiettyjen tunnusmerkkien avulla mahdollinen. Näin näyttää olevan laita suomen kielen. Jos tätä kieltä silmällä pitäen pyritään määrittelemään adverbeja, on vain katsottava, että määrittely tapahtuu juuri suomen kielelle ominaisten morfologisten tunnusmerkkien mukaan.

Tällainen tunnusmerkki on suomessa sopeutuminen (kongruenssi). Adverbit eroavat sanoista, joihin ne mahdollisesti voivat sekaantua, siinä, että ne eivät luvussa ja sijassa kongruoi määräämänsä tai tarkoittamansa sanan kanssa; eivätkä myöskään niitä määräävät sanat kongruoi niiden kanssa sanotussa suhteessa.

Edellinen seikka, se, ettei adverbi kongruoi luvussa eikä sijassa määräämänsä sanan kanssa, erottaa sen adjektiivista. Suomen kuten useiden muidenkin kielten adverbit ovat usein muodostetut adjektiiveista ja ovat sitä paitsi usein suoranaisia adjektiivin sijamuotoja. *Hyvin* on mon. instruktiivi, *hyvällä* (esim. *hän ei sitä hyvällä tee*) yks. adessiivi, *hyvillään* (esim. *hän on hyvillään*) mon. adessiivi, *varmaan* yks. illatiivi, *kovaa* (esim. *älä kulje kovaa*) yks. partitiivi, *tavattoman* (esim. *tavattoman suuri*) yks. instruktiivi.¹ Milloin näistä sanoista puuttuu kongruenssi, katsotaan ne adverbeiksi. Jos taas tällaiset muodot kongruoivat (esim. *hyvin aikomuksen*, *hyvällä mielellä*, *varmaan paikkaan*, *kovaa vauhtia*) tai voisivat merkityksen pysyessä muuttumattomana kongruoida, ei niitä pidetä adverbeina, vaan adjektiivien muotoina. Toiselta puolen se seikka, ettei adverbia määräävä sana koskaan kongruoi sen kanssa, erottaa adverbien substantiivien sijamuodoista, joihin se muuten ehkä voisi sekaantua. Me käsitämme esim. sanat *mielellään*, *hereillä*, *huomenna*, jotka alkuaan ovat substantiivien sijamuotoja, adverbeiksi sillä perusteella, että niiden määräyssanat eivät (enää) kongruoi niiden kanssa. Yllämainittuja sanoja voidaan tosin määrätä, mutta ei, jos niiden adverbimerkityksen mieli säilyä, kongruoivalla adjektiivilla. Voidaan siis kyllä sanoa esim. *hyvin mielellään*, *täysin hereillä*, *juuri huomenna*, mutta ei, jos merkityksen pitää säilyä, esim. *hyvällä mielellään*, *täysillä hereillä*, *aikaisena huomenna* tms. Juuri nyt mainittu seikka on tärkeä kriteeri tarkattaessa sanan kehitty-

¹ *Setälän* Suomen kielen lauseopin (11. p.) § 50, VIII:n mukaan genetiivi.

mistä substantiivin sijamuodosta adverbiksi. Kun substantiivin muoto ei enää saa sellaisia määräyksiä kuin aikaisemmin (attribuutteja) ja toisaalta saa määräyksiä, joita se ei aikaisemmin voinut saada (adverbiadverbiaaleja), on se merkki siitä, että se on siirtynyt uuteen sanaluokkaan. Sen funktio lauseessa on muuttunut. Käyttäen tätä kriteeriä huomaamme, että substantiivien sijamuotojen joukossa piilee montakin adverbia, joita ei muuten niin helposti tule panneeksi merkille. Tietysti on olemassa myös sellaisia tapauksia, jotka ovat rajalla, ts. jotka voivat, joskin ehkä vähän väkinäisesti tai vain eräissä yhteyksissä, vielä edelleenkin saada kongruoivan attribuutin, esim. *läysin lajuissaan: täysissä lajuissaan; kovin humalassa : kovassa humalassa* (sitä vastoin aina esim. *kovin päissään*) — Verbinmuotoihin, joista myös voi kehittyä adverbeja, voidaan soveltaa vastaavanlaisia kriteerejä.

Adverbien piiriä rajoitettaessa ovat kuitenkin eräät seikat omiaan tekemään vaikeuksia. Suomessa on muutamia, tosin harvalukuisia sanoja, jotka eivät kongruoi edellämainitussa suhteessa, siis luvussa ja sijassa, pääsanansa kanssa, mutta joita siitä huolimatta ei pidetä adverbeina, vaan adjektiiveina. Tarkoitamme taipumattomia adjektiiveja sellaisia kuin *aika, aimo, aito, ensi, eri, joka, koko, melko, pikku, viime*. Etupäässä niiden merkityksen, osaksi myös funktion vuoksi niitä pidetään adjektiiveina. Huomautettakoon tässä kuitenkin, että niiltä puuttuu paitsi taipuvaisuutta eräitä muitakin ominaisuuksia, joita adjektiiveilla useimmiten on.¹ Niitä ei voida komparoida (minkä tosin voi katsoa olevan yhteydessä taipumattomuuden kanssa), eikä tavallisesti varustaa intensiteettimääräyksellä (ei esim. voida sanoa *liian pikku*; kuitenkin: *hyvin eri tavalla*); ne eivät myöskään voi olla predikatiiveina; ei voida sanoa esim. *se on pikku*. Ansaitsee ehkä panna merkille, että eräitä näistä sanoista käytetään myös intensiteettiadverbeina, esim. *aika t. koko suuri, melko tavallinen*; tähän kuuluu ehkä myös *aito venäläinen* (esim. *katsantokanta*); viime aikoina on vulgäärisessä kielessä näin alettu käyttää myös *eri* sanaa, esim. *eri hieno*.

Toisen vaikeuden tuottavat pronominit. Asia on nimittäin se, että substantiivisina käytetyt pronominit eivät, kuten substantiivit yleensä, voi saada adjektiiviattribuuttia, paitsi harvoissa tapauksissa, kuten sellaisessa ilmauksessa kuin *minulla vaivaisella*, ja kun määritelmän mukaan kaasustaivutus sinänsä ei riitä estämään sanaa olemasta adverbi, voitaisiin ajatella, että ehkä tällaiset sanat ovatkin adverbeja. Asiaa komplisoi vielä se seikka, että eräissä tapauksissa ei voida sanoa, onko prono-

¹ *Setälä*, Suomen kielen lauseoppi (11. painos) § 34 sanoo, että ne «ovat puoleksi substantiiveja».

mini substantiivinen vai adjektiivinen, koska melkein kaikkia pronomineja, lukuun ottamatta persoonapronomineja, käytetään kummallakin tavalla. Sanoista *tuota onnetonta* ei voida sanoa, onko *onnetonta tuota* sanan attribuutti vaiko *tuota* substantiivisesti käytetyn *onnetonta* sanan attribuutti. Samoin: *tästä kaikesta* t. *kaikesta tästä*. Tällöin kuitenkin joka tapauksessa, olivatpa sanat substantiivisia tai adjektiivisia, on olemassa kongruenssia, joten niitä ei voida pitää adverbeina. Pahempi on, että suomessa adjektiivipronominien eräitä muotoja käytetään substantiivisesti partitiivin kanssa kuten *sillä aikaa*, *tällä tapaa*, myös instruktiivin kanssa: *sillä tavoin*. Tämäkin osoittaa, ettei pronomineissa aina voida tarkoin erottaa substantiivista ja adjektiivista käyttöä, mutta lisäksi se vaikuttaa, että erotus pronominiin eräiden muotojen ja adverbien välillä käy epämääräiseksi. Sama koskee myös moniaita adjektiivien muotoja, joita käytetään partitiivin ja instruktiivin kanssa; nämä adjektiivit merkitsevät enimmäkseen määrää, paljoutta, ja niitä käytetään näin objektin ja subjektin kaasuksissa ja translatiivissa (sekä joskus elatiivissa). Tällaisia sanoja ovat *paljo*, *enempi*, *vähä*, *vähempi*, *pieni*, *iso*, *pikä*, *lyhyt*, *kaikki*; esim. *olin siellä lyhyen aikaa*, *jäin sinne lyhyeksi aikaa*; edelleen esim. *vähissä hengin*; *hyvillä mielin*. Tässäkään emme siis tapaa kongruenssia, vaan adverbeille ominaisen kongruenssin puuteen.

Että monet pronominiin muodot ovat lähellä adverbeja, ilmenee siitäkin, että useasti niistä on kehuttynyt adverbeja kuten *tuolla*, *tuossa*, *missä*, *mistä*, *mihin*, *jossakin*, *jostakin*, *näin*, *noin*, *niin*.

Edelleen on vaikeutena adverbien erottaminen pre- ja postpositioista sekä konjunktioista. Näille sanaryhmille on ominaista, että nekään eivät ole minkäänlaisen kongruenssin alaisia¹. Jotta adverbit saataisiin näistä erotetuiksi, voi tuskin muunlainen kuin jo mainitsemaamme *s y n t a k t i n e n* kriteeri olla käytettävissä. Tällöin adverbit voitaisiin määritellä »yksipuolista täydennystä vaativiksi sanoiksi», tai tarkemmin sanoen tällaisiksi partikkeleiksi, koska kaikilla partikkeleilla on yllämainittu kongruenssittomuus-ominaisuus. Pre- ja postpositiot taas ovat »kaksi- puolista täydennystä vaativia sanoja», joskin muuten samanlaisia. Jos tästä pidetään kiinni, tulevat useat morfeemit olemaan milloin adverbeja, milloin pre- tai postpositioita. Esimerkiksi lauseessa: *Ympärillä oli paljon ihmisiä*, sana *ympärillä* on adverbi, sitä vastoin lauseessa: *Miehen ympärillä oli paljon ihmisiä* tämä sana on postpositio. Samoin ennen lauseessa: *Ennen oli aivan toisin* on adverbi, lauseessa: *Saavuvin sinne*

¹ *Setälä*, Suomen kielen lauseoppi (11. p.) § 55, I, A. 2.

² Huomaa kuitenkin: *tätä kautta*.

ennen häntä se on prepositio. Huomattakoon, että adverbiiin tällöin aina liittyy pronominaalinen merkitysaines. Pre- ja postposition ja adverbiiin suhde toisiinsa on samanlainen kuin objektillisen ja ilman objektia käytetyn transitiiiviverbin tai määräyksellisen relatiivisen nominin ja absolute käytetyn. Esim. *Sinä et nähnyt häntä, mutta minä näin* (sc. hänet). *Isää* (s.o. kyseessä olevan henkilön isää) *en siellä nähnyt*. Mainitsemamme syntaktinen kriteeri erottaa adverbit myös konjunktioista. Alistavat konjunktiot eroavat näet adverbeista juuri »kaksipuolisen täydennyksensä» puolesta. Näin nähtynä *vaikka* on adverbi lauseessa: *Lähden vaikka heti*, mutta konjunktio lauseessa: *Lähden, vaikka olen väsynyt*. Rinnastavien konjunktioiden ja adverbien erotus on samantapainen. Sana on rinnastava konjunktio, jos täydellisen ajatuksen syntymiseksi on tarpeellista, että se saa täydennykseksen syntaktisesti samanarvoisia ilmauksia kahdelta taholta.

Myönnettäköön kuitenkin, että siirtymä adverbista varsinkin rinnastavaan konjunktion on vähittäinen, niin että on olemassa rajatapauksia, kuten myöhemmin tulee puhe. Myös on tapauksia, joissa sana vaatii »kaksipuolista täydennystä», mutta katsotaan kuitenkin adverbeiksi (esim. relatiiviset adverbit *jonne*, *joten*). Luulemme kuitenkin, että edelläolevat näkökohdat käytännössä yleensä riittävät erottamaan adverbit omaksi ryhmäkseen suomenkielessä.

Adverbien luokitus.

Kuten jo huomautettiin, ovat adverbit sekä muodoltaan että merkitykseltään hyvin moninaisia. Niiden morfologista luokitusta emme tässä yritä, sillä se ei kuulu kirjoituksemme tarkoituksiin. Mutta emme myöskään luokita adverbeja puhtaasti semanttisten näkökohtien mukaan, vaan yhdistämme niihin syntaktisen näkökohdan. Menetlemme niin, että alustavasti ylimalkaisilla semanttisilla perusteilla jaotamme adverbit kolmeen ryhmään ja sitten esitämme ne syntaktiset ominaisuudet, joita kullakin ryhmällä on. Pääasiana on meille tämä syntaktinen puoli. Se nim. viime kädessä ratkaisee, mihin ryhmään adverbi kuuluu. Mutta koska syntaktiset ominaisuudet suureksi osaksi ovat yhteydessä sanojen merkityksen kanssa, katsomme voivamme aluksi ottaa semanttisen puolen lähtökohdaksi. Käyttämämme nimitykset liittyvät semanttiseen puoleen, mutta meidän on nimenomaan huomautettava, että ne kaikki ovat *denominations a potiori*. Käytämme eri adverbiluokista nimityksiä: materiaaliset, intensiteetti- ja modaaliset adverbit. Annamme niistä seuraavassa esimerkkejä.

I. **Materiaaliset adverbit** ilmaisevat paikkaa, aikaa, tapaa ja tilaa sekä näiden sukuisia seikkoja. **P a i k k a a** ilmaisevat esim. *kotona, kotoa, kotiin, maalla, maalta, maalle, ulkona, ulkoa, ulos, sisällä, sisältä, sisälle, kaukana, kaukaa, kauas, alhaalla, -lta, -lle, alas, ylhäällä, -ltä, ylös, oikealla, vasemmalla, keskellä, edessä, -stä, eteen, lähellä, -ltä, -lle, poissa, pois, perillä, perille, kylässä, taivasalla; siellä, siellä, sinne, tuolla, -lta, tuonne, täällä, -ltä, tänne, jonnekin, kaikkialla, muualla, yhtäällä, toisaalla. A i k k a a*: *eilen, tänään, huomenna, nyt, äsken, taannoin, ennen, vastedes, muinoin, toisinaan, harvoin, usein, aikaisin, myöhään, kauan, pian, sitten, aikoinaan, tuonempana, aina, aamuisin, illtaisin, hiljan, iäti, kerran, heti, kohta, alin-omaa, joskus, muulloin, tällöin, silloin, ammoin, toiste. T a p a a*: *helposti ja muut -sti* loppuiset, *hyvin, tarkoin, oikein, kovin, hiljaa, tahallaan, päättä-pakkaa, suin päin, mielellään, halvalla, kahden, yksin, kilvan, salaa, ilmai-seksi, itsestään, turhaan, väkisin, taiten, joutuin, tosissaan, tukuttain, vähitellen, äkkiä, vaivoin; näin, samaten, samoin, silen, toisin. T i l a a*: *ahtaalla, ajatuksissaan, alasti, hengissä, hukassa, kesken, auki, kiinni, irti, halki, puhki, rikki, poikki, koholla, koossa, kovalla, hereillä, -lle, tainnoksissa, -iin, kuoliaaksi, kumoon, kyljekkäin, pahoillaan, mielissään, jouten, kau-pan, täynnä.*

II. **Intensiteetti adverbit** ilmaisevat jonkin ominaisuuden astetta ja vivahtuksia. Esimerkiksi: *hyvin, kovin, erittäin, varsin, sangen, kohtalaisen, jokseenkin, ylen, perin, peräti, liian, liika, vallan, kyllin, yhtä, koko, aika, täysin, verraten; näin, noin, niin;* edelleen kuuluvat tähän *-n*-loppuiset muodot sellaiset kuin *harvinaisen, tavattoman, suunnattoman, erinomaisen, kauhean, valtavan, ihmellisen, ihastuttavan, säälittävän, häm-mästyttävän, sopivan;* myös sellaiset substantiiveista saadut adverbit kuin *ihmeen, kumman, hiton, perhanan* ovat tämäntapaisia. Avoimeksi täytyy jättää, millaisessa suhteessa tähän ryhmään ovat sellaiset *-n*-loppuiset muo-dot kuin ilmauksissa *turhan paljon, suloisen sääliväisesti* (SETÄLÄ, Suomen kielen lauseoppi § 50, VIII) ja varsinkin *vaalean vihreä, tuhman ylpeä*, jotka usein kirjoitetaan ja käsitetään yhdyssanoiksi: *vaaleanvihreä, tuhmanylpeä*. (Vrt. *loogillisesti oikea, henkisesti normaali*).

III. **Modaaliset adverbit** ilmaisevat puhujan subjektiivista suh-tautumista siihen, mitä hän sanoo, missä määrin hän pitää sitä pätevänä vai ei, hänen rajoittavia tai laajentavia huomautuksiaan, tiettyjen sa-nojen tai käsitteiden tähdentämistä. Tällaisia ovat esimerkiksi: *ainakin, vain, ehkä, tuskin, varmaankin, juuri, oikeastaan, kenties, suorastaan, tie-tysti, tietenkin, myös, varsinkin, kai, tosin, tosiaan, muka, toki, silä, sentään, niinikään, puolestaan, mahdollisesti, jo, jopa, vielä, vieläpä, vasta, edes, kyllä, muuten, aivan, liioin, joka tapauksessa, muun muassa, esimerkiksi, toivotta-*

vasti, valitettavasti, ikävä kyllä. Näihin on myös luettava loppuliitteet *-han*, *-hän*, *-kin*, *-kaan*, *-pa*, *-pä*. Ratkaisematta jääköön, onko sellaisten lauseenalkuisten sanojen kuin *jospa*, *kunpa*, *tokko*, *vai* sekä kysymyspartikkelin *-ko*, *-kö* paikka näiden joukossa.

On myönnettävä, että yllämainittujen kategoriain rajat ovat jonkin verran epämääräiset. Eräiden eri kategoriain välimailla olevien ryhmien käsittely meidän täytyy jättää tuonemmaksi, adverbien syntaksin yhteyteen. Tässä huomautettakoon kuitenkin eräästä luokitusta koskevasta seikasta, nimittäin siitä, ettemme ylläolevassa ryhmityksessä ole asettaneet eri ryhmäksi pronominaalisia adverbeja. Pronominaalisia adverbeja on jokaisessa ryhmässä. Yleensä pronominaalisuus on merkityspuoli, joka ei suinkaan ole rajoittunut nomineihin, niinkuin perinnäinen samaluokkajärjestelmä edellyttää, vaan eräänlaisia pronomineja on kaikissa sanaluokissa. On olemassa esim. pronominaalisia verbejäkin; suomessa on pronominaalinen merkitys verbeillä *lähteä*, *mennä*, *tulla*, *lähestyä*, *poistua*. Promineja ovat eri tutkijat erottaneet eri lajeja. Tässä voimme tyytyä jakoon demonstratiivisiin eli definiittisiin, anaforisiin ja indefiniittisiin pronomineihin. Pronominaalisuus on ominaisuus, joka ei suinkaan aina ole sanassa täysivoimaisena, vaan hyvin eriateisena. Niinpä esimerkiksi kaikissa sanoissa, jotka voivat saada täydennyksen, mutta joita käytetään absolute, on läsnä jokin määrä pronominaalisuutta. Sen tähden ne adverbit, joita myös käytetään pre- tai postpositioina, sisältävät pronominaalisen elementin, esim. *viressä*, *ympärillä*, *ilman*: *Ympärillä kasvoi puita* merkitsee itse asiassa: Sen henkilön tai esineen ympärillä, josta on puhe, kasvoi puita. Ei voida sanoa: *Hän jäi ilman*, ellei yhteydestä käy ilmi, *mitä* ilman hän jäi. Näin ollen siis tässäkin tapauksessa *ilman* sanassa on pronominaalinen aines. Ylempänä mainitsemistamme I:n ryhmän paikallisista sanoista on pronominaalinen elementti esim. sanoissa *kotona*, *ulkona*, *sisällä*, *edessä*, *lähellä*, *poissa*, *perillä*, *vasemmalla*, *keskellä*; puhtaasti pronominaalisia ovat definiittiset *siellä*, *tuolla*, *täällä*, indefiniittiset *toisaalla*, *jonnekkin*. Aikaa ilmaisevista sanoista ovat definiittisiä esim. *eilen*, *tänään*, *nyt*, *silloin*; indefiniittisiä *joskus*, *kerran*, *toisinaan*.

Tapaa ja tilaa ilmaisevat pronominaaliset adverbit ovat harvinaisempia; sellaisia ovat definiittiset ja anaforiset *siten*, *samoin*, *sinänsä*, indefiniittiset *jotenkin*, *toisin*.

Intensiteettiadverbien joukossa ovat pronominaalisia (usein anaforisia) *niin*, *noin*, *yhtä* (esim. *suuri*).

Modaalisten adverbien joukossa on monilla anaforinen merkitys; ne

viittaavat taaksepäin ennen sanottuun. Tällaisia ovat esim. *myös, lisäksi, silävastoin, päinvastoin, tosiaankin, vielä, jo, vieläpä, jopa, niinikään, niinpä, muuten*. Tällaisista adverbeista ovat rinnastuskonjunktiot yleensä kehittyneet.

Adverbit syntaktisessa suhteessa.

I. Materiaaliset adverbit.

Nimitys adverbi, verbin määräys, soveltuu parhaiten materiaaliisiin adverbeihin. Tämä on vanhin ryhmä, ja siihen kuuluvat edelleenkin useimmat adverbit. Ne voivat aina olla verbin määräyksinä. Esim. *Veljeni on täällä. Eilen hän tuli. Pian aiomme lähteä. Pappi saarnasi kauniisti. Ovi lennähti auki*. Adverbin kaasus on usein riippuvainen verbistä, esim. *Hän oli tainnoksissa. Hän meni tainnoksiin*. Toisinaan, joskin verrattain harvoin suomessa, tällaiset adverbit ovat substantiivien määräyksiä. Esim. *Tuo poika tuolla on laiskuri. Toinen ovi vasemmalla johtaa ulos*. Harvoin materiaallinen adverbi voi myös olla adjektiivin tai toisen adverbin määräys. Viimeksimainittu on tällöin yleensä myös materiaallinen adverbi, ainakaan ei koskaan modaalinen. Esim. *Tämä on loogillisesti oikea johtopäätös. Se on loogillisesti oikein. Tuote on taatusti kotimaista. Lapsi on henkisesti ja ruumiillisesti normaali. Sinä oli käyretty tällaista nykyään harvinaista sanakäännettä*.

Varsin tavallista on, että materiaaliset adverbit ovat kopulana toimivan *olla*-verbin tai muiden täydennystä vaativien, merkitykseltään niukkasisältöisten verbien määräyksiä, sellaisten kuin *tulla, mennä*. Koska tällaiset verbit predikaatteina usein elliptisesti jätetään pois varsinkin kysymyksissä, käskyissä, affektiivisessä puheessa, tiedoituksissa, ilmoituksissa jne., joutuu materiaallinen adverbi kannattamaan koko predikaattia. Esim. *Kuka siellä? Minne matka? Kaikki tänne! Ulos! Kaikki hyvin. Täällä*.

Materiaaliset adverbit voivat olla myös lauseen subjektina, ainakin ajatuksellisena. Esim. *Nyt on toisin. Näin on hyvin. Kotona on paras*. On syytä ottaa harkittavaksi, eikö adverbia suomen kielen kannalta ole käsitettävä subjektiksi myöskin silloin, kun se on demonstratiivinen (definiittinen) ja lauseessa oleva substantiivi, joka on subjektin sijassa, on spesiekseltään määräämätön, siis esim. sellaisissa lauseissa kuin: *Täällä on häkää. Siellä asuu suutari. Siinä tulee hiki. Suo siellä, vetelä täällä. Tänne tulee vieraita*.¹

¹ Tämän katsantokannan lähempi perusteleminen veisi kuitenkin liian pitkälle eikä kuulu tähän.

Niinkuin nyt sanotusta käy ilmi, muistuttavat materiaaliset adverbit ollessaan määräyksiä tai predikaatteja ja subjekteja, suuressa määrin tavallisia substantiiveja, adjektiiveja ja myös verbejä, s.o. kielen muita materiaalisia (sisällyksellisiä), ei-formaalisia sanoja; sen tähden olemme niille antaneet nimenkin: materiaaliset adverbit. Useimmiten ne ovatkin saadut juuri näistä sanaryhmistä: ne ovat substantiivien muotoja kuten *perillä, huomenna, hukassa, mielellään*, ja niillä on myös substantiivien taiputus: *kaukana, kaukaa*; tai ne ovat adjektiivien muotoja, esim. *halvalla, tarkoin*, ja niillä on komparaatio: *halvemmalla, tarkemmin*; tai ne ovat verbien nominaalimuotoja kuten *laiten, jouten*. Ne voidaan monesti semanttisesti korvata nominaalisella ilmauksella: *täällä = tässä paikassa, nyt = tällä hetkellä*, adverbi ja verbi voidaan korvata pelkällä verbillä *tulee lähelle = lähestyy, lähtee pois = poistuu, tulee (liian) myöhään = myöhästyy*. On pelkkä ehdonvallan asia, tahdotaanko ajatus ilmaista adverbilla vai nominaalisesti tai verbillä.

Huomattakoon sekin, että materiaalisia adverbeja voidaan käyttää myös apposition veroisina. Esim. *Kotona hän aina on huonolla tuulella. Humalassa hän tavallisesti on rauhallinen*. Myöskin siinä kohdin käy materiaalisten sanaryhmien sukulaisuus ilmi, että materiaalisia adverbeja voidaan rinnastaa nominien ja verbien nominaalimuotojen kanssa. Esimerkkejä rinnastetusta adverbista ja substantiivin muodosta: *siellä ja Helsingissä, huomenna tai jonakin toisena päivänä, rahalla tai ilmaiseksi, hyvällä tuulella ja mielissään*; adverbi ja adjektiivi rinnastettuina: *yksin ja hylättyinä*; adverbi ja verbien nominaalimuoto rinnastettuina: *hitaasti ja noudattaen suurta varovaisuutta, suoraan ja pelkäämättä*. Luonnollista on, että materiaalisia adverbeja voidaan rinnastaa muiden samaan ryhmään kuuluvien kanssa, esim. *nyt ja aina, hyvin halvalla tai suorastaan ilmaiseksi*. Sitä vastoin on mahdotonta rinnastaa materiaalisia adverbeja muihin adverbiryhmiin kuuluvien sanojen kanssa. Esim. ei voida sanoa *loogillisesti ja erittäin tärkeä, pian ja varmaankin se tapahtuu*. Ei merkityksen, vaan konstruktiivisen »sisäisen kielimuodon» vuoksi näitä sanoja on mahdoton rinnastaa. Rinnastaa voidaan nim. ainoastaan sanoja, joiden konstruktiivinen »sisäinen kielimuoto» on sama tai jotka ainakin ovat sen puolesta toisilleen sukua.

Sitä vastoin on mahdollista määrätä materiaalisia adverbeja muihin adverbiryhmiin kuuluvilla sanoilla. Ehkä useimpia tapaa ja tilaa merkitseviä adverbeja voidaan määrätä intensiteettiadverbeilla. Esim. *erittäin, hyvin, liian nopeasti; kovin äkkiä; peräti pahoillaan*. Myöskin eräät paikkaa ja aikaa osoittavat adverbit voivat saada intensiteettimääräyksen kuten

erittäin kaukana, hyvin myöhään. Mitkä materiaaliset adverbit sallivat tällaisen määräyksen, se seikka vaatisi erityistä tutkimista. Ainakaan sellaiset, joissa pronominaalinen elementti on etualalla, eivät voi saada ohensa intensiteettiadverbia, kuten *täällä, nyt, huomenna*; ei ts. voida ajatella sanotuksi *erittäin täällä, liian nyt*. Modaaliset adverbit voivat yleisesti määrätä materiaalisia adverbeja, myös pronominaalisia. Esim. *ainoastaan kotona, juuri siellä, juuri nyt, ainakin joskus, myöskin eilen, aivan turhaan*.

Syntaktisten ominaisuuksien perusteella on materiaalisiin adverbeihin luettava sellaiset määrää ilmaisevat sanat kuin *liaksi, kylliksi, paljon, enemmän, hieman, vähän, vähemmän, alun, riittävästi, runsaasti*, jos nim. nämä sanat yleensä on luettava adverbien joukkoon kaikissa yhteyksissä. Kun ne ovat verbin määräyksiä, on niiden adverbinluonne selvin, ja niiden materiaalisuus näkyy siitä, että ne voivat saada määräyksekseen modaalisia adverbeja, usein myös intensiteettiadverbeja, esim. *Hän on lukenut paljon, ehkä liaksikin. Hän lukee kovin paljon*. Kun nämä sanat esiintyvät substantiivin yhteydessä, voi sitävastoin syntyä epäilystä siitä, ovatko ne puhtaita adverbeja. Kun ne aina ovat määrätyn sijan, nim. partitiivin kanssa, voi epäillä, että niillä on määrätynlainen rektio, jollaista muuten adverbeilla ei ole, esim. *Hänellä on liaksi huolta. Niitä oli alun kolmatta tuhatta*. Mutta kun ne toisaalta aina esiintyvät vain subjekti- ja objekti-ilmauksessa, jossa kaasu muutenkin olisi partitiivi, voidaan ne myös käsitellä yksipuolista täydennystä vaativiksi mainittujen partitiivien lisämääräyksiksi; vrt. esim. *Lainaa minulle rahaa! Lainaa minulle vähän rahaa!* Tässä on samanlainen tapaus kuin se, josta yllä (s. 141) mainitsimme puhuessamme pronomineista ja eräistä määrää osoittavista adjektiiveista, nim. ettei voida sanoa, kumpi on pääsana, kumpi määräys. Samoin on myös laita nominatiivissa olevien lukusanojen ja niitä seuraavien substantiivien. Onko esim. ilmauksessa *viisi miestä* pääsanana *viisi* vai *miestä*?

Materiaalisia adverbeja voidaan toisinaan määrätä myös substantiivien sijamuodoilla. Esim. *salaa omaisillaan, poissa Suomesta, kaukana Helsingistä*. Tällöin ne lähentelevät post- ja prepositioita. Pronominaalisille adverbeille ominainen seikka on se, että ne voivat saada ohensa samaa spesiestä olevan täsmentävän sanan, substantiivi-apposition tapaan. Esim. *täällä Helsingissä, silloin perjantaina, nyt tänään, joskus tulevaisuudessa, joskus toiste, kaikkialla muualla, tuonne ylös, tänne kotiin, tänne kaupunkiin* (vrt. *tähän kaupunkiin*), *näin iltaisin, ennen muinoin*. Vrt. tuonnempina olevia esimerkkejä modaalisisista adverbeista ja rinnastavista konjunktioista, joissa tavataan analoginen ilmiö (esim. *vielä lisäksi, tai pikemminkin*).

II. Intensiteettiadverbit.

Intensiteettiadverbit voivat määrätä adjektiiveja ja materiaalisia adverbeja, eivät koskaan substantiiveja ja verbejä kuten materiaaliset adverbit, eivätkä modaalisia adverbeja. Esim. *erittäin suuri, liian punainen, jokseenkin typerä, kyllin oppinut, yhtä ihmeellinen, ihmeen kauhis*; esimerkkejä intensiteettiadverbien määräämistä materiaalisista adverbeista esitimme jo äsken. Enimmäkseen ne ovat adjektiiveista saatuja. Samoin kuin intensiteettiadverbi pronominaalisen adverbien kanssa ei ole mahdollinen, ei se ole pronominaalisen adjektiivinkaan kanssa. Ei siis voida sanoa *erittäin eilinen, hyvin nykyinen, perin tuollainen*, mutta kielen kategorialaitoksen kannalta ei ole mitään estettä sanoa esim. *erittäin nelijalkainen*, joskin tällainen ilmaus on loogillisesti absurdi.

Intensiteettiadverbit antavat meille usein keinon ratkaista, milloin substantiivi on muuttunut tai muuttumassa adjektiiviksi, substantiivin sijamuoto materiaaliseksi adverbiksi tai verbin nominaalimuoto materiaaliseksi adverbiksi. Esim. ilmaus *hän on erittäin pelkuri* osoittaa, että *pelkuri* on saanut adjektiivin luonteen; samoin: *hänellä on kovin juoppo mies*. Substantiivisesti sanottaisiin esim. *hän on suuri pelkuri t. juoppo*. Ilmaukset: *hän teki sen erittäin mielellään, hän oli hyvin mielissään* osoittavat, että mainitut *mieli*-sanan muodot ovat differentioituneet adverbeiksi; samoin: *hän on täysin tajuissaan*. Erittäin tärkeä on puheenaoleva kriteeri erotettaessa toisistaan partisiippeja, joilla on verbin luonne, niistä, jotka ovat muuttuneet todellisiksi adjektiiveiksi. Ilmaus *erittäin oppinut* osoittaa, ettei sana enää ole yhteydessä verbin kanssa. Ilmauksessa *hyvin onnistunut juhla* voi *onnistunut* olla joko adjektiivi tai partisiippi riippuen siitä, onko *hyvin* intensiteetti- vai materiaalinen adverbi. Edellisessä tapauksessa se merkitsee suunnilleen samaa kuin *erittäin onnistunut juhla*, jälkimmäisessä jokseenkin: *oivallisesti onnistunut juhla*. Huomattakoon, että painotus kummassakin tapauksessa on erilainen, edellisessä *hyvin* ja *onnistunut* ovat painotetut yhtä paljon tai *onnistunut* hiukan enemmän, jälkimmäisessä tapauksessa pääpaino on *hyvin*-sanalla.

On epävarmaa, voivatko intensiteettiadverbit määrätä toisiaan. Ensi katsomalta näyttää siltä, kuin tämä ei olisi mahdollista. Ei voitane sanoa esim. *perin harvinaisen suuri* tms. Kuitenkin on eräitä tapauksia, jotka panevat jonkin verran epäilemään. SETÄLÄLLÄ¹ on esimerkki: *Hän katsoi minuun niin suloisen säälivästi*. Jos tässä *niin* on käsitettävä intensiteettiadverbiksi, ei otaksoma pidä paikkaansa. Tällaiset *niin*-konstruktiot ovat jokseenkin tavallisia: *niin tavattoman, kovin suuri*. On kuitenkin mahdol-

¹ Suomen kielen lauseoppi § 50, VIII.

lista, että *niin* tällöin pikemminkin on modaalinen adverbi tai intensiteetti- ja modaalisen adverbien rajoilla, samoja kuin esim. *aivan*, jota myös käytetään intensiteettiadverbina, esim. *ei se aivan vaikeaa ollut*. Tämä kysymys on jätettävä tässä avoimeksi.

Modaalisilla adverbeilla intensiteettiadverbeja voidaan määrätä. Esim. *Hän on suvaitsevainen, ehkä liiankin suvaitsevainen. Hän puhuu suorastaan hämmästyttävän hyvin. Ei hän ainakaan erikoisen lahjakas ole*. Toisinaan intensiteettiadverbien määräyksenä oleva sana on materiaallisen ja modaalisen adverbien välimailta, esim. *tavallaan hyvinkin tärkeä*. Puhtaat materiaaliset adverbit voivat tuskin määrätä intensiteettiadverbeja.

R i n n a s t a a intensiteettiadverbeja voidaan toisten intensiteettiadverbien kanssa, mutta ei muiden adverbien eikä yleensä muiden sanojen. Voidaan siis sanoa esim. *Hän on erittäin, jopa harvinaisen lahjakas. Se on riittävän tai ehkä liiankin suuri*. Sitä vastoin ei voida rinnastaa esim. *erittäin tai ainakin, nykyään ja sängen*.

Koska intensiteettiadverbit eivät voi olla verbien määräyksiä, on luonnollista, etteivät ne voi esiintyä predikaatin täyteenä eivätkä olla yksinään predikaattia kannattamassa. Myöskään ne eivät millään tavoin voi edustaa subjektia kuten materiaaliset adverbit. Ei siis voida sanoa esim. *liian on aina liian* (vaan esim. *liika on aina liikaa*). Apposition tapaisesti ei niitä myöskään voida käyttää kuten materiaalisia adverbeja.

Suomen kielessä intensiteettiadverbit ovat saaneet eräissä tapauksissa omintakeisen muodon, joka erottaa ne materiaalisista ja modaalisista adverbeista. Erikoisesti huomattavat ovat yksikön genetiivin kaltaiset adverbit kuten *kauhean, harvinaisen, tavattoman* (esim. *suuri*). Muutenkin intensiteettiadverbit toisinaan eroavat erityisen muotonsa puolesta muista adverbeista, Esim. *liian* materiaalisesta *liiksi*, *kyllin* materiaalisesta *kylliksi*.

Intensiteettiadverbit edustavat luultavasti myöhempää kehitysastetta kuin materiaaliset. Niillä on formaalisempi luonne kuin viimeksimainituilla. Tähän viittaa se seikka, että esim. latina tuntee vain harvoja itsenäisiä intensiteettiadverbeja (*valde, nimis, satis*) ja että se tavallisemmin käyttää muotoja, joihin fleksiivisesti sisältyy se, minkä uudemmat kielet ilmaisevat eri sanalla. Korkeata astetta latina osoittaa superlatiivilla tai per-alkuisilla adjektiiveilla kuten *perceler, perdifficilis, perdoctus, pergratus, perlonus, peropportunus*; adverbeilla kuten *perceleriter, peropportune*. Joltistakin astetta ilmaisee etuliite *sub-*, esim. *subhorridus, subtristis*. Liiallisuutta voidaan osoittaa komparatiivilla, esim. *liberius*, liian vapaasti. Yhtä korkeata astetta ilmaisemaan käytetään usein kiellettyä komparatiivia (*non minor*, yhtä suuri, *non minus diligenter*, yhtä huolellisesti).

III. Modaaliset adverbit.

Modaalisten adverbien joukossa on merkitykseltään hyvin erilaisia ilmauksia, joten pelkästään semanttisilla perusteilla tuskin olisi syytä muodostaa niistä yhtenäistä kategoriaa. Mutta niillä on yhteisiä syntaktisia ominaisuuksia, jotka mielestämme oikeuttavat muodostamaan niistä oman ryhmänsä. Tällaisia ominaisuuksia näyttävät olevan seuraavat.

Modaaliset adverbit eivät, kuten intensiteetti- ja enimmäkseen myös materiaaliset adverbit, rajoitu määräämään vain eräitä tiettyjä ilmauskategorioja, vaan ne esiintyvät substantiivien, adjektiivien, verbien, lukusanojen, post- ja prepositioiden ja kahden ensimmäisen adverbiryhmän sanojen kanssa sekä kokonaisia lauseitakin määräämässä.

Niiden tapa määrätä ilmausta on kuitenkin toisenlainen kuin esim. adjektiivien. Adjektiivi tavallisesti supistaa määräämänsä sanan käsitteen alaa, mutta lisää sen sisällystä. Samoin on laita intensiteetti- ja materiaalisten adverbien. Esim. *ilma* on alaltaan laajempi käsite kuin *kuuma ilma* ja tämä laajempi kuin *erittäin kuuma ilma*. Samoin *väärä* on alaltaan laajempi kuin *loogillisesti väärä*, mikä osoittaa, että myös materiaaliset adverbit supistavat määräämänsä sanan tarkoittaman käsitteen alaa. Mutta emme voi väittää, että adverbit *ainakin*, *varsinkin* millään tavoin supistaisivat *kuuma ilma* käsitteen alaa sanottaessa: *ainakin kuuma ilma*, *varsinkin kuuma ilma*, tai *erittäin kuuma ilma* käsitteen alaa sanottaessa: *varsinkin erittäin kuuma ilma*. Huomattakoon kuitenkin, että on olemassa adjektiiviejakin, jotka eivät supista määräämänsä substantiivin käsitteen alaa, esim. *pelkkä*, *yksinomainen*, *todennäköinen*, *mahdollinen*, *pääasiallinen*, *täydellinen*. Tällöin ne voidaan usein korvata adverbeilla, esim. *pelkkää vettä ja leipää: ainoastaan v. ja l.*

Esimerkkejä eri sanaluokkia määräävistä modaalisista adverbeista ovat seuraavat. Adverbi substantiivia määräämässä: *Ainakin hevonen on kotieläin. Myös veljeni oli siellä. Juuri Suomessa sellaisia miehiä tarvittaisiin.* Adjektiivia määräämässä: *Se on suorastaan mahdotonta.* Materiaalista adverbia määräämässä: *Juuri tänään se on tehtävä. Hän saapuu ehkä piankin. Johtopäätös on ainakin loogillisesti virheetön.* Intensiteettiadverbia: *Ei se ainakaan liian suuri ole.* Verbiä: *Mies suorastaan itki. Se vain häiritsee häntä.* Lukusanaa: *Siellä oli ehkä sata henkeä. Voit antaa hänelle satoikaamme kymmenen markkaa.* Pre- ja postpositioita: *Ainakin ennen sotaa hän oli hyvin varakas. Ainakin sodan edellä hän oli hyvin varakas.* Voivatko modaaliset adverbit määrätä alistavia konjunktioita, ei ole aivan selvää. Ainakin se on perin harvinaista. Ja varmasti on eräitä alistavia konjunktioita, esim. *kuin*, joita ei voida niillä määrätä. Rinnastavia konjunk-

tioita ei myöskään käy modaalisella adverbilla määrääminen. Ei voida sanoa esim. *ainoastaan mutta, juuri ja, ainakin taikka* tms. Sitä vastoin voidaan rinnastavia konjunktioita *v a h v i s t a a* modaalisilla adverbeilla tai *m o d i f i o i d a* niiden edustamaa yhdistystä. Esim. *mutta sitä vastoin, mutta kuitenkin, ja lisäksi, ja myös, ja samalla, tai pikemminkin, tai myös, eli toisin sanoin*. Kahta todellista rinnastavaa konjunktioita ei voida asettaa perätysten, joten toisen sanoista aina täytyy olla modaalinen adverbi. Tätä kriteeriä käyttäen huomaamme, että eräät sanat, jotka lähentelevät rinnastavaa konjunktioita, eivät ainakaan vielä ole kokonaan sellaisiksi muuttuneet. Näin esim. *vieläpä*, päätellen siitä, että sanotaan *ja vieläpä; taas ja siis: ja hän taas oli sairas; ja sinä siis luulet, että hän on oikeassa*.

Jos modaaliset adverbit siinä suhteessa, että ne voivat määrätä monenlaisia sanakategorioja, jossakin määrin muistuttavatkin materiaalisia adverbeja, eroavat ne niistä suuresti siinä, *e t t e i v ä t m i t k ä ä n s a n a t v o i n i i t ä m ä ä r ä t ä*. Modaalisia adverbeja ei voida määrätä edes toisilla modaalisilla adverbeilla. Voidaan sanoa, että juuri tämä kyvyttömyys on merkinä siitä, että sana on ehtinyt kehittyä todelliseksi modaaliseksi adverbiksi. Se on modaalisen adverbien *p ä ä t u n n u s m e r k k i*. Ei voida esim. sanoa *ainoastaan tuskin, ainakin juuri, ainakin ehkä*. On mahdotonta sanoa: *Ainakin e h k ä h ä n s e n t e k e e*, vaan on sanottava esim. *Ainakin l u u l i s i n, e t t ä h ä n s e n t e k e e*. Tämän kanssa sopuisuudessa on, että *-kin, -kaan, -kään* loppuliitettä ei merkityksessä »myöskin» voida lisätä modaalisiin adverbeihin samoin kuin ei rinnastaviin konjunktioihinkaan. Ei siis käy sanominen esim. *ehkäkin, juurikin, edeskin, kentieskin* sen paremmin kuin: *muttakin, jokin, taikin* jne. Tosin tavataan *-kin* liite monissa modaalisissa adverbeissa, mutta ei t ä s s ä merkityksessä.

Joskaan modaaliset adverbit eivät voi määrätä toisiaan, ei suinkaan ole harvinaista, että kaksi tällaista adverbia kuitenkin on toistensa vieressä. Tällöin modaalinen adverbi ei määrää toista samaan kategoriaan kuuluvaa, vaan koko lausetta tai sitä ilmausta, minkä toinen modaalinen adverbi ja sen määräämä ilmaus muodostavat. Esim. *Ehkä myös veljeni saapuu. Sellaista tapahtuu tietysti vain poikkeustapauksissa. Se on kai suorastaan valhetta*. Toisinaan taas modaaliset adverbit vahvistavat toisiaan perätysten asetettuina samoin kuin rinnastava konjunktio ja modaalinen adverbi, kuten äsken näimme. Esim. *sanokaamme vaikka(pa), näinpä esimerkiksi, vielä lisäksi*. Tällaisiin tapauksiin kuuluvat myös: *myöskin*, jossa *-kin* liite merkitsee samaa kuin *myös, ei edes -kaan, -kään*; esim. *Et edes sinäkään sitä usko*.

Modaaliset adverbit eivät aina yhtä yksinomaisesti kuin esim. adjektiivattribuutit ja intensiteettiadverbien muodostamat määräykset liity yhteen tiettyyn sanaan tai ilmaukseen. Ne viittaavat myös puheen muuhun sisällykseen. Ellei lauseen sanojen painotus osoita, mihin sanaan modaalinen adverbi lähinnä kuuluu, jää asia tässä kohden epä-määräiseksi. Esim. *Hän saapuu kai huomenna. Hän kyllä pitää itsestensä huolen. Ehkä asia nyt on selvä. Oikeastaan se oli hänyttömästi sanottu. Hän tahtoo muka pysytellä puolueiden yläpuolella.* Liittyessään taas yksityiseen sanaan adverbi ikäänkuin ilmaisee, miten painotus on käsitettävä, esim. *Hän kyllä näki sinut. Hän kyllä näki sinut. Hän kyllä näki sinut.* Vain muutamat modaaliset adverbit, sellaiset kuin *juuri, ei edes, vaikkapa* määräävät melkein aina yksityisiä sanoja ja ilmauksia. Useimpia sitä-vastoin voidaan käyttää myös lauseadverbeina ja muutamia melkein yksinomaan. Lauseadverbeina toimivat ensimmäiset sanat esim. seuraavissa lauseissa: *Tuskinpa siitä mitään tulee* (vrt. *Sitä tuli tuskin mitään*, jossa *tuskin* kohdistuu yksityiseen sanaan). *Ilmeisesti on niin asian laita. Epäilemättä se pitää paikkansa. Muun muassa koettiin hänellä ottaa pois virka* (vrt. *Hän menetti muun muassa virkansa*). *Ikävä kyllä asia on mennyt myllyyn. Pikemminkin asian laita on päinvastoin.* Tässä puheena olevat lauseadverbit eroavat lausetta korvaavista apposition luonteisista materiaalisista adverbeista siinä, että kun jälkimmäiset edustavat lausetta, jossa hallitsevan lauseen subjekti on ajatuksellisesti mukana, edellisten edustamissa lauseissa ei näin ole laita. Esim. *Kotona hän vielä oli iloinen* merkitsee: *Kun hän oli kotona, hän oli vielä iloinen*, mutta: *Ikävä kyllä asia on mennyt myllyyn* merkitsee: *On ikävä, että asia on mennyt myllyyn* tai *Asia on mennyt myllyyn, mikä on ikävää.*

Rinnastavat konjunktiot ovat useimmissa, elleivät suorastaan kaikissa tapauksissa, kehittyneet modaalisista adverbeista, nimitäin sellaisista jotka sisältävät anaforisen aineksen, kuten jo huomautettiinkin. Rinnastavan konjunktion ja modaalisen adverbien rajoilla ovat esim. *muuten, pikemminkin, sitä vastoin, niin ikään, niinpä, toiselta puolen, toisaalta, joka tapauksessa, lisäksi, sitä paitsi, silti, näin ollen.* Näistä eivät ole etäällä adversatiivikonjunktiot *kuitenkin, kumminkin, taas*; samoin konksiiivikonjunktiot *sen tähden, siksi, siis; niin muodoin, niin*, joista Setälä huomauttaakin,¹ että ne »ovat oikeastaan demonstraatiivisia adverbeja». Modaalisten adverbien ja rinnastavien konjunktioiden käytön samanlaisuus näkyy, ei ainoastaan, kun on kyseessä lauseiden, vaan myös yksityisten samanarvoisten lauseenosien yhdistäminen. Esim. *pieni,*

¹ Suomen kielen lauseoppi § 129, IV.

suorastaan *mitätön*; *heikko*, *tuskin kuuluva*; *vanha*, *ilmeisesti kuuro*; *yksinkertainen*, *tosin arvokas*. Vrt. *pieni*, *jopa näkymätön*, jossa *jopa* Setälän lauseopin mukaan (kai) on rinnastava (kopulatiivinen) konjunktio.

Rinnastavia konjunktioita itseään ei voida keskenään rinnastaa; on mahdotonta ajatella sanotuksi *ja tai mutta*; tämä on »olemuslaki», joka koskee kaikkia mahdollisia kieliä, joissa rinnastavia konjunktioita on kehittynt. Samaten on myös mahdotonta *rinnastaa keskenään modaalisia adverbeja*. Ei ts. voida sanoa esim. *ehkä tai kyllä* (esim. *hän tulee*) tms. Ei liioin modaalisia adverbeja voida rinnastaa mihinkään muuhun kategoriaan kuuluvien sanojen, esim. toisenlaisten adverbien kanssa: *varmaankin ja mielellään* (esim. *hän sen tekee*). Aivan toista on, että elliptisesti voidaan sanoa *Varmaankin hän tekee sen, jopa mielelläinkin* (sc. *hän sen tekee*). Samoin kuin intensiteettiadverbeja, ei modaalisiakaan voida käyttää lauseen subjektia tai predikaattia edustamassa, erotukseksi materiaalisista adverbeista, jotka, kuten näimme, voivat olla subjekteina ja predikaatteina (predikaatintäyteinä). Sitä vastoin ne elliptisesti, esim. vastauksissa, voivat edustaa koko lausetta. Esim. *Onkohan hän sairas?* — *Tuskinpa*. Tähän tapaan voidaan käyttää varsinkin adverbeja: *ehkä, aivan, kenties, tietysti, mahdollisesti, luultavasti, todennäköisesti, kyllä, valitettavasti, epäilemättä*, yleensä niitä, joita käytetään etupäässä lauseadverbeina, mutta jotka eivät sisällä anaforista elementtiä. Anaforiset modaaliset adverbit ja varsinaiset rinnastavat konjunktiot voivat yksinään muodostaa vain aposiopeesisen »lauseen», esim. *Tapasin hänet kyllä. — Mutta — —*

Ajatuksellisesti (loogillisesti) lauseadverbeina esiintyvät modaaliset adverbit voidaankin korvata erityisellä lauseella, jolloin muu ajatus animmäkseen ilmaistaan sivulauseella. *Ehkä t. mahdollisesti hän tulee* lauseen ajatus voidaan ilmaista myös: *On mahdollista, että hän tulee. Valitettavasti hän on sairas: On valitettavaa, että hän on sairas.*¹ Myöskin rinnastavat konjunktiot, jotka, kuten näimme, ovat sukua anaforisille modaalisille adverbeille, voidaan korvata lauseella, jossa konjunktioita vastaava käsite on predikaattina. *Mutta* merkitsee tällöin: »tämän vastakohtana on että»².

Joskin lauseadverbi korvaa kokonaisen lauseen, on sen »sisäinen kielimuoto» kuitenkin aivan toisenlainen; esim. virkkeessä: *On valitettavaa, ettei hän tule* sanaa *valitettavaa* voidaan määrätä intensiteetti- ja modaalisella adverbilla; voidaan esim. sanoa: *On tosiaan erittäin valitettavaa, ettei*

¹ Saksassa voidaan jopa sanoa (Ks. PAUL, Prinzipien § 200): *Kaum, dass er mich ansieht; vielleicht, dass . . . , vermutlich, dass . . . , sogar, dass . . .*

² PEANON mukaan logiikan konklusiivikonjunktio *siis* on käsitettävä predikaatiiviksi. »*Siis A on B*» merkitsee: »*Tästä on seurauksena, että A on B.*»

hän tule. Sitä vastoin ei käy sanominen: *Tosiaan erittäin valitettavasti hän ei tule.* Tämä kykenemättömyys saada määräyksiä on juuri merkinä siitä, että *valitettavasti* on kehittynyt modaaliseksi adverbiksi. Samoin tuskin voitaneen sanoa: *Hyvin ikävä kyllä hän ei tule,* mikä osoittaa, että *ikävä kyllä* on muodostunut modaaliseksi adverbiksi.

Modaalisten adverbien joukkoon on oikeastaan tietyissä funktioissaan luettava myös sellaiset verbien infiniittimuodot kuin *epäilemättä, kieltämättä, niin sanoakseni, sanalla sanoen.* Tähän on mielestämme syytä sen tähden, että mainitunlaiset muodot esiintyvät syntaktisissa funktioissa, joissa ne ovat ainakin likipitään differentioituneet modaaliseksi adverbiksi, mikä ilmenee siinä, että niitä ei enää voida määrätä samalla tavalla kuin yleensä verbin muotoja: ne esim. eivät voi saada objektia, vaikka ne ovat transitiiviverbeistä saatuja muotoja.

Myöskin verbien finiittimuodoista on silloin tällöin kehittynyt modaalisia adverbeja. Ne ovat, kai poikkeuksetta, alkuaan parenteettisesti käytettyjä transitiiviverbien muotoja. Tällaisia ovat *kenties, kuulemma, luulemma, sanokaamme;* suomen eksplanatiivikonjunktio *näet* on lähellä modaalisia adverbeja ja parenteettinen.¹ Ettei se ole kokonaan menettänyt adverbiluonnettaan, näkyy siitä, että sitä voidaan käyttää sivulauseissakin esim. vahvistamassa kausaalikonjunktiota: *Hän jäi pois, koska näet hänellä ei ollut rahaa.* Suomen *sanokaamme*-käytetään vastaamassa suunnilleen saksan sanaa *etwa.* Esim. *Jos hän olisi sanokaamme hyvin varakas, ei häntä voitaisi näin kohdella.* Kielessä on nähtävästi enemmän modaalisia adverbeja, kuin ensi katsomalta voisi luulla.

Modaaliset adverbiset edustavat kielessä suhteellisen korkeata kehitystasetta. Niissä on tiivistyneessä muodossa usein ajatusprosesseja, joiden ilmaiseminen toisin keinoin vaatisi paljon sanoja, usein kokonaisen lauseen, vieläpä useampia lauseita. Esim. lause *Ainakin hän tulee* merkitsee: »Hän tulee varmasti. Tuleeko joku toinen, on epävarmaa, joskin mahdollista.» Lause: *Hänellä muka ei ole aikaa* merkitsee: »Hän väittää, ettei hänellä ole aikaa, mutta luulen, että tämä on vain veruke.» Monesti modaaliset adverbiset

¹ Esimerkkejä parenteettisistä finiittilauseista kehittyneistä modaaliverbeistä ovat muiden kielten alalta: lat. *vel, forsitan, videlicet, scilicet, sis, sodes, credo;* ruotsin *kanske, kanhända, förstås, låt vara;* ranskan *peut-être, voire;* saksan *das heisst,* ruots. *det vill säga,* suom. *se on* ovat myös muodostumassa rinnastaviksi konjunktioiksi. — Usein tällaiset useammasta sanasta muodostuneet modaaliset adverbiset kirjoitetaan yhteen kuten esimerkeistä näkyy (*kanske, kenties*), ja siihen on täysi syykin, koska ne todella lausutaan yhtenä sanana. Tältä kannalta voidaan suomessa puolustaa kirjoitustapaa: *niinsanoakseni, muunmuassa, niinkään.*

antavat ajatukselle vain tietynlaisen subjektiivisen värityksen. Tämä niiden ilmaisema lisäsävy on toisinaan sellainen, ettei sitä ollenkaan voida kääntää toiseen kieleen. Esim. suomen *vasta* sanan merkitystä lauseessa: *Sinä vasta on mies!* lienee mahdoton suoraan tai kiertäen täsmälleen selittää.¹ Samoin *edes*, esim. *Koettaisit nyt edes!*; *siitä*, esim. *Ei sitä niin vaan asiasta päästä!*

Eräiden modaalistien adverbien vastineita ovat verbien *modusmodot*. Niissä on synteettisesti ilmaistuna se, mitä myöhemmällä kehitystasolla ilmaistaan analyyttisesti. *Hän tietnee sen* merkitsee jokseenkin samaa kuin: *Hän kai tietää sen*. Tässä siis potentiaali ja modaalinen adverbi vastaavat toisiaan.²

Analyyttisten ja synteettisten keinojen välimailla ovat suomessa modaalistien adverbien sukuiset liitännäispartikkelit *-han*, *-hän*, *-pa*, *-pä*, *-pas*, *-päs*, *-kin*, *-kaan*, *-kään*, *-s*. Näistä *-pa*, *-pä* liitteellä on ehkä useimmiten emotionaalinen tehtävä, jonka vuoksi se usein esiintyy tunteenilmauslauseissa, esim. *Olipa hauska, että tulit*. *Sinäpä sitä ollaan!* Sillä on myös kuten Setälä³ huomauttaa »inttävä» merkitys, esim. *Tuo pappi siellä puhui eikä tämä*. *-han*, *-hän* partikkelin merkitys on myös emotionaalinen, mutta lähentelee samalla usein eksplanatiivikonjunktiota. Esim. *En minä siitä huoli*. *Sehän on aivan arvoton*. Puhtaasti vahvistavina liitteinä näitä partikkeleita voidaan käyttää useiden modaalidverbien tai muiden lisämääräyksiä muuten sallimattomien partikkelien yhteydessä, mutta ei merkityksensä säilyttäneinä. Esim. *ehkäpä*, *kaipa*, *melkeinpä*, *tuskinpa*, *ilneisestikin*, *todellakin*; tai sitten syntyy aivan uusi merkitys esim. *jospa*, *kunpa*, *kunhan*, *johan*, *jopa*, *kylläpä*, *vieläpä*; *ainakin*, *varsinkin*, *ensinkään*.

Monessa kielessä (kuten germaanisissa) modaalistien adverbien merkitys voidaan korvata verbeillä, ns. modaalisilla apuverbeillä. Suomessakin ovat eräät verbit alkaneet saada tällaisen funktion. Esim. *Hän taitaa olla sairas*. *Siellä mahtoi olla hauska*.⁴

¹ Vrt. saksan adverbeja *etwa*, *zwar*, *gar*, joita ei voida suomeksi täsmälleen kääntää; kreikan *μὲν*, *δέ*, *γάρ*, latinan *quidem* sanat ovat samanlaisia. — VIGGO BRØNDAL, *Ordklasserne 1928*, s. 92.

² Myöskin *tempus* voidaan ilmaista adverbilla. Suomessa, jossa kuten tunnettua preesens ja futuuri lankeavat muodon puolesta yhteen, esim. adverbi *vastedes* saa toisinaan edustaa futuuria. Mutta tällaiset tempusadverbit eivät ole modaalisia, vaan materiaalisia. Ettei *vastedes* ole suomessa modaalinen adverbi, näkyy mm. siitä, että se voi saada *-kin* loppuliitteen merkityksessä »myös», esim. *Niin menetelen vastedeskin* (t. *vastaisuudessaakin*). Modaalisiin adverbeihin ei voida asettaa tätä liitettä tässä merkityksessä.

³ Suomen kielen lauseoppi § 125, II.

⁴ Myös temporaalisia suhteita voidaan kuten tunnettua osoittaa apuverbeillä. Tässä kohden ilmenee, että temporaalisia apuverbejä voidaan määrätä adverbiaa-

On olemassa jokin määrä adverbeja, jotka näyttävät olevan materiaalisten ja modaalisten tai intensiteetti- ja modaalisten adverbien välimailta. Tällaisina voimme mainita: *melkein, tavallaan, kokonaan, yksinomaan, sinänsä, yleensä, etupäässä, ylimalkaan, todella, huultavasti, ilmeisesti, todennäköisesti*. Ne voivat määrätä samoja sanaluokkia kuin modaaliset adverbit, kuten: substantiiveja, esim. *melkein ylioppilas, tavallaan varas*; adjektiiveja ja materiaalisia adverbeja, esim. *todella suuri, yleensä tyydyttävä, sinänsä hyvä, melkein aina, kokonaan tainnoksissa*; ja tällöin ne eivät, kuten materiaaliset ja intensiteettiadverbit, supista käsitteen alaa. Materiaalisista adverbeista ne eroavat muissakin suhteissa, mm. siinä, etteivät ne koskaan voi olla predikatiiveina. Se, mikä kuitenkin estää lukemasta niitä ilman muuta modaalisiin adverbeihin, on se, että niitä voidaan määrätä modaalisilla adverbeilla, esim. *ainakin melkein ylioppilas, vain tavallaan varas, tosin sinänsä hyvä, ehkä kokonaan tainnoksissa, yleensäkin tyydyttävä*, ja tätähän ominaisuutta ei puhtailla modaalisilla adverbeilla ole. Muutamat yllämainituista sanoista voivat saada myös intensiteettimääräyksen. Voitaneen esim. sanoa: *Hyvin todennäköisesti hän saapuu huomenna* (sitä vastoin ei: *Hyvin todennäköisestikin h. s. h.*; ks. seuraavaal).

Eräs ryhmä adverbeja, joita on vaikea sijoittaa mihinkään yllämainituista kolmesta luokasta, ovat sellaiset paljous- ja mittailmausten määräyksinä esiintyvät kuin *lähes, likimäärin, keskimäärin, tasan, täsmälleen, noin, osapuulleen, suunnilleen, korkeintaan, enintään, vähintään*; esim. *lähes sata henkeä, lähes tusina t. iku, tasan sata markkaa*. Ne eroavat materiaalisista adverbeista siinä, etteivät ne voi olla predikatiiveina. Modaalisista adverbeista ne kuitenkin eroavat suppean käyttöpiirinsä puolesta sekä siinä, että ne voivat toisinaan saada määräyksekseen modaalisia adverbeja, esim. *aivan tasan sata markkaa*. Modaalisista adverbeista näille on lähinnä sukua *tuskin* (sekä äskenmainittu *melkein*).

Ylempänä käsitellyt adverbien päälajit, materiaaliset, intensiteetti- ja modaaliset adverbit, ovat tosin varsinkin syntaktisessa suhteessa erilaisia, mutta historiallisesti katsoen ne ovat tietysti toisilleen sukua, kehittyneet toinen toisestaan. Tästä syystä onkin yksityistapauksissa usein vaikea ratkaista, mihin adverbi olisi luettava. Adverbi horjuu syntaksinsa puolesta eri ryhmien välimailloilla. Kehityksen yleinen suunta on ollut se, että intensiteetti- ja modaaliset adverbit ovat kehittyneet materiaalisista. Luultavasti ei kehitys koskaan ole mennyt päinvastaiseen suuntaan, esim.

leilla, mutta ei modaalisia. Esim. suomessa: *En ole sitä vielä tehnyt, mutta ainakin tulen sen tekemään*. Sitä vastoin ei voida sanoa esim. *Hän ainakin taitaa olla sairas*.

modaalisista adverbeista materiaalsiin. Jos esimerkkejä tästä voitaisiin osoittaa, olisivat ne mielenkiintoisia. Ei ole harvinaista, että samaa adverbimorfeemia käytetään kahden ja joskus kolmenkin eri kategorian funktioissa. Seuraavassa annamme esimerkkejä adverbisista sanoista (morfeemeista), joita käytetään tällä tavoin eri tehtävissä. Esitämme kokonaisia lauseita, jotta adverbien funktio lauseessa tulisi selvemmin esiin. Sulkeissa olevat roomalaiset numerot ilmoittavat, mitä kategoriaa adverbi kulloinkin edustaa. I tarkoittaa materiaalista, II intensiteetti-, III modaalista adverbia.

Poika luki *edelleen* (I). Hänellä oli *edelleen* (III) se etu, että hän osasi maan kieltä.

Hän tekee työnsä *hyvin* (I). Erotus on *hyvin* (II) suuri.

Se tiedetään *jo* (I). Se on *jo* (III) liikaa.

Voinko *jotenkin* (I) auttaa sinua? Se on *jotenkin* (II) vaikeata.

Veljesi oli *juuri* (I) täällä. *Juuri* (III) täällä hän on ollut.

Lähden *kohta* (I) sinne. Tässä kai ei *kohta* (III) auta muu kuin ruveta tekemään työtä.

Poika juoksi *kovin* (I). Poika oli *kovin* (II) iloinen.

Menihän se *kutakuinkin* (I). Se on *kutakuinkin* (II) suuri.

Hän antoi minulle *lisäksi* (I) sata markkaa. *Lisäksi* (III) hän on varaton.

Lopulta (I) hän väsyi. Onkohan se *lopulta* (III) niinkään tarpeellista?

Hän seiso *lähinnä* (I). Se on *lähinnä* (III) sinun tehtäväsi.

Hän teki sen *mielellään* (I). Kustannus ei *mielellään* (III) saa ylittää tätä summaa.

Niin (I) on. Minun on *niin* (II) ikävä. *Niin* (III) oli minun pakko lähteä.

Älä tee *noin* (I)! Oletko *noin* (II) sairas? Haluaisin *noin* (III?) sata markkaa.

Nyt (I) se on valmis. Kunhan se *nyt* (III) vain on totta.

Näin (I) on hyvä. Tulin *näin* (II) aikaisin.

Mies on aivan *nähtävästi* (I) humalassa. *Nähtävästi* (III) mies on humalassa.

Se on *oikein* (I). Se on *oikein* (II) hyvä. En *oikein* (III) ymmärrä, mitä tarkoitat.

Tulit *pikemmin* (I) kuin olin luullut. *Pikemmin(kin)* (III) häntä täytyy pitää hulluna.

Asian laita on *päinvastoin* (I). *Päinvastoin* (III) en tiedä asiasta mitään.

Sitten (I) hän tuli. Se *sitte(n)* (III) on vasta valhe!

Taas (I) hän on sairas. Hän *taas* (III) on sairas.

Hän on *vasta* (I) saapunut. Se *vasta* (III) oli ikävää.

Tiedän sen aivan *varmaan* (I). Hän on *varmaan(kin)* (III) jo saapunut.

Vihdoin (I) sain hänet käsiini. Hänestä *vihdoin* (III) en tiedä mitään.

Sitä ei *vielä* (I) tiedetä. Tämä ei *vielä* (III) sinänsä merkitse mitään.

Yhä (I) siellä tanssitaan. Hänen asemansa kävi *yhä* (III?) vaikeammaksi.

Olin siellä *yksin* (I). *Yksin* (III) Lontoossa on kaksi kertaa niin paljon ihmisiä kuin täällä.

Lasku meni *lasan* (I). Niitä oli *lasan* (III?) sata.

Koska samaa morfeemia voidaan käyttää eri funktioissa, on ainakin teoreettisesti mahdollista, että se voi esiintyä samassa lausessa kaksi tai kolme kertaa, jopa kaksi kertaa *perätysten*, mutta eri funktioissa. Joskus todella suakin kuulla sanottavan esim.: *Hän toki sen hyvin hyvin* (= erittäin hyvin). *Ei se niin kovin kovin* (= erittäin kovin) *kulje*.

Kenties osaksi juuri saman muotoisten adverbien sekaantumisen ehkäisemiseksi kielessä on vallalla taipumus jollakin tavoin erottaa erifunktioiset sanat muodonkin puolesta toisistaan. Niinpä muotoja *hyvästi*, *kovasti* ja *varmasti* ei yleensä käytetä muuta kuin materiaalisina adverbina, vastakohtana muodoille *hyvin* ja *kovin*, joita käytetään myös intensiteettiadverbina ja *varmaan*, joka esiintyy myös modaalisen merkityksessä *kai*, *luultavasti*. Merkityksessä »se on varma» tämä sana horjuu materiaalsen ja modaalisen adverbien välimailla (esim. *hän tulee aivan varmaan*). *Liiksi* on materiaalinen, *liian* ja *liika* intensiteettiadverbeja. *Kylliksi* on niinkään etupäässä materiaalinen, *kyllin* intensiteettiadverbi ja *kyllä* nykyään modaalinen; *jotenkin* on sekä materiaalinen että intensiteettiadverbi, *jokseenkin* etupäässä intensiteettiadverbi. — Yksikön genetiivin kaltaiset intensiteettiadverbit *tavalloman* y.m. olemme jo yllä maininneet.

Verrattain yleinen muotojen differentioimiskeino ovat liitännäispartikkelit *-kin*, *-kaan*, *-kään* ja *-pa*, *-pä*. Esim. *erittäin* on intensiteettiadverbi, toisinaan materiaalinen (esim. *Se asia on erittäin*), *erittäinkin* modaalinen; *varsin* ja *varsinkin* sanojen suhde on sama. Muita esimerkkejä: *aina* (I) — *ainakin* (III), *ensin* (I) — *ensinkään* (III), *heti* (I) — *hetikään* (III), *hyvin* (I, II) — *hyvinkin* (III) (esim. *Ehkä hän hyvinkin siihen suostuu*). Usein on niin, että sekä loppuliitteistä että -liitteetöntä muotoa käytetään modaalisen adverbina, mutta jälkimmäistä ensi sijassa. Näin esim. *pikemmin* (I) — *pikemminkin* (III), *todella* (I) (merkitys: »todellisesti») — *todellakin* (III), *varmaan* (I) — *varmaankin* (III), *sitten* (I) — *sittenkin* (III), jälkimmäisellä sanalla on merkitys »kuitenkin»; *lopulta* (I) — *lopullakin* (III), *väkisin* (II) — *väkisinkin* (III) (esim. *Näin tulee väkisinkin kysyneeksi*), *luonnollisesti* (I) — *luonnollisestikin* (III), *nähtävästi* (I) — *nähtävästikin* (III). Eräissä tapauksissa molemmat muodot edustavat modaalidverbina kuten *myös* — *myöskin*, *kyllä* — *kylläkin*, *ilmeisesti* — *ilmeisestikin*, *tosiaan* — *tosiaankin*, *toivottavasti* — *toivottavastikin*, *luultavasti* — *luultavastikin*. Voinemme siis todeta enenevän taipumuksen käyttää modaalisisissa adverbissa *-kin* liitännäistä (ilman merkitystä »myös»).

-pa, *-pä* liitännäinen aiheuttaa adverbeihin lisätynä toisinaan sen muu-

toksen, että modaalinen adverbi selvemmin saa lauseadverbin luonteen. Esim. *tuskinpa* käytetään enimmäkseen lauseadverbina, *tuskin* harvemmin: *Tuskinpa siitä mitään tulee*; sitä vastoin *tuskinpa* ei yhtä usein määrää yksityistä sanaa kuin *tuskin*; esim. ei tavallisesti sanota: *Se on tuskinpa yhtä tärkeätä*. Samoin *niinpä* on lauseadverbi: *Niinpä et onnistunutkaan*; *melkeinpä* eroaa samalla tavoin *melkein* sanasta kuin *tuskinpa tuskin* sanasta. *Kylläpä* on yksinomaan lauseadverbi. Sanat *yksinpä*, *vieläpä*, *jopa* eroavat loppuliitteisinä *yksin*, *vielä* ja *jo* sanojen käytöstä, joskin näitäkin käytetään modaalisina adverbeina, kuten oli puhe. Ne lähentelevät usein kopulatiivikonjunktiota. Esim. *Oli siellä poikia ja tyttöjä, jopa t. vieläpä t. yksinpä vanhoja ukkojakin*.

Vihdoin mainittakoon differentiaatiokeinona eri adverbien erilainen painotus. Lauseessa *Hän teki sen hyvin hyvin* painotetaan *hyvin* sanoja eri tavoin. Ylimalkaan modaaliset adverbit ovat painottomampia kuin materiaaliset ja intensiteettiadverbit. Esim. *Ymmärrä minut oikein*. *En oikein* (painoton) *ymmärrä sinua*. Tästä johtunee, että myös niiden muodot usein kehityksen kuluessa foneettisesti tyypistyvät kuten *vain* < *vai*voin.

Erik Ahlman.

Muutama sana appositioista.

On olemassa eräs samaan ilmaukseen kuuluvien osailmausten välinen suhde, jota ei voida sanoa alistussuhteeksi, ei myöskään suoranaiseksi rinnastukseksi eikä predikaatioksi, vaan se on ikäänkuin näiden keskiväliltä. Ainakin eräitä tällaisessa suhteessa toiseen ilmaukseen olevia ilmauslajeja sanotaan vanhastaan monissa kielissä *a p p o s i t i o i k s i*. Seuraavassa pyydän saada kiinnittää huomiota tähän ilmauskategoriaan ja hiukan pohtia sitä aikomatta kuitenkaan pyrkiä mihinkään yksityiskohtaiseen selvitykseen.

Lähtökohdaksi otan suomenkielen n.s. substantiiviattribuutin piiriin luetut ilmaukset. Näiden joukossa on erotettavissa kaksi ryhmää. Ensimmäiseen ryhmään kuuluvia ilmauksia voidaan todella hyvällä syyllä nimittää attribuuteiksi. Esimerkkejä näistä ovat seuraavat: 1. Tuomas *püspan* hankkeet eivät onnistuneet. Elbe *virran* rannikot ovat paikoin varsin kauniit. Käyttäkää Sampo *jauhettal* 2. *Keisari* Augustukselta lähti käsky, että koko maailma oli verolle pantava. 3. *Sanassa* maltti on *ensi luvussa* malt neljä kirjainta. *Luvulla* kuusikymmentä on se ominaisuus, että se on jaollinen kaikilla luvuilla yhdestä kuuteen.

Kuten ylläolevista esimerkeistä näkyy, on niissä joko (1) taipuvainen substantiiviattribuutti taipumattoman pääsanansa jäljessä (tällöin ilmaus usein käsitetään yhdyssanaksi: Tuomas-piispa j.n.e.) tai (2) attribuutti taipumattomana taipuvan tai (3) taipuvana taipumattoman pääsanansa edessä. Nämä kolme ilmausmetodia ovat suomessa tavallisimmat; niiden lisäksi on mainittava se ilmaustapa, että käytetään genetivus definitivusta (l. explicativusta l. epexegeticusta), esim. Veljeni asuu *Turun kaupungissa*. *Sotilaan nimi* oli hänestä rakas. Kielioppi sisältää erityisiä sääntöjä siitä, milloin mitäkin näistä ilmaustavoista on käytettävä; on myös olemassa tapauksia, joissa useat niistä ovat mahdolliset esim. *luku-käsile, käsile luku, luvun käsile*. Vielä on sellaisiakin tapauksia, joissa sekä substantiiviattribuutti että pääsana taipuvat, kuten: *Jalon runoilijan* Runebergin nimi on kuolematon. Historia puhuu *kuuluisasta piispasta* Tuomaasta. Nämä tapaukset kuitenkin ovat varsinkin puhutussa kielessä jokseenkin harvinaisia.

Toisenluonteisia kuin edelläolevat ovat seuraavat esimerkit: *Helsingissä, Suomen pääkaupungissa*, on paljon nähtävyyksiä. *Maailman suurimmassa kaupungissa Lontoossa* on seitsemän miljoonaa asukasta. *Augustuksella, Rooman silloiselta keisarilta*, lähti käsky. *Rooman silloiselta keisarilta Augustuksella* lähti käsky. Siellä sain nähdä *leijonan, eläinten kuninkaan t. eläinten kuninkaan leijonan*. Hän, *paras ystäväni*, jätti minut pulaan.

Näissä esimerkeissä toisiaan seuraavien ilmausten suhde on irrallisempi kuin äskeisissä. Toinen ilmaus ikäänkuin toiselta kannalta ja sitä selventäen ilmaisee saman kuin edellinenkin. Niiden keskinäinen suhde lähentelee rinnastusta; ne ovat jokseenkin samanarvoiset. Usein voidaankin ilmausten väliin suhteen sanottavasti muuttumatta panna disjunktiiivikonjunktio eli, tai tai eli lähemmin sanoen, tai tarkemmin sanoen, toisin sanoin, se on. *Helsinki Suomen pääkaupunki* on jokseenkin samaa kuin *Helsinki eli Suomen pääkaupunki*. *Suomen pääkaupunki Helsinki* suunnilleen samaa kuin *Suomen pääkaupunki eli (toisin sanoin, lähemmin sanoen) Helsinki*. *Eläinten kuningas leijona* on samaa kuin *eläinten kuningas eli leijona*. Ilmausten väliin voidaan panna kirjoituksessa pilkku, onpa se pakollinenkin, kun erisnimi käy edellä. Ilmausten paikkaa voidaan usein asiatta vaihtaa, kuten esimerkeistä näkyy. Suomessa puheena olevissa tapauksissa ilmaukset aina taipuvat samassa sijassa.

NOREN (NOREEN-POLLAK, Wissenschaftliche Betrachtung der Sprache s. 333 seur.) nimittää monien muiden tapaan sellaisia ilmauksia, joista viimeksi on ollut kysymys, appositioiksi haluten kuitenkin ulottaa appositioikäsitteen laajemmallekin kuin sellaisiin substantiivisiin ilmauksiin,

jotka esiintyvät toisen substantiivisen ilmauksen ohella. Apposition luonnetta hän on käsitellyt tarkastellessaan sen ja »epiteetin» välistä erotusta. Samalla hän on arvostellut muiden tutkijain appositioista antamia määritelmiä. NOREENIN mukaan on appositioista väitetty, että 1. pääsanana ja apposition välillä on paussi (BRATE), 2. appositio ja sen »pääsana» ovat likimain rinnastettuja (SWEET), 3. appositio on nominiin vapaasti liitetty toinen nomini, joka tarkoittaa samaa asiaa tai henkilöä (FALK ja TORP), 4. appositioilla on lyhennetyin sivulauseen luonne (HEYSE), 5. appositio on perästäpäin tuleva puutteellisen esityksen korjaus (WUNDERLICH ja WEGENER), 6. appositio tuo esiin jotakin suhteellisesti uutta (PAUL). NOREENIN oma käsitys on, että (7) appositio edustaa psykologisesti predikaatiota ollen eräänlainen epiteetin ja predikaatin välimuoto.

NOREEN pitää muiden esittämiä apposition karakterisointeja osaksi yksipuolisina, osaksi virheellisinäkin. Niissä ei ole tavoitettu sitä, mikä appositiossa on oleellisinta. Erityisesti hän pitää vääränä sitä käsitystä, että appositio aina tulee pääsanansa jälkeen. Hän on sitä mieltä, että appositio tavataan esim. seuraavissa lauseissa, joissa se kulkee edellä: »*verfrischt* nahm er seine Arbeit wieder in Angriff»; »*eine Wahre Wüste*, zieht sich das Land meilenweit hin».

Tässä kohden tekisi mieli asettua eriävälle kannalle. Tällaiset ilmaukset käännetään esim. suomeksi aivan toisella tavalla kuin muut NOREENIN esittämät appositiot, nim. essiivillä; ne voidaan korvata sivulauseella, mutta ei relatiivilauseella, kuten appositiot, vaan konjunktiolauseella. On kyllä mielestäni syytä laajentaa appositioikäsitteen alaa, mutta ei t ä h ä n suuntaan. Luullakseni olisi pidettävä kiinni siitä useiden esittämästä käsityksestä, että appositio on perästäpäin tuleva lisä. On tietysti terminologinen kysymys, onko tällaista ilmausta nimitettävä appositioiksi; ehkä olisi parempi sanoa sitä esim. epeksegeesiksi, jolloin appositio nimitys varattaisiin merkitsemään sellaisia ilmauksia, joita nykyään suomessa sanotaan appositioiksi. Kun tällä kertaa kuitenkin puhun »appositioista», käytän sitä siis toisessa merkityksessä kuin siinä, mikä on suomen lauseopissa tavallinen.

NOREENIN mukaan ovat appositioita myös seuraavat kursivoidut ilmaukset seuraavissa esimerkeissä: »*er liest*, *laut und deutlich*»; »*das beste Stück*, *nach meiner Ansicht*»; »*der Held des Tages*, *Schneider Schmid*». Tämä on mielestäni oikein. Appositioita nyt tarkoitettussa merkityksessä ovat myös nähdäkseni seuraavissa esimerkeissä olevat ilmaukset: äkkiä, *kenenkään aavistamatta*; huomenna, *toukokuun 1 p:nä*; täällä, *Suomen pääkaupungissa*; siellä *kaukana*; silloin *perjantaina*; joskus *tulevaisuudessa*; pari *kolme*; *nauroi hohotti*. Appositio-suhde ei siis vallitse vain kahden substan-

tiivisen ilmauksen kesken, vaan tällaisessa suhteessa voivat olla toisiinsa myös esim. adverbis ja substantiivit, adverbis keskenään, jopa verbitkin; olisinpä taipuvainen menemään niinkin pitkälle, että tämä suhde vallitsee myös sellaisissa partikkeli-ilmauksissa kuin: *mutta kuitenkin, eli toisin sanoin, ja lisäksi, mutta toisaalta; kuitenkin* on tällöin *mutta* sanaan nähden appositio j.n.e.

Tahtoisin yleisesti sanoa, että appositio on sellainen johonkin aikaisempaan ilmaukseen liittyvä selventävä tai oikaiseva lisäys, joka syntaktisen kategoriansa puolesta on joko sen kanssa samanveroinen (ja siksi useimmiten sen kanssa rinnastettavissakin) tai kuuluu syntaktiseen kategoriaan, joka voi olla selvennettävän ilmauksen määräys. Oikeastaan jälkimmäisessäkin tapauksessa lopulta ovat kyseessä rinnastettavat ilmaukset, joskin jälkimmäinen on elliptinen, koska ilmauksen pääsana on jäänyt toistamatta. Esim. »hän lukee, selvällä ja kuuluvalla äänellä» on täydellisesti ilmaistuna: »hän lukee, lukee selvällä ja kuuluvalla äänellä». Samoin: »hän on kaunis, hyvinkin» on oikeastaan: »hän on kaunis, hyvinkin kaunis.»

Kun asiaa katselemme tässä esitetyltä kannalta, havaitsemme, että alumpana mainitut eri tutkijain appositioista antamat karakterisoinnitkin viittaavat tähän suuntaan, joskaan ne eivät tyhjennä tämän syntaktisen käsitteen olemusta.

Erik Ahlman.

Substantiivin ja adjektiivin määritelmistä.

Substantiivien ja adjektiivien samoin kuin muidenkin sanaluokkien yleisissä määritelmissä on, kuten tunnettua, kuljettu kolmea tietä: niitä on yritetty määritellä semanttisesti, morfologisesti ja syntaktisesti. Jokaisella määrittelemistavalla on omat heikkoutensa. Jos esim. substantiivit koetetaan määritellä esineitä tai »olioita» nimittäviksi sanoiksi ja adjektiivit »ominaisuutta» nimittäviksi, esiintyy ensinnäkin se arveluttava seikka, että monessa tapauksessa katsotaan sana »oliota» ilmaisevaksi juuri sen tähden, että se on substantiivi. Sanan substantiivisesta funktiosta ts. päätellään sanan merkityksen »olio»-luonne eikä päinvastoin. Näin esim. sellaisissa sanoissa kuin vihreys, muutos, olemattomuus, syöminen. Samaten monen sanan adjektiivisen funktion perusteella sanomme, että se on adjektiivi, kuten: yksinomainen, todennäköinen, olematon. Tällaisissa tapauksissa ei ratkaisevana kriteerinä itse asiassa ole semanttinen vaan syntaktinen tekijä. Semanttisilla perusteilla esim. vihreys-sana pikemminkin olisi katsottava adjektiiviksi, koska se osoittaa ominaisuutta.

Morfologisissa määritelmissä taas on vaikeutena se, ettei ole mitään yleistä, kaikissa kielissä tavattavaa ulkonaista piirrettä, joka erottaisi substantiivit ja adjektiivit muista sanaluokista tai toisistaan. Ne voidaan yrittää erottaa esim. sen perusteella, että niillä on nominaalitaivutus, siis kaasuksia. Mutta kaikissa kielissä ei ole kaasustaivutusta. Milloin taas kaasustaivutusta on, se on usein ominainen sekä substantiiveille että adjektiiveille kuten suomessa. Nyt voidaan tosin koettaa keksiä jokin erottava morfologinen piirre näille kahdelle sanaluokalle. Sellaiseksi, ei tosin puhtaasti morfologiseksi tunnusmerkiksi voidaan ajatella kongruenssia ja sanoa: adjektiivit ovat kongruenssin alaisia, substantiivit eivät. Mutta tähän taas voidaan huomauttaa, ettei eräissä kielissä, kuten englannissa, adjektiiveissa ole kongruenssia, ei myöskään aina suomessa.

Jää siis jäljelle syntaktinen määritteleminen. Sen Akilleen -kantapäähä vihdoin on siinä, ettei hevillä löydetä mitään kiinnekohtaa. Sanaluokka A määritellään sanaluokan B avulla, B taas C:n avulla ja niin edespäin, mutta mihin on kiinnitettävä viimeinen rengas, jonka tulee kannattaa

koko määritelmäkettua? Tässä on se vaara lähellä, että jokin sanaluokka määritellään jonkin aikaisemmin määriteltävänä olleen avulla ja liikutaan siten kehässä.

Meidän maassamme tehtiin kaksikymmentä vuotta sitten suurisuuntainen ja merkittävä yritys yhtenäisen yleiskielipiillisen järjestelmän luomiseksi. Tarkoitin Kielioppikomitean mietintöä vuodelta 1916. Tämän komitean tehtävä oli alkuaan puhtaasti pedagoginen: sen tuli aikaansaada yhtenäisyyttä ja yhdenmukaisuutta kielipiin opetukseen. Alussa kai oli tarkoitettu, että oli yhdenmukaistettava käytetty terminologia laatimalla jonkinlainen selittävä luettelo. Mutta komitea huomasi pian, että »termit eivät ole ainoastaan irrallisia aineksia, joista voisi tehdä luettelon varustaen ne jonkinlaisella selityksellä tai määritelmällä, vaan jokainen termi edellyttää ehdottomasti määrättyä kielipiillistä järjestelmää» (s. 5). Kun ei mitään vanhaa vähänkään tyydyttävää järjestelmää ollut olemassa, täytyi komitean ryhtyä itse sitä luomaan. Näin komitea tuli suorittaneeksi tieteellisen työn, jota vastaavaa tällä alalla ei liene missään muussa maassa suoritettu ja joka ansaitsee mitä suurimman tunnustuksen. Vain se, joka on enemmän liikkunut näiden ongelmien parissa, täysin tajuaa sen suuren vaivannäön, mikä on tämän suhteellisesti suppean kirjusen takana ja sen tarkkanäköisyyden, jopa nerokkuuden, mitä sen yksityiset jaoitukset ja määritelmät todistavat.

Mitä sanaluokkiin ja niiden määrittelemiseen tulee, komitea itsekin huomauttaa, että ne tuottavat suuria vaikeuksia (s. 94). Käytännöllisen opetuksen tarpeita silmällä pitäen komitea kuitenkin on liittynyt perinnäiseen jaoitukseen, jossa sekaisin on käytetty kolmea yllä mainitsemaamme jaoitusperustetta, samalla kuitenkin koettaen »mahdollisuutta myöten yleisesti käytetyistä määritelmistä poistaa niissä esiintyviä virheellisyyksiä». Jos otetaan meillä luettujen kielen käytännöllisen opetuksen tarpeet huomioon, täytyy sanoa, että komitea onkin pyrkimyksissään onnistunut hyvin. Jos sitä vastoin asetetaan silmämääräksi ankaran loogillisen ristiiriidattomuuden ja ehdottoman yleispätevyyden vaatimus, lienee kuitenkin myönnettävä, että heikkouksiakin on.

Perimmältään nämä heikkoudet johtuvat itse tehtävän epäkiitollisuudesta. Kun seuraavassa käymme tarkastelemaan komitean määritelmiä substantiiveista ja adjektiiveista, täytyy meidän mainita eräästä seikasta. Komitea on useimmiten antanut sanaluokista kaksi määritelmää. Näistä »muistutuksen muotoon puettu tarkoittaa jyrkemmin tieteellisen säännömuodostelun esittämistä», sanoo komitea. Meidän on kuitenkin huomautettava siitä, että eräissä tapauksissa rinnakkaisten määritelmäin erilaisuus ei koske ainoastaan niiden muotoa vaan myös asiallista sisällystä.

Substantiivin määritelmä kuuluu nyt komitean mietinnössä seuraavasti: »Substantiiveiksi sanotaan sanoja, jotka nimittävät olioita (henkilöitä tai asioita), s. o. jotakin, josta voisanoa, millainen se on» (§ 30). Lisätään vielä: »Substantiiveja eivät siis ole ainoastaan sellaiset sanat kuin *pöytä* (korkea pöytä), vaan myös sellaiset kuin *hyvyys* (suuri hyvyys), *syöminen* (liiallinen syöminen).» Määritelmästä, mutta varsinkin tuosta lisäyksestä ilmenee, että substantiivikäsitteen määrittelyssä merkityspuolen ohella on kriteeriksi otettu sanan syntaktinen käyttö (senhän perusteella, kuten yllä huomautimme, esim. *syöminen* käsitetään »olioksi»), ja muistutuksessa olevassa määritelmässä syntaktinen puoli on aivan ratkaisevasti etualalla. Se nim. kuuluu: »Substantiivit ovat nimityssanoja, joilla, milloin ovat taipuvaisia, on nominaalitaivutus ja joita voi määrätä sana, mikä ilmoittaa, millainen jokin on (adjektiivi).» Koska substantiivin olemukseen ei ilman muuta kuulu, että sillä aina olisi taivutus, tulee näin ollen sen käsite yksinomaan nojautumaan adjektiivin määritelmään. Substantiivi on sana, jota voi määrätä adjektiivi. On siis katsottava, miten adjektiivi määritellään.

Se tapahtuu seuraavasti: »Adjektiiveiksi sanotaan sanoja, jotka osoittavat ominaisuutta, ilmoittaen, millainen jokin on.» (§ 33) Muistutus: »Adjektiivit ovat ominaisuutta ilmaisevia nimityssanoja, joilla, milloin ovat taipuvaisia, on nominaalitaivutus ja joita aina käytetään alijäsenen edussaneina.» Koska semanttinen kriteeri »ominaisuus» monissa sanoissa lopulta sokin peitetysti perustuu syntaktisiin seikkoihin ja koska taipuvaisuus ei ole adjektiivin välttämätön piirre, jää adjektiivienkin yksinomaiseksi tunnusmerkiksi syntaktinen seikka, se, että niitä »aina käytetään alijäsenen edussaneina».

Tällä sanonnalla ei voida tarkoittaa muuta, kuin että adjektiiveja aina käytetään predikatiivina tai attribuuttina tai ainakin voidaan sellaisina käyttää. Predikatiivi meidän kuitenkin täytyy tässä jättää huomioon ottamatta, ensinnäkin sen tähden, että voidaan asettaa kysymyksenalaiseksi, ovatko predikaatiivit aina ollenkaan »alijäsenen edussaneita», nim. sellaisissa tapauksissa, joissa kopula (finitiiverbi) puuttuu (esim. hyvä näinkin), toiseksi sen tähden, että eräitä adjektiiveja esim. suomen *pikku*, jonka komiteakin mainitsee esimerkkinä adjektiiveista, ei voida käyttää predikatiivina. Adjektiivin käsite riippuu siis attribuutin käsitteestä.

Sen taas komitea määrittelee näin: »Attribuutiksi nimitetään substantiivin ilmauksen määräystä» (§ 110). Mitä siis tarkoitetaan »substantiivisella ilmauksella»? Vastauksen tähän antaa § 103: »Substantiivisella, adjektiivisella, verbaalisella tai adverbi-ilmauksella tarkoitetaan ilmausta, jonka edussaneena on substantiivinen sana, adjektiivinen sana,

verbi tai adverbi.» Esillä olevassa tapauksessa siis on katsottava, miten on määritelty käsite »substantiivinen sana». Sen määritelmän tapaamme §:ssä 34, jossa sanotaan: »Substantiivisilla sanoilla tarkoitetaan yhteisesti substantiiveja ja sellaisia sanoja, joilla on sama käytäntö lauseessa kuin substantiivilla.» Esimerkkeinä mainitaan: hyvä (esim. hyvän olemus), ruots. (i detta) nu.

Jos nyt »substantiivisilla sanoilla» on »sama käytäntö lauseessa kuin substantiivilla», seuraa siitä, että myöskin niitä »voi määrätä sana, mikä ilmoittaa, millainen jokin on (adjektiivi)», mikä, kuten näimme, on substantiivin ratkaiseva tunnusmerkki. Mitään syntaktista eroa »substantiivisen sanan» ja substantiivin käsitteen välillä ei tämän mukaan olisi olemassa. Se merkitsisi samalla sitä, että yrittäessämme määritellä substantiivia olemme palanneet lähtökohtaamme, siihen, mikä oli määriteltävä, substantiiviin.

Määritelmään liittyvässä muistutuksessa on kuitenkin »substantiivinen sana» määritelty toisin: »Substantiiviset sanat ovat sanoja, jotka voivat olla jakson subjektina.» Tämän mukaan »substantiivisen sanan» käsite viime kädessä riippuisi s u b j e k t i n käsitteestä.

Tällöin on huomautettava, etteivät edes kaikki komitean esimerkkeinä mainitsemat »substantiiviset sanat» kuitenkaan voi olla »jakson subjektina». Niinpä ei se *nu* sana, joka esiintyy ruotsin ilmauksessa *i detta nu*, voi olla subjektina.

Mutta vaikka tämä olisikin mahdollista, on hyvin arveluttavaa perustaa »substantiivisen sanan» ja välillisesti substantiivin käsite niin epämääräiseen ja riidanalaiseen käsitteeseen kuin subjektin käsite on. Perusteellisessa selvittelystä on NOREEN mielestäni vakuuttavasti osoittanut, etteivät subjekti ja predikaatti ole mitään yleisiä kieliopillisiä kategorioja (NOREEN-POLLAK, *Wissenschaftliche Betrachtung der Sprache* ss. 319—331). Tarkastakaamme kuitenkin lähemmin komitean subjektimääritelmää. Se kuuluu näin: »Sitä jakson jäsentä, joka tarkemmin ilmoittaa predikaattisaneen subjektipersoonaa, sanotaan jakson subjektiksi (alukseksi).» Mitä on »predikaattisane»? 105 §:n mukaan se on »se persoonamuoto, joka esiintyy jaksossa.» »Persoonamuoto» taas on 78 §:n mukaan selitetty näin: »Verbin persoonamuodot ilmaisevat (joko yksinään tai niiden ohessa käytettyjen saneiden avulla) n.s. subjektipersoonaa (tekijää), siten että se olio (persoonaa tai asia), jolle verbin toiminta omistetaan, osoitetaan puhujaksi, puhutelluksi tai puheenaolevaksi.»

Näin olemme määritelmästä määritelmään siirtyessämme vihdoin päätyneet *verbi* k a t e g o r i a a n. Komitean substantiivikäsite edellyttää lopulta nimenomaan finiittiverbin käsitettä (sillä 76 §:n mukaan verbin persoonamuodoilla tarkoitetaan juuri finiittisiä muotoja). Nyt on kuitenkin

kin sanottava, että todellisen verbin eli finiittiverbin kategoria on ominainen ainoastaan osalle maailman kielistä (ennen kaikkea indogermaanisille), eikä se niidenkään lauserakenteessa ole yksin vallitseva. »Tekeminen» (ja »tekijä») verbikategorialla varustetuissa kielissä ei sitäpaitsi ole mikään puhtaasti semanttinen, vaan — luultavasti tietynlaiseen maailmankäsitykseen perustuva (ks. BÜHLER, Sprachtheorie 1934, s. 249) »sisäisen kielimuodon» kategoria, kuten varsinkin MARTY on osoittanut (esim. Satz und Wort, 1925, s. 51). Lopputuloksensa Marty ilmaisee sanoin: »So zeigt sich in jeder Weise, dass eine einheitliche Beschreibung des sog. Verbs nach seiner Funktion nicht möglich ist.»

Palataksemme kuitenkin vielä puheenalaiseen subjektin määritelmään huomautettakoon seuraavaa. Suomen kielen alalta on saatavana paljon esimerkkejä siitä, kuinka tietyt ilmaukset kouluopetuksessa selitetään subjektiksi, vaikka *to s i a s i a l l i s e n a* perusteena ei suinkaan ole se, että ne semanttisesti katsoen »tarkemmin ilmaisevat predikaattisaneen subjektipersoonaa». Erilaisten välittömästi tai välillisesti tarjona olevien *m o r f o l o g i s t e n* tunnusmerkkien nojalla päätellään, että kyseessä on sellainen »substantiivinen ilmaus», joka perinnäisen käytännön mukaisesti voidaan katsoa subjektiksi. Tällaisina esimerkkeinä mainittakoon: Minun on *vilu* (vrt. Minun on kylmä; tässä *kylmä* ei ole subjekti). Minun tulee miestä *sääli*. *Meitä* on viisi. Minun täytyy *lähteä*. On luultavaa, että *lähden* (kursivoidut ilmaukset ovat subjekteja). Vrt. myös komitean mictinnön § 107.

Komitea lisäksi subjektinmääritelmänsä selityksen: »Subjektina on substantiivinen ilmaus». Periaatteellisessa suhteessa ei tämä kuitenkaan anna mitään lisävalaistusta kysymykseen, mikä subjekti on. Sillä »substantiivinen ilmaus» on, kuten näimme, »ilmaus, jonka edussaneena on substantiivinen sana», ja »substantiivinen sana» on vuorostaan sana, joka — voi olla jakson subjektina.

Siirrymme tämän jälkeen *a d j e k t i i v i* käsitteeseen, jota muuten jo edellä olevassakin olemme sivunneet substantiivin määrittelykysymyksen yhteydessä. Kuten näimme, ovat adjektiivit komitean mukaan nimityssanoja, »joita aina käytetään alijäsenen edussaneina».

On kuitenkin olemassa ryhmä toisenlaisia sanoja, joita niin ikään aina käytetään »alijäsenen edussaneina», nim. *a d v e r b i t* (huonosti, kovin jne.). Koska nämäkin ovat useimmiten »nimityssanoja», ei siis yleis-pätevästi voitaisi erottaa adjektiiveja ja adverbeteja toisistaan (suomessa tosin on yleensä erottavana tunnusmerkkinä adjektiivien kongruenssi). Mutta luultavasti komitea on tarkoittanut — joskaan se ei ole sitä suoraan sanonut —, että adjektiivit ovat sanoja, joita aina voidaan käyttää predi-

katiiveina tai attribuutteina, päätellen siitä, miten se määrittelee »adjektiivisen sanan». Se nimittäin sanoo: »Adjektiivisilla sanoilla tarkoitetaan yhteisesti adjektiiveja ja sellaisia sanoja, joilla on sama käytäntö lauseessa kuin adjektiiveilla», ja muistutuksessa: »Adjektiiviset sanat ovat sanoja, jotka voivat olla joko predikatiivina tai attribuuttina, mutta eivät voi olla lauseen subjektina.» Ainoa ero adjektiivin ja adjektiivisen sanan välillä on siis se, että adjektiivit ovat nimityssanoja», »adjektiiviset sanat» taas eivät välttämättä sellaisia ole, vaan voivat olla myös pronominaalisia. Syntaktinen käyttö on kummallakin ryhmällä samanlainen.

Syntaktisesta käytöstä puhuttaessa on kuitenkin predikatiivinaolemis-kyky jätettävä laskuista pois. Sillä myöskin adverbit voivat olla predikatiiveina. Ainoaksi keinoksi erottaa adjektiivit adverbista jäisi siis se, että edellisiä voidaan käyttää attribuuttina, jälkimmäisiä ei. Kaikki riippuu nyt siitä, voidaanko attribuuttikäsite määritellä edellyttämättä adjektiivikäsitettä.

Yllä olemme jo osoittaneet, että attribuutin käsite edellyttää »substansiivisen ilmauksen» käsitettä. Tämä taas edellyttää »substansiivisen sanan» käsitettä, joka vuorostaan — kouluille tarkoitetun päämääritelmän mukaan — edellyttää substansiivin käsitettä. Koska substansiivin käsite, kuten näimme, edellyttää adjektiivin käsitettä, on johtopäätös se, että attribuutti edellyttää adjektiivin käsitettä, mitä se loogillisesti katsoen ei kuitenkaan saisi tehdä, koska adjektiivin käsite puolestaan edellyttää attribuutin käsitettä. Tätä tietä emme siis pääse kehästä ulos.

Jos taas »substansiivinen sana» määritellään toisella tavoin (tieteellisemmin) sanaksi, joka voi olla jakson subjektina, joudutaan kaikkiin niihin vaikeuksiin, joista ylempänä jo oli puhe subjektikäsitteen yhteydessä.

Se seikka, ettei komitea kaikesta harkinnasta ja terävänäköisyydestä huolimatta, mitä sen määritelmäsystemin yksityiskohdat selvästi osoittavat, ole voinut päästä tieteellisesti tyydyttävään tulokseen, viittaa siihen, ettei perinnäisiä sanaluokkia todellakaan voida määritellä yleispätevällä tavalla. Tähän käsitykseenhän monet kielentutkijat ja kielifilosofit ovatkin päätyneet. Tietysti voidaan käyttää ja pedagogisista syistä täytyykin käyttää edelleenkin sellaisia yleisiä nimityksiä kuin substansiivi, adjektiivi jne., mutta sinänsä niiden tarkoittamat käsitteet ovat epämääräisiä. Niiden täsmällinen sisältö on joko määriteltävä kulloinkin kyseessä olevan kielen rakenteen ja erikoisten edellytysten mukaisesti taikka sitten on jätettävä määrittelemisen kokonaan pois ja tyydyttävä yksinomaan havainnolliseen »näyttämiseen». (Tällä kannalla on esim. NILS SVANBERG, *Studier i språkets teori*. Uppsala universitets årsskrift 1930.)

Erik Ahlman.

Kielen sisäisestä puolesta.

(Äidinkielenopettajien päivillä Tampereella kesäkuun 8 p:nä 1938 pidetty esitelmä.)

Kielellisessä ilmauksessa on olennaisesti kaksi puolta: ulkoinen ja sisäinen. Edellisenä ovat fyysiset, aistimin havaittavat merkit: akustiset, visuaaliset tai taktiilliset. Sisäinen puoli on psyykillistä, (tai sanoisimmeko »henkistä») aistimin havaitsemattomissa olevaa. Seuraavassa luomme lyhyen katsauksen jälkimmäiseen puoleen.

Sisäisessä puolessa erotamme kahdenlaisia tekijöitä: *semanttisia* eli merkitystekijöitä ja *syntaktisia* tekijöitä. Ne eivät ole yhtä selvästi toisistaan erotettavissa. Tuonnempana esitämme eräitä peruseita sen näkökannan tueksi, että tällainen erotus kuitenkin on tehtävä. Ensin tarkastelemme semanttista eli merkityspuolta.

Viime aikoina on usein pohdittu, mitä merkityksellä on ymmärrettävä. Tässä meidän on mahdotonta ottaa tätä periaatteellista kysymystä koko laajuudessaan selvitettäväksi. Mainitsen vain erään merkityksenmääritelmän, joka mielestäni soveltuu kielitieteen tarpeisiin: Ilmauksen merkityksellä tarkoitamme niitä *intentionaalisia* psyykillisiä sisällyksiä, jotka liittyvät määrättyyn aistihavainnolliseen merkkiin tai merkkikompleksiin tai joiden asianomaisessa kielessä vallitsevien sääntöjen (yleensä perinnäisten tapasääntöjen) mukaisesti katsotaan pitävän siihen liittyä. Tämä lisäys meidän on tehtävä, koska sattuu, että merkkiin ei aina tosiasiallisesti puhujan tai

kuulijan tajunnassa liity kielen edellyttämää merkityssisällystä. Kuulija voi esim. luulla sanan merkitsevän toista kuin se todella merkitsee.

Voisimme myös sanoa merkityksestä, että merkitys on se psyykillinen sisällyks, jonka avulla merkin ja sen tarkoittaman esineen tai asiantilan (Sachverhalt) välinen suhde, ns. symbolisuhte tajutaan. Toisella puolen ovat ne asiat, objektit, joita tarkoitetaan, toisella puolen merkit, joilla niitä tarkoitetaan; tarkoittamisen kautta syntyy suhde nim. symbolisuhte merkin ja esineen välille. Tajunnalle tämä suhde esiintyy intentionaalisena (tarkoittavana) psyykillisenä sisällyksenä. On siis olemassa: 1) merkki, 2) sen symbolisoima objekti ja 3) merkitys. Jos sanon jollekulle: »tuo minulle huoneestani mustepullo!» ja hän todella tuo mustepullon, ei hän tällöin tuo minulle *mustepullo* sanan merkitystä, mutta hän osoittaa menettelyllään tajunneensa oikein *mustepullo* sanan merkityksen. Me emme tässä siis asetu sille kannalle, mille eräät uuspositivistit asettuvat, että objektit itse olisivat sanojen merkityksiä. Tämä johtaisi teoreettisiin vaikeuksiin, mm. siihen, ettei merkityksien voisi sanoa kuuluvan kieleen.

Merkityksen piirissä on erotettavissa kolmenlaisia tekijöitä: 1) asiallinen merkityssisällyks, 2) kuvaannollinen sisäinen kielimuoto ja 3) emotionaalinen merkityssisällyks.

Asialliseen merkityssisällykseen kuuluu tiedollisia, intellektuaalisia aineksia, jotka tarkoittavat tai joilla tarkoitetaan esinettä tai asiantilaa. Useimmissa kielen ilmauksissa on tällaisia asiallisia merkityksaineksia, joskaan ne eivät aina ole selväpiirteisiä; varsinkaan eivät, jos ilmaus esiintyy erillään muusta puheyhteydestä.

Monessa ilmauksessa on kuitenkin sen asiallisen merkityssisällyksen ohella myös ns. kuvaannollinen sisäinen kielimuoto; sen olemassaoloon on erikoista huomiota kiinnittänyt kielifilosofi ANTON MARTY. Hän tarkoittaa tällä termillä sitä, että monet asialliset merkitykset esiintyvät tajunnassa toiseen »merkitykseen» yhtyneinä ja sen välityksellä, ikäänkuin kuvaannolliseen asuun pukeutuneina. Sanomme esim.: *ammentaa jostakin tietoja, hämärä kysymys* jne. Esimerkkejä voisi luetella loppumattomiin. Tietojen »ammentamisella» ei tarkoiteta todellista ammentamista, vaan tietojen hankkimista tai saamista, *ammentaa* sanan alkupepäisellä konkreettisella merkityksellä siis on tässä vain välittävä tehtävä, varsinaisen asiallisen merkityksen tajuntaan saattaminen ja mahdollisesti sen elävöittäminen. Samaten *hämrä*-sanan varsinainen merkitys sanayhtymässä *hämrä kysymys* on oikeastaan 'epäselvä', 'pulumallinen', mutta myös konkreettinen, havainnollinen »merkitys» on mukana. Aikojen kuluessa kuv. sis. kielimuotona toimiva merkitys häviää

kielestä sanan varsinaisena merkityksenä kuten esim. on laita sanassa *väki*. Siinä enää ei tunnu kuv. merkitystä 'voima' (vrt. sitävästoin: vihollinen on koonnut sinne huomattavia *voimia*, jossa kuv. sis. kielimuoto vielä tuntuu). Kuv. sis. kielimuodon häviämistä edistää myös, jos ilmauksen ulkoinen muoto jotenkin muuttuu; esim. *kenties* sanassa on loppuheitto aiheuttanut, ettei sitä enää juuri tulla asettaneeksi yhteyteen *tiesi* verbinmuodon kanssa. Vihdoin kuv. sis. kielimuodon häviämistä edistää sanan siirtyminen toiseen syntaktiseen kategoriaan, kuten on laita *tuskin* adverbissa; *tuska* substantiivin mkt. ei siinä enää kuulla läpi.

Voi ehkä kumminkin näyttää siltä, ettei Martyn kuv. sis. kielimuodon käsitteellä olisi kovinkaan suurta arvoa; olihan nämä asiat tavallaan aina tiedetty, saatetaan sanoa. Mutta jos perusteellisesti sovelletaan Martyn käsitystä kieleen; havaitaan sen kantavuus. Kuv. sis. kielimuotoa esiintyy tapauksissa, joissa helposti ollaan taipuvaisia näkemään pelkkää asiallista merkitystä. Esim. jollakin sijapäätteellä saattaa varsinaisen merkityksen ohella olla myös kuv. sis. kielimuoto. Suomen genetiivin pääte ei suinkaan aina osoita omistusta, vaan useinkin on jokin aivan toinen suhde ilmaistu omistamisena kuvan avulla esim. kun puhutaan *sanan merkityksestä*. Erikoisen tärkeätä on, että *sana luo kat* (kuten esim. substantiivi ja verbi) eivät suinkaan aina osoita mitään asiallista (esineitä tai olioita eivätkä toimintaa tai *tilaa*), vaan usein ainoastaan (esineen tai toiminnan) kuv. sis. kielimuodon. Meillä oli esim. yllä sanayhtymä *ammentaa tietoja*. »Tiedot» eivät ole mitään ainetta, mutta niitä voidaan, koska ne ovat substantiivilla ilmaistuna, käsitellä kuvannollisesti sellaisina; sentähden niitä voidaan myös »ammentaa». Taivaan *siintäminen* ei asiallisesti katsoen ole mitään taivaan toimintaa, mutta verbinä tähän sanaan on liittyneenä toiminnan kuv. sis. kielimuoto, ja sentähden käy esim. koulussa kysyminen: *mitä taivas tekee? — se siintää*.

Kolmantena puolena merkityksissä mainitsimme niiden emotionaalisen puolen: eräisiin ilmauksiin liittyy (intentionaalisia) tunteita: kunnioituksen, tunnustuksen tai halveksimisen ja hylkimisen, koomillisuuden ym. tunteita. Useimmiten nämä emotionaaliset sisällykset esiintyvät asiallisen merkityssisällyksen ohella, mutta toisinaan, kuten esim. useissa interjektioissa, puuttuu asiallinen merkitysaines tykkänään. Esim. sanassa *ryssä* on tietty asiallinen merkityssisällyys, mutta sen lisäksi siinä on halveksiva, *kenties* myös jossakin määrin leikkilinen sävy; asiallisesta sisällyksestä on lausuttu samalla eräänlainen arvostus. Samoin *koni* ja *kaakki* tarkoittavat asiallisesti hevosta, mutta

sellaista, joka samalla arvostetaan kehnoksi. Kaikissa arvoستا viissa sanoissaa ja ilmauksissa, myös sellaisissa kuin *hyvä, kaunis, jalo, paha, ruma, alhainen* on nähdäkseen tällainen emotionaalinen aines mukana. Se on ollut omiaan vaikeuttamaan tällaisten käsitteiden loogillista analyysia. Sillä merkityksen emotionaalinen puoli (joskin se tässä on intentionaalinen) on mahdoton loogillisesti käsittää.

Erikoisen ryhmänsä muodostavat leikillissävyiset ilmnukset, sellaiset kuin *naama, kakara, kroppa, kaveri*. Asiallisesti katsoen *naama* on samanmerkityksinen kuin *kasvot, kakara* merkitsee samaa kuin *lapsi*, mutta tämä asiallinen merkityssisällisyys on esiintuotu koomillisessa valossa; nuo sanat eivät siis ole täysin synonyymit, joskin osittaisesti synonyymit. Koomillinen sävy saadnan syntymään eri tavoin esim. käyttämällä vierasperäistä sanaa esim. *aryssä, saksmanni, kroppa*, tai väännöstä: *kaveri*, tai kuv. sis. kielimuotoa esim. *nokka mkt:ssä nenä, kuono, turpa mkt:ssä suu*. Aikojen kuluessa etymologinen yhteys usein himmenee, ja jäljelle jää pelkkä koomillinen lisäsävy. On ilmeistä, että emotionaalisten lisäsävyyden käsittämisen merkitykseen kuuluviksi tuottaa vaikeuksia siinä tapauksessa, että merkityksiksi käsitetään, ei kieltä käyttävien psyykkiset sisällykset, vaan itse esineet.

Ilmausten emotionaalista puolesta riittäisi puhumista pitkällekin — monet kieliopilliset kategoriat kuten huudahdus-, toivomus- ja käsky-lauseet kuuluvat emotionaalisten ilmausten piiriin —, mutta tällaisiin tarkasteluihin meillä ei nyt ole tilaisuutta. Meidän on nim. vielä luotava katsaus kielen sisäisen puolen toiseen tekijään nim. syntaktiseen.

Ilmauksen syntaktisella puolella tarkoitamme sen sisäisessä puolessa piilevää kykyä tai kykenemättömyyttä muodostaa yhtymiä, syntagmeja tiettyjen kielen toisten ilmausten kanssa. Esim. ilmaus *hevosen* voi muodostaa syntagmin ilmauksen *jalka* kanssa. Ilmaus *hevosen jalka* on »syntaktisesti mielekäs»; mutta esim. ilmaus *hevosen jahka* ei ole, se olisi kielellistä sekasotkua (saks. Unsinn). Tämä yhdistämismahdottomuus ei ole pelkästään asiallista tai loogillista laatua; olemassa on syntagmeja, jotka ovat asiallisesti vääriä, kuten *hevosen siivet*, tai loogillisesti virheelisiä esim. *nelikulmainen kolmio*, mutta kuitenkin syntaktisesti mielekkäitä. Usein kuultu puhe siitä, että »kieli ei ole loogillista», pitää paikkansa erikoisesti nyt mainitussa mielessä. Syyn sekasotkuun täytyy olla siinä, että yritetään yhdistää toisiinsa uudeksi ilmaukseksi, syntagmiksi yksityisilmauksia, jotka kuuluvat syntaktisesti yhteensopimattomiin kategorioihin.

Puhtaasti syntaktisiin kategorioihin pääsemme käsiksi eliminoimalla pois k a i k e n — asiallisen, emotionaalisen ja muun — merkityspuolen.

Syntaktikolle ei asiallinen puoli sinänsä ole oikeastaan mielenkiintoinen. Ilmauksen *minun on nälkä* ohella sanotaan myös *minun on jano* tai *sinun on nälkä*. Mutta tämä toteamus ei tuo esiin mitään periaatteellisesti uutta. Sitävastoin on syntaktisesti mielenkiintoista, että voidaan kylläkin sanoa sekä *minun on jano* että *minua janottaa* mutta ei *minua on jano*. Syntaktikko tarkastaa, miten pitkälle kielessä tavattavat syntaktiset substitutiomahdollisuudet ulottuvat. Ne ilmaukset, jotka voidaan asiallisesta merkityksestä riippumatta asettaa toistensa tilalle, muodostavat siinä kielessä yhteisen syntaktisen kategorian. Tällainen syntaktinen kategoria ei useinkaan ole yksinomaan loogillisesti tai semanttisesti määriteltävissä; se on vain osoitettavissa konkreettisen esimerkin avulla, joka vetoaa kielitajuun.

Tavallisesti syntaktinen puoli on luettu kielen semanttiseen puoleen kuuluvaksi, joksikin sen erikoislajiksi. Ei kylläkään voida kieltää, että semanttinen ja syntaktinen puoli todella ovat läheisemmässä keskinäisessä yhteydessä kuin kielen ulkonainen, morfologinen puoli ja merkityspuoli. Periaatteellisesti katsoen jokaisella foneettisella tai optillisella merkillä (»morfeemillä») voisi olla mikä asiallinen merkitys tahansa. Esim. äännekompleksi *hop* voisi merkitä 'pöytää' tai 'aurinkoa' tai 'sataa' tai 'ehkä' tai 'ja'. Sitävastoin emme voi ajatella, että ilmaus, joka asiallisesti merkitsee 'pöytä', olisi syntaktiselta funktioltaan samanarvoinen ilmauksen kanssa, jonka asiallinen merkitys on sama kuin suomen sanassa 'ehkä' tai 'ja'. Mutta vaikka näin on, on kuitenkin nähdäkseni olemassa painavia syitä, jotka puhuvat sen puolesta, että syntaktinen puoli selvästi erotetaan semanttisesta puolesta. Ilmauksissa on ilmeisestikin sisäisiä ominaisuuksia, jotka ovat suhteessa puheen mahdollisiin toisiin ilmauksiin, joiden kanssa ne yritetään yhdistää syntagmeiksi. Syntaktinen momentti viittaa siis ilmauksen ulkopuolelle, mutta se ei ole luonteeltaan *i n t e n t i o n a a l i n e n*, niinkuin on merkitys, joka viittaa objekteihin, jotka ovat puheen ulkopuolella. Syntaktisessa momentissa ei ole mitään merkityksenluonteista. Tämä ilmenee siitakin, että ilmauksen syntaktisen luonteen perusteella voimme aavistaa sen täydennykseksi kelpaavan ilmauksen syntaktisen luonteen, mutta emme sen merkitystä. Jos meillä esim. on syntaktisesti epätäydellinen ilmaus: *tässä on pieni . . .*, emme voi aavistaa, tuleeko seuraamaan täydennyksenä esim. sana *täplä* vai *itikka* vai ehkä sana *puute*. Meidän on mahdoton keksiä mitään pelkäämään asiallista merkityspiirrettä, joka yhdistäisi *puute* sanan merkityksen *täplä* ja *itikka* sanojen merkityksiin. Täydennykseksi kelpaavalla ilmauksella täytyy tosin olla tietty ominaisuus, mutta tämä ominaisuus on syntaktinen, ei semanttinen. Korkeintaan sen täytyy olla

eräissä tapauksissa yhteydessä kuv. sis. kielimuodon kanssa. Tästä näkyy myös, että substantiivikategoria on pohjaltaan syntaktinen kategoria; substantiivit ovat sanoja, jotka tietyillä edellytyksillä ovat substituoitavissa kontekstiin toistensa tilalle niin, että »syntaktinen mielekkyys» säilyy.

Eräät toisetkin seikat puhuvat sen puolesta, että syntaktinen puoli on erotettava semanttisesta. Mainitsen vielä pari sellaista seikkaa.

On merkillepantava asianhaara, että asiallisesti sama merkitys voidaan ilmaista eri sanaluokkiin kuuluvilla ilmauksilla, ja erittäinkin, että kaikki asialliset merkitykset voidaan ilmaista — ainakin periaatteessa — substantiivisesti, ainakin hyvin monessa kielessä. Esim. *sininen* — *sini* tai *sinisyys*, *juosta* — *juoksu*, *mutta* — *edelläsanotun vastakohta*, *siis* — *edelläsanotun seuraus*. Logiikassa käsitteet mieluummin esiintyvät substantiivimuodossa, niinkuin usein on huomautettu. Kun nyt kuitenkin tavallisessa puheessa monet käsitteet esiintyvät muusakin syntaktisessa muodossa kuin substantiivisessa, on tehtävä se johtopäätös, että syntaktinen puoli on jotakin muuta kuin asiallis-logillinen, semanttinen puoli.

Toinen huomiota ansaitseva seikka on se, että monessa kielessä tavaan itsenäisiä ilmauksia ja muita kielikeinoja esim. suffikseja (päätteitä), joilla ilmeisestikään ei ole asiallista eikä muutakaan merkitystä ollenkaan, vaan ainoastaan syntaktinen funktio. Analyytisissä kielissä kuten kiinassa, englannissa, ruotsissa, ranskassa on sellaisia ilmauksia runsaammin: esim. engl. *to* infinitiivin edessä, samoin rts. *att*; ranskassa *prepositio à* on usein luonteeltaan tällainen, silloin nim. kun se vain osoittaa, että sitä seuraava ilmaus on käsitettävä sitä edeltävän ilmauksen määräykseksi.

Suomen *kuin* partikkelille sellaisessa yhtymässä kuin *hevonen on suurempi kuin koira* on vaikeata ja luultavasti mahdotontakin löytää mitään asiallista merkityssisällystä. Sillä on ts. pelkästään syntaktinen funktio. Lukuisia ilmauksia on, joilla tosin on hiven merkityssisällystä, mutta joissa tämä näyttelee kuitenkin vähempää osaa kuin niiden syntaktinen puoli, esim. konjunktiot *että*, *ja*, *tai*. Myöskin relatiivipronomini kuuluu tähän yhteyteen. Niinikään usein kongruenssimerkit ovat syntaktisia.

Ilmauksia, jotka ulkoisen muotonsa puolesta, morfologisesti, ovat samanlaisia, sanotaan kuten tunnettua *homonymiksi*. Homonymeja suomessa ovat esim. *kuusi* (lukusana) ja *kuusi* (puu), *vuori*, *kangas*, *nuolen*, *suolla*. Synonymiksi taas sanotaan ilmauksia joiden merkitys on sama — tai suunnilleen sama — kuten *mänty* ja *petäjä*.

etsin ~ haen, minua viluttaa ~ minun on vilu. On olemassa myös osittalista homonymiaa ja synonymiaa. Sanat *hänen* ja *kenen* ovat osittain homonyymit, sanat *hevonen*, *ratsu* ja *kaakki* ovat osittain synonyymit. Onpa väitetty, että kaikki synonymia on tarkkaan ottaen vain osittaista.

Voi olla aihetta luoda ilmauksille, jotka syntaktisessa suhteessa ovat samanlaiset, myös oma termsä. Sellaiseksi ehdottaisin sanaa *isonyymi*, substantiivina *isonymia*; se on muodostettu kreikan sanoista *isos* ja *onoma*, homonyymi ja synonyymi termien analogian mukaisesti (vrt. isomorfinen, isobaari, isotrooppi). Esim. ilmaukset *hiukan*, *vähän*, *jonkin verran*, *liiksi* ovat isonyymeja ilmauksen *paljon* kanssa lauseessa *hänellä on paljon työtä*. Sitävastoin ei esim. sana *liian* ole näiden kanssa isonyymi. Sellaiset ilmaukset kuin lukusanat *kaksi*, *kolme* jne. ovat isonyymeja kaikissa syntaktisissa asemissa, mitä suomen kielessä on. Lauseopin eräs — ja käytännön kannalta erittäin tärkeä tehtävä — on selvittää, mitkä kielen ilmaukset ovat keskenään isonyymit ja siis muodostavat yhtenäisen syntaktisen kategorian. Monessa tapauksessa tällaiseen kategoriaan kuuluvilla ilmauksilla on myös semanttisia ja morfologisia yhteisiä ominaisuuksia (esim. kardinaalilukusanat suomessa kahdesta ylöspäin muodostavat semanttisestikin yhtenäisen kategorian), mutta on ollut erehdys luulla, että periaatteessa syntaktinen kategoria voitaisiin täydellisesti määrittellä morfologisesti ja semanttisesti; näin olisi laita ainoastaan tätä silmälläpitäen muodostetussa keinokeisessä kielessä.

Tässä ei ole ollut mahdollista lähemmin kehittää niitä kysymyksiä, jotka nousevat sovellettaessa kieleen puhtaasti syntaktista tarkastelutapaa. Edellisessä esityksessäni onkin ollut tarkoituksena vain kiinnittää huomiota siihen seikkaan, että morfologisen ja semanttisen puolen ohella syntaktisella puolella kielessä on itsenäinen asema.

Erik Ahlman.

Homonymiat sanaleikin aineksina.

Suurin osa niistä jutuista ja sukkeluuksista, jotka nuoruudessani luin pilalehti »Tuulispäästä», on häipynyt mielestäni, niinkuin tavallisesti käy tällaisen hengenravinnon. Mutta muuan »Ajattelija Lindströmin» mietelmä on jäänyt pysyvästi muistiini, syystä tai toisesta. Se kuului: »Kannusta ei yleensä löydä kannusta, mutta pannusta löytää tavallisesti jotakin sinne pannusta». Koomilliselta teholtaan tämä älyntuote on vaatimatonta lajia, mutta se sisältää joka tapauksessa ne ainekset, joita sanaleikki edellyttää, nim. homonymia, s. o. äänneellisesti yhtäläisiä, erimerkityksisiä sanoja sovitettuina kieliopillisesti ja tavallaan loogillisestikin moitteettomaan lauseyhteyteen. Voimme sen tähden käyttää sitä tässä tyypillisenä sanaleikin näytteenä.

Vitsiksi eli sukkeluudeksi sanan korkeammassa mielessä sitä tuskin käy sanominen. Siitä puuttuu se »syvempi» ajatus, mikä varsinaiselle vitsille on ominainen. Vitsi saattaa kyllä samalla kertaa olla myös sanaleikki, ja ulkoisen tekniikkansa puolesta moni vitsi nojautuu-kin juuri homonymiaan. Mutta vitsiä ei voida tahallisesti tehdä, niinkuin pelkkä sanaleikki voidaan, jos vain tunnetaan kielen tarjoamat mahdollisuudet. Vitsin syntymiseksi vaaditaan, kuten Freud (*Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*) on osoittanut, alitajunnansalaperäistä toimintaa. Se puhkeaa yhtäkkiä esiin »armoitetun hetken» odottamattomana lahjana.

Sanaleikin tekniikassa ansaitsee erityistä huomiota kaksi menetelmää: 1. saman aineksen käyttäminen (»Verwendung des nämlichen Materials») ja 2. tihennys l. tiivistys (»Verdichtung»). Yllämainitussa esimerkissämme tavataan edellinen: sama äänneainees kannusta on käytetty kaksi kertaa, niin myös pannusta. Samoin on laita esim. tunnetussa sanapilassa: *kokoo kokoon koko koko!* — *koko kokoko?* Muita esimerkkejä. Kuka teistä saa selvän teistä? *Sairastuvalla* on paikka *sairastuvalla* (Suomen Kuvalehti 1936 n:o 47). Tihennyksestä taas on kysymys sellaisissa sanaleikeissä, joissa homonymi sana esiintyy vain yhden kerran. Esimerkkejä tästä: Sieltä käsin tuli *jaloin* aate (Suomen Kuvalehti 1936 n:o 46). Tuollahan kävelee maisterikin *kahden* vaimonsa kanssa. Päivällä *kylvin* pelolla, illalla saunassa (Sama, n:o 47).

On kai myönnettävä, että tihennys yleensä edustaa sanaleikin korkeampaa astetta, ja varsinkin on näin laita homonymiaa apunaan käyttävissä todellisissa vitseissä. Kieli asettaa kuitenkin tihennyksen käytölle rajoituksia.

Ensiksi on meidän kuitenkin puhuttava eräästä terminologisesta sei-

kasta. Aion käyttää nimityksiä *isonyymi* ja *epäisonyymi*. Kahdella keskenään isonymilla ilmauksella tarkoitan sellaisia sanoja (tai yleensä ilmauksia), jotka syntaktisessa suhteessa ovat toistensa veroisia, niin että ne voidaan asettaa toistensa tilalle lauseeseen. Lause on kumman hyvänsä sanan sisältäessään kielellisesti mahdollinen ja syntaktiset suhteet pysyvät samoina. Niinpä voin jokaiseen kohtaan puheessa, missä esiintyy sana *tuolilla*, asettaa sanan *pöydällä*, esim. *kirja on tuolilla: kirja on pöydällä*. Jokaiseen kohtaan, missä on *Pekalle*, voidaan sijoittaa sana *Paavolle*. Sanat *tuolilla* ja *pöydällä*, samoin *Pekalle* ja *Paavolle* ovat keskenään isonyymit. Sitävastoin en voi *tuolilla* sanan sijaan asettaa esim. sanaa *alle*; *kirja on alle* ei olisi mitään. Sanat *tuolilla* ja *alle* ovat epäisonyymit. (Isonymian käsite on tässä esitetty aivan lyhyesti, mutta se riittänee tällä kertaa. Tarkoitukseni on ottaa se toiste lähemmän tarkastelun alaiseksi.)

Tihennysmetodin käyttäminen sanaleikeissä edellyttää nyt tavallisesti sitä, että *homonyymit sanat samalla ovat myös isonyymeja*. Useimmissa onnistuneissa vitseissä on näin asianlaita. Tavallisinta tällöin on, että homonyymien sanojen merkitykset ovat kehittyneet samasta alkumerkityksestä. Vitsissä on esim. käytetty jotakin sanaa samanaikaisesti sen konkreettisessa, aistihavainnollisessa ja sen henkisessä, kuvaannollisessa merkityksessä. Esimerkkejä: Kuinka *hurisee?* kysyy sokea rammalta. Niinkuin *näette*, vastaa rampa. — Vaimo miehelleen: On suorastaan loukkaavaa, että Mattila tavatessanne aina tarjoaa sinulle väkeviä. Mitä sinä vastaat hänelle? Mies: En mitään, *nielen* loukkauksen.

On olemassa myös sanoja, jotka olematta etymologisesti sukua toisilleen ovat *kaikissa* paradigmian muodoissa sekä homonyymeja että isonyymeja. Tällaisia ovat suomessa esim. *kangas*, *keritty*, *lakka*, *raita*, *vaara*. Toisen ryhmän sanoja muodostavat ne, jotka paradigmian *mutamissa* muodoissa ovat homonyymeja ja isonyymeja. Tähän ryhmään kuuluvat mm. seuraavat: *arvoista* (*arpa* ja *arvo*; myös näiden sanojen eräät muut muodot kuten *inessiivi*, *adessiivi*, *ablatiivi*, *instruktiivi* ovat homonyymeja, vastaavasti on laita seuraavissakin sanoissa), *haavasta*, *korvista* (*korpi* ja *korva*), *langoista*, *padoista*, *palkeista*, *pukeista*, *pyyteistä*, *rakeista*, *säkeistä*, *takeista*, *tukista*, *turvasta*, *vuorista*, *väreistä*; *nukkien*; *ammuin*, *kylvin*, *karkaisin*. Voidaan helposti muodostaa sellaisia sanaleikkejä kuin: runoilijat ja myllärit työskentelevät *säkeillä*, luonnonkauneuden ihailijat ja räätälit puhuvat *kankaista* ja *vuorista*.

Mutta näiden sanaryhmien ohella on vihdoin myös joukko sellaisia homonyymeja, jotka *eivät* ole isonyymeja. Useimmissa niiden avulla

muodostetuissa sanaleikeissä homonyymi esiintyy k a k s i k e r t a eri merkityksissä ja erilaisissa syntaktisissa tehtävissä. Esimerkkejä aikaisemmin mainittujen lisäksi: Ei voitu käyttää *ruiskuamme*, koska *ruiskuamme* ei pitänyt vettä. (Suomen Kuvall. 1936 n:o 46). On niin hupaista *samoilla* aina *samoilla* seuduilla. *Heinä* en tahtoisi olla hoikka kuin *heinä* (Sama, n:o 47).

Epäsonnyymeja homonyymeja näyttää varsinkin suomessa olevan hyvin runsaasti. Sellaisia ovat esim. seuraavat: *aroista, evästä, hirveä, juonet, karvain, kipuna, kilinä, koiton, kumina, kuolain, kuuro, lailla, lakeilla, lumeen, makeista, mätiä, partaan, pyykin, pääsyyn, raittiin, rikkain, rintalasta, sakeissa, sierain, suonet, tapettiin, turistiin, vaarain, valaan, valoista, verestä, vileistä, voiton, vuoteen; hääsi, kuusi, pyysi, pääsi, suoni, suosi, sääsi, tiesi, tienne; haukkaan, hukkaan, huolen, huomaan, jään, kartan, keksin, kohtaan, korvaan, kyykin, lastaan, laukkaan, luotaan, määrään, nuolen, osaan, palaan, suin, sulan, suon, tapaan, valan, voin; koin, kuorin, puristin; autoin, kammoin, kannoin, luin, pakkasin, raadoin, rikoin, soin, tein; karsi, parsi, suomi, särki, tuli, vietti; koskien, puiden, sulkien, varisten; satamaan, suomaan, tuomaan; luomista, tuomista.* Homonyymeista, joista toinen on partisiippi, voimme tehdä seuraavanlaisen pilalauseen: »On kuultava valitusta merkitystä saavista juovista pannuista tulleista olleista».

Lukusanoista ovat homonyymeja *kuusi sataa ja tuhat*, pronomineista ja pronominaaleista muodot: *heinä, (heitä), häntä, joilla, kenkään, kukin, kummat, minä, (muista), (muuta), (niistä), (niitä), noita, (samoilla), (siitä), sinä, teitä*. Sulkumerkkeihin olen pannut ne muodot, joiden toinen homonyymi on loppuhenkosella varustettu. Homonymia niissä ei siis ole täydellinen.

Jos jätämme loppuhenkosen huomioonottamatta, kasvaa homonyymien luku melkoisesti. Mainittakoon verbimuodot: *järjestä, karista, korista, kurista, laita, loista* (subst. *loinen*), *luista, maista, maita, puista, päästä, soita, suista, säästä, varasta, voita; luota, tuota; kaita* (verbi *kaitsen*), *kärsiä, luovia, maata, vuolla*.

Homonyymeja, joiden toinen jäsen on partikkeli, ovat mm. seuraavat: *aika, juuri, kumminkin, luo, näin, päältä, suotta, takaa, tähden, vaarin, varsin, vastaa, vuoksi*.

Epäsonnyymeista homonyymeista voidaan saada syntymään tihennystyyppiä olevia sanaleikkejä vain poikkeustapauksessa (kuten: *tuli sieltä käsin*), ja vielä vaikeampaa on niistä luoda sellaisia sanaleikkejä, jotka samalla sisältävät ajatuksellisen sukkeluuden. Toistamistyyppin mukaisia sanaleikkejä tosin tällaisesta aineksestä käy toisinaan muovaaminen

(esim. *evästä* ei tule *evästä*, *kukin* koristettiin *kukin*, *puristin* kielenvalvonta on *puristin*), mutta useimmissa tapauksissa se on hankalampaa kuin luulisi. Tämän kirjoittajasta näyttää siltä, että varsin vähäisessä määrin on kyetty humoristisiin tarkoituksiin käyttämään hyväksi niitä kielessämme piileviä lukuisia homonyymeja, jotka eivät ole isonyymeja.

Erik Ahlman.

Kielellisten ilmausten sisäisestä syntaktisesta rakenteesta.

Aikomukseni on seuraavassa hiukan tarkastella seikkoja, jotka koskevat kysymystä, missä suhteessa kielellisten ilmausten syntaktinen puoli on niiden merkityspuoleen. Toistaiseksi ei kieliteoreetikkojen piirissä näy päästyä selvyyteen siitä, eroaako kielen syntaktinen puoli olennaisesti sen semanttisesta puolesta, ja jos eroaa, millä tavalla. Probleemi on kieliteorian kannalta tärkeä, mutta myös vaikea ja monimutkainen, enkä tässä yritä sen ratkaisua; haluaisin vain eräiltä kohdin valaista sitä.¹

Ennenkuin käyn käsiksi varsinaiseen aiheeseen, on mielestäni lähtökohdan selventämiseksi syytä suorittaa eräitä yleisluonteisia distinktioita.

Kielellisissä ilmauksissa voimme ensinnäkin erottaa kaksi pääpuolta; voisimme sanoa niitä niiden ulkoiseksi ja sisäiseksi puoleksi. Ulkoisella puolella tarkoitamme tällöin niitä aistihavainnollisia merkkejä, joista puhe rakentuu: akustisia, optillisia ja — niinkuin sokeainkirjoituksessa on laita — taktiilisia eli haptillisia. Tätä kielen puolta voidaan myös sanoa morfologiseksi puoleksi ja merkkejä tältä puoleltaan katsottuina morfeemeiksi.

Mutta jotta kieli voisi suorittaa tehtävänsä ihmisten välisen henkisen vuorovaikutuksen välittäjänä, pitää tähän ulkoiseen puoleen olla liittyneenä toinen, jota tässä sanomme kielen sisäiseksi puoleksi. Ennen kaikkea kielellisten ilmausten sisäiseen puoleen kuuluvat sanain ja sanayhtymäin merkitykset, kielen semanttinen puoli. Aistihavainnollisiin merkkeihin, morfeemeihin liittyy, niitä 'on vastaamassa', niiden kanssa on »zugeordnet» merkityksiä. Minkä luonteista tämä morfeemien ja merkitysten »toisiinsa liittyminen» on ja mitä merkitys pohjaltaan on, sitä en ryhdy tässä selvittelemään. Nämä ovat kysymyksiä, joita viimeaikaisessa filosofiassa, logiikassa ja kieliteoriassa on innokkaasti pohdittu toistaiseksi pääsemättä yleisesti tunnustettuihin tuloksiin. Sivuutan ne sentähden, että niiden ratkaisulla suuntaan tai toiseen ei nähdäkseni ole vaikutusta seuraavan esitykseni kysymyksiin. Ainoastaan siitä seikasta huomautan, että puhuessani »samasta merkityksestä» tarkoitan kielellisen ilmauksen yleistä, sen »s. leksikaalista merkitystä, en sitä, mitä joku puhuja tai kuulija subjektiivisesti kulloinkin sattuu merkillä tarkoittamaan. Sanomme siis esim., että sanalla *hän* on 'sama merkitys' lauseessa *hän lukee*, kuin lauseessa *hän istuu*, vaikka ehkä edellistä *hän* sanaa lausutaessa tarkoitettaisiinkin jotakuta pientä poikaa ja jälkimmäistä lausut-

¹ Vrt. Vir. 1938 s. 280—.

taessa vanhaa eukkoa. Merkitykseen kuuluvaksi luen ts. vain sen verran kuin asianomaisen kielen normit vaativat. Rajoittuminen 'yleiseen' merkitykseen on välttämätöntä jo senkin takia, että seuraavassa operoimme konstruoiduilla esimerkkivirkkeillä ja irrallisilla ilmauksilla.

Merkityksen piiriin kuuluu ensi sijassa ilmauksen asiallinen merkitys, jota vastaamassa on tiedollisesti tajuttavissa oleva objekti. Merkityspuoleen kuuluvat tavallaan myös ilmauksen muodon herättämät sivumielleet, eli se, mitä Marty sanoo »kuvallisiksi sisäiseksi kielimuodoksi» (*figurliche innere Sprachform*). Sitä on anglisti Otto Funke perusteellisesti käsitellyt (kirjassaan *Innere Sprachform*, 1924). Sanotaan esim. *Turhamaisuus oli hänen Akilleen-kantapäätänsä*. Ilmauksen *Akilleen-kantapäätä* asiallinen merkitys on sama kuin sanojen *arka kohta*, mutta se herättää sen ohella mielikuvan erään Homeroon sankarin erikoisen havoitettavissa olevasta ruumiinosasta. Tämä lisämiele on ilmauksen 'kuvallinen sisäinen kielimuoto'. Ilmauksella *tuhannet kiitokset* tarkoitetaan itse asiassa *monet kiitokset*; koska kuitenkin käytetään sanottavan ilmaisemiseen lukusanaa *tuhat*, herää kuulijassa tuon luvun mielle; mutta se ei ole asiallinen merkitys.

Kieliopillisten kategoriain käsittämislle kuvallisella sisäisellä kielimuodolla on melkoinen merkitys. Suureksi osaksi nim. juuri se näyttää kannattavan eräitä sanalokkia, antavan niille — ainakin näennäisen — semanttisen yhtenäisyyden. Esim. *verbistä* sanotaan useissa määritelmissä, että se osoittaa »toimintaa». Tosiasia on, että verbi herättää selvemmän tai hämäämmän toiminnan kuvan, mutta ei suinkaan aina asiallisesti merkitse toimintaa. Kun kuulemme sanottavan *taivas siintää*, syntyy sellainen mielikuvia, että taivas tekee jotakin, on aktiivisena, vaikka tarkempi harkinta meille sanoo, ettei oikeastaan tarkoiteta muuta kuin: *taivas on sininen*. Samoin verbi *seuraa* lauseessa: *sana seuraa toista sanaa* sisältää ainakin kalpean eräänlaisen toiminuan kuvan.

Merkityksen puoleen kuuluvana voidaan edelleen pitää ilmausten tunneväriä, tunnesävyä, mikäli se tavanomaisesti siihen liittyy. Asiallisesti katsoen sanalla *naama* on jokseenkin sama merkitys kuin sanalla *kasvot*, mutta lisäksi sillä on leikkilinen tunnesävy. Sanan *ryssä* asiallinen merkitys on sama kuin *venäläinen* sanan, mutta edelliseen liittyy sen ohella jonkin verran halveksiva sävy. Muutamissa ilmauksissa, kuten kirosanoissa, tunneväri on suorastaan pääasia.

Kielellisen ilmauksen ulkoisen muodon ja merkityksen kesken vallitsee sellainen suhde, että periaattessa jokainen asiallinen merkitys voi yhdis-

tyä millaiseen merkkiin tahansa. Ei mikään estä mille hyvänsä äännekompleksille tai optilliselle muodosteelle antamasta merkitystä 'hevonen', 'nyt' tms. Sitävästoin kuvallisen sisäisen kielimuodon liittyminen ilmaukseen ei ole aikaansaataavissa yhtä mielivaltaisesti, vaan se on aina riippuvaista historiallisista seikoista, erityisesti niistä merkityksistä, joita ilmauksella ennestään on ollut. Ja vielä suuremmassa määrin tämä pitää paikkansa ilmausten tunnesävyyn nähden. Jollekin mielivaltaiselle merkille ei tavallisesti voida antaa tiettyä tunneväritystä, ei ainakaan yhtäkkiä. Tunnesävy on aina pitemmän tai lyhemmän aikaa vaikuttaneiden historiallispyskologisten tekijäin synnyttämä. Se saattaa toisinaan myös riippua ilmauksen aistihavainnollisen aineksen laadusta (esim. äänne-materiaalista).

Tulemme sitten kielellisten ilmausten syntaktiseen puoleen. Syntaktinen puoli tulee kyseeseen, kun kiinnitetään huomiota ilmauksen kykyyn tai kyvyttömyyteen muodostaa laajempia ilmauksia (ns. syntagmeja) toisten kielellisten ilmausten kanssa. Riippuuko tämä kyky tai kyvyttömyys siitä, millainen noiden toisten ilmausten merkitys on? Vai ovatko tässä ainakin osaksi muut tekijät vaikuttamassa?

Otamme jonkin yksinkertaisen esimerkin. Olkoon sellaisena sanasarja *pöydällä on sangen iso kirja*.

Tämä sanasarja on suomen kielen ilmaus. Se on sellainen ilmaus, jota nykyään tavallisesti sanotaan *virkkeeksi*, myös lauseeksi. Siinä on erotettavissa pienempiä kielellisiä ilmauksia, kuten *sangen iso kirja* ja *sangen iso*, sekä vielä pienempiä: *pöydällä*, *sangen* jne. joita nimitetään *sanoiksi*. Kielellinen ilmaus on tietty kokonaisuus. Mikä puheen katkelma kulloinkin on tällainen kokonaisuus, ei kuitenkaan perimmältään ole rationaalisin keinoin määriteltävissä, vaan sen kokonaisuudeksi tajuaminen on intuition asia, nojautuu kielivaistoon eli -tajuun. Se sanoo meille, että *sangen iso* on ilmaus, mutta ei esim. *on sangen*. Vasta myöhemmässä kielellisen refleksion asteessa voimme mahdollisesti rationaalisesti osoittaa, ettei *on sangen* voi olla sellainen kokonaisuus, mitä tässä tarkoitamme, nim. ilmaus.

Nyt voi jokainen suomen kieltä taitava havaita, että esimerkkipuolekeeseemme sisältyvien ilmausten tilalle saatetaan substituoida muita suomen kielen ilmauksia sillä tavoin, että syntyy edelleenkin korrekti suomenkielinen ilmauskokonaisuus. Esim. *kirja* sanan tilalle on pantavissa sana *vihko*, mutta myös *rakennus*, jopa *kolmio* tai *käsite*; *iso* sanan tilalle *pieni*, mutta myös *punainen* tai jopa *olematon*; *sangen* sanan paikalle *erittäin*, *melko*, *täysin* jne. Laajemman ilmauksen *sangen iso kirja* tilalle voidaan substituoida myös vain yksi ainoa sana, esim. *jotakin*.

Vaihtelemalla näin substituotavia ilmauksia voidaan lopulta päätyä esim. ilmaukseen *tässä on harvinaisen pyöreä kolmio* tai *tässä on täysin olematon käsite* tms. Näin menetellen ts. joudutaan ehkä asiallisesti virheellisiin, absurdeihin, naurettaviin yhdistelmiin, mutta niillekin on kuitenkin ominaista se, että ne ovat jollakin tavalla korrekteja; sanoisin, että ne ovat syntaktisesti mielekkäitä.

Mutta erästoinen seikka on samalla pantava merkille: kunkin ilmauksen tilalle ovat ainoastaan tietyt ilmaukset substituotavissa. Toiset eivät ole. Esim. *kirja* sanan tilalle ei voida asettaa *huomenna*, *sangen* sanan tilalle ei esim. *että*. Muuten syntyy syntaktista epämielekkyyttä eli mielettömyyttä (saks. Unsinn). Sanasarja *tässä on että iso huomenna* on ilmeisesti syntaktisesti mieleton sana-aggregaatti. Absurdit, mutta syntaktisesti mielekkäät ilmaukset voivat vielä parhaassa tapauksessa olla koomillisia, syntaktisesti mielettömät eivät selvaisiakaan.

Syntaktinen epämielekkyyks on jotakin aivan toista kuin loogillinen ristiriita, Widersinn. Jotta loogillinen Widersinn ollenkaan pääsisi esiin, on edellytyksenä ilmauksen syntaktinen mielekkyyks. (Tästä on erityisesti Husserl huomauttanut kirjassaan *Logische Untersuchungen*). Ilmaus *nelikulmainen kolmio* on loogillisesti ristiriitainen, mutta se, että se sellaiseksi voidaan todeta, johtuu siitä, että se on syntaktisesti mielekäs yhdistelmä. Sitävästoin ei käy edes kysyminen, onko yhdistelmä *että mutta* loogillisesti ristiriitainen vai eikö.

Eräs kieliteoreetikko, nim. Otto Jespersen, on (kirjassaan *Menneskehed, nasjon og individ i sproget*, s. 109 seur.) väittänyt, että sellaiset epäloogilliset sanasarjat kuin *kaksi kertaa kaksi on viisi* tai *musta on valkoista* eivät ole kielellisesti oikeita, niinkuin useimmat kielimichet ovat väittäneet (viimeksi esim. Alan H. Gardiner teoksessaan *The theory of Speech and Language*, s. 297). Hän sanoo, että kielellisen korrektisuuden täytyy koskea myös ilmausten leksikaalista puolta, ja sitä vastaan rikotaan mainitunlaisissa virkkeissä. Hänkin sentään myöntää, että ne ovat, kuten hän sanoo, kielipollisesti oikeita ('grammatisk rigtige', — sanoisimme mieluummin syntaktisesti oikeita tai mielekkäitä) — ja oikeastaan tämä myönnytys meille riittääkin. Mutta sopii kysyä, ovatko tällaiset Jespersenin pannaan julistamat lauseet *le k s i k a a l i s e s t i k a n* vääriä, jos puhuja todella käyttää sanoja juuri niissä merkityksissä, mikä niillä asianomaisessa kielessä on. Kenties puhuja vain tahtoo laskettaa paradoksin tai leikillisen väitteen. Leksikaalisesti virheellisesti puhuja käyttäisi sanoja, jos hän sanoessaan *kaksi kertaa kaksi on viisi* itse asiassa tarkoittaisi, että kaksi kertaa kaksi on neljä. Silloin hän nim. olisi käyttänyt leksikaalisesti

väärin *viisi* sanaa. Jespersenin kanta johtaisi muutenkin omituisiin seuraamuksiin. Virke *musta on valkoista* on hänen mukaansa kielellisesti virheellinen virke; mutta olisiko virke: *tietyssä valaistuksessa musta on valkoista* oikea, vai onko sekin leimattava jollakin tavoin »kielellisesti vääräksi». Eikö siten jouduta aivan mahdottomiin vaatimuksiin kielenkäytön korrektisuuteen nähden?

Totesimme, että kielellisesti korrektiin virkkeeseen voidaan substituoida toisia ilmauksia, niin että syntaktinen mielekkyys silti säilyy, mutta että on myös olemassa saman kielen toisia ilmauksia, joita ei käy substituoinen. Nyt herää kysymys: pitääkö noiden substituotavissa olevien ilmausten kesken olla olemassa jonkinlaista *merkityksen yhtäläisyyttä* tai *sukulaisuutta*?

Ilmeistä on, että luontevimmin voidaan substituoida sellaisia ilmauksia, joiden asiallinen merkitys on jossakin suhteessa, vaikkapa etäisestikin, samanlainen. Jos kontekstissa on esim. ilmaus *pöydällä*, voidaan sen tilalle asettaa jonkin toisen huonekalun nimitys esim. *tuolilla*; jos siinä on sana *iso*, soveltuu hyvin substituotavaksi sana *pieni* jne. Hyvin lähellä on mahdollisuus, että sanotaan: ilmauksen *iso* tilalle substituotavissa oleville ilmauksille on yhteistä ainakin se, että niiden tulee merkitä *ominaisuutta*, s.o. niiden tulee olla adjektiivieja. Näimme, että substituotavissa oleviin ilmauksiin kuuluu myös esim. sana *olematon*. Voidaanko nyt väittää, että sana *olematon* merkitsee ominaisuutta?

Kenties joku haluaa vastata tähän kysymykseen myöntävästi. Mutta silloin hänen on myös tehtävä itselleen selväksi, mitä hän termillä »ominaisuus» tarkoittaa. Tarkoittaako hän loppujen lopuksi vain sitä, että sanaa *olematon* voidaan käyttää *tietynlaisissa syntaktisissa asemissa*, samoissa kuin *iso*, *pieni*, *punainen* jne., vai tarkoittaako hän jotakin muuta?

Sellaisesta sanasta kuin *punainen* voidaan nimitystä 'ominaisuus' (qualitas) epäilemättä käyttää toisessakin kuin pelkästään syntaktisessa mielessä; mutta mitä sanaan *olematon* ja useihin muihin siihen verrattaviin ilmauksiin tulee, sellaisiin kuin *todennäköinen*, *mahdoton* y.m., on aihetta asettua epäilevälle kannalle.

Aivan toinen asia on, että näilläkin sanoilla (*olematon* y.m.) on »ominaisuuden» kuvallinen sisäinen kielimuoto», ne herättävät ominaisuuden, kvaliteetin, mielikuvan samalla tavalla kuin ilmaus *taivas simtää* herättää toiminnan mielikuvan. On mahdollista, että niillä ilmauksilla, jotka voidaan substituoida *iso* sanan tilalle, ei tarvitse olla mitään yhteisiä asiallisia merkitysaineiksia, mutta mahdollisesti niissä pitää olla kuvallisen sisäisen kielimuodon yhtäläisyyttä.

Samantapainen tarkastelu voidaan ulottaa myös niihin ilmauksiin, jotka ovat substituotavissa esimerkissämme olevan *sangen* sanan tilalle, siis sellaisiin sanoihin kuin *ynen*, *erittäin*, *tavattoman*, *liian*, *melko* jne. Niissäkin on, tosin vain lievänä, havaittavissa eräs k u v a, nim. i n t e n s i t e e t t i n kuva. Mutta todellista intensiteettiä ei näillä ilmauksilla läheskään aina tarkoiteta.

Se, mikä tällaiset toistensa tilalle substituotavat ilmaukset yhdistää toisiinsa, on ensi sijassa se, että ne kykenevät muodostamaan (syntaktisesti mielekkäitä) laajempia ilmauksia (syntagmeja) samojen ilmausten kanssa. Ne ilmaukset, joiden kanssa ne kykenevät muodostamaan syntagmeja, kuuluvat niinkään tavallisesti ryhmään keskenään substituotavissa olevia ilmauksia. Huomataan siis, että kielellisillä ilmauksilla on tietty syntaktinen luonteensa. Epäselvää on, missä määrin se riippuu kunkin ilmauksen asiallisesta merkityksestä. Se on kyllä, kuten näimme, välistä yhteydessä ilmaukseen liittyvän kuvallisen sisäisen kielimuodon kanssa; mikäli nim. ilmauksella sellainen on. Ei kuitenkaan ole sanottua, että kielen kaikilla ilmauksilla on tällainen kuvallinen sisäinen kielimuoto.

Nimitämme puolestamme puheena olevaa ilmauksen syntaktista luonnetta sen sisäiseksi syntaktiseksi rakenteeksi. Kaikki viittaa siihen suuntaan, että ainakin kehittyneemmissä kielissä jokaisella ilmauksella on tietty sisäinen syntaktinen rakenteensa. Se on, kuten näyttää, suuresti riippumaton ilmauksen merkityksestä, joskin ehkä on liian rohkeata väittää, että se on merkityksestä kokonaan riippumaton. Kieliteorian kannalta luulisin kuitenkin olevan tarkoituksenmukaista omaksua sellainen metodinen periaate, että käsitellään sisäistä syntaktista rakennetta mahdollisimman erillään merkityksestä. Ilmauksen ulkonaisen muodon ja merkityksen ohella voidaan siinä nähdä kielellisen ilmauksen kolmas erikoispuoli. On mielestäni riittävä aihe puhua rinnastettuina ilmiöinä ilmausten morfologisesta, semanttisesta ja syntaktisesta puolesta. Näistä kaksi viimeksimainittua vain sikäli kuuluvat yhteen, että ne edustavat ilmausten sisäistä puolta vastaan kohtana niiden ulkoiselle puolelle.

Kielellisen ilmauksen ollessa erillisenä sen sisäinen syntaktinen luonne esiintyy vain potentiaalisena, syntaktisina mahdollisuuksina. Nämä toteutuvat, tulevat aktuaalisiksi vasta sen esiintyessä kontekstissa. Toisinaan on niin, etteivät kaikki mahdollisuudet voi aktuaalistua yhdellä kertaa samassa kontekstissa. Esim. sellainen sana kuin suomen sana *iso* voi esiintyä kontekstissa *se on iso*, mutta myös yhteydessä *iso kirja*. Samalla kertaa eivät molemmat tyypit voi olla aktuaalistuneina. *Iso*

sanan aktuaalistunut sisäinen syntaktinen rakenne ei edellisessä tapauksessa ole sama kuin jälkimmäisessä. Tämä ilmenee siinä, ettei kaikilla ilmauksilla, joilla on edellinen syntaktinen funktio, ole jälkimmäistä syntaktista funktiota. Esim. sana *rikki* voidaan kyllä substituoida lauseeseen *se on iso*, — voidaan sanoa *se on rikki*, — mutta sitä ei voi substituoida ilmaukseen *iso kirja*, sillä ei käy sanominen *rikki kirja*. On sentakia ehkä aihetta eräissä tapauksissa puhua saman sanan *u s e a m m i s t a* mahdollisista syntaktisista rakenteista; esim. *rikki* sanalla ei ole kaikkia niitä syntaktisia rakenteita, jotka *iso* sanalla on.

Kielellisen ilmauksen sisäisessä syntaktisessa rakenteessa tai rakenteissa — miten nyt mieluummin tahdotaan sanoa — piilevät mahdollisuudet viittaavat hämärämmin tai selvemmin *n i i d e n* ilmausten sisäiseen syntaktisiin rakenteisiin, joiden kanssa *s e s o p i i y h t e e n*. Toisinaan on tällainen viittaus toiseen ilmaukseen niin selvä, että sen sisäinen syntaktinen rakenne voidaan ennakolta määrätä, vaikka sen muotoa ja merkitystä ei tunneta. Esim. jos meillä on sanasarja *tässä on sangen iso . . .*, josta oletetaan yhden ilmauksen jääneen pois, voidaan aukkopaiassa odotettavasta ilmauksesta a priori sanoa, että sillä tulee olla sama sisäinen syntaktinen rakenne kuin esim. sanalla *kirja*. Nyt mainitusta seikasta johtuu, että jos aukkopaiikkaan sijoitetaan jokin mielivaltainen merkki esim. kirjain (a, b, jne.), tämä merkki saa välttämättä sen syntaktisen rakenteen, mitä eräät muut ilmauksessa olevat syntaktiset rakenteet edellyttävät. Tällainen merkki on silloin kielellinen ilmaus, jolla on ulkoinen muotonsa ja sisäinen syntaktinen rakenteensa, mutta *e i a s i a l l i s t a m e r k i t y s t ä*.

Tästä siis näkyy, ettei ilmauksen *m e r k i t y s t ä* aina tarvitse täsmälleen tietää, jotta syntaktista mielekkyyttä esiintyisi. Sama ilmiö tulee esiin myös seuraavalla tavalla. Vaikka puheessa esiintyy kielen todellisilla merkityksillä varustettuja sanoja, sattuu usein, että kuulija tai puhuja on hyvin vähän ja tuskin ollenkaan selvillä ilmauksen asiallisesta merkityksestä, mutta täysin käsittää sen sisäisen syntaktisen rakenteen. Näin on varsinkin laita lapsilla. He tuntevat sanan syntaktisen käytön, ehkä myös sen kuvallisen sisäisen kielimuodon, ja tajuavat ilmauksen tunnesävyinkin, mutta usein heillä ei ole harmainta aavistustakaan ilmauksen objektivisesta asiallisesta merkityksestä. Ei suinkaan aiheetta kasvatusopissa varoiteta antamasta lapsille »tyhjää sanatietoa». Sen omaksuminen on mahdollista mm. juuri äsken mainitusta syystä. Toiselta puolen myös esiintyy päinvastaista, nim. että puhuja on täysin selvillä niistä *m e r k i t y k s i s t ä*, jotka hän haluaa ilmaista, mutta ei heti löydä kielellisiä

ilmauksia, joilla olisi sellainen sisäinen syntaktinen rakenne, joka sopisi yhteen hänen jo lausumiensa sanojen sisäisten syntaktisten rakenteiden kanssa. Silloin hän useinkin uhkaavaa, ainakin lievää syntaktista epämiellekkyyttä välttääkseen, niinkuin sanotaan, »ottaa sanansa takaisin» s.o. valitsee ilmauksia, joilla on sama merkitys kuin aikaisemmin käytetyillä, mutta sellaiset sisäiset syntaktiset rakenteet, jotka soveltuvat paremmin puhujan tarkoituksiin.

Sen kysymyksen ratkaiseminen, onko samassa kielessä ilmauksia, joilla on täysin sama merkitys, mutta erilainen sisäinen syntaktinen rakenne, täytyy tässä jäädä avoimeksi. Sen verran kuitenkin rohkenemme väittää, että on erilaisella sisäisellä syntaktisella rakenteella varustettuja ilmauksia, joiden merkitys on melkein sama. Esim. ilmaukset *erittäin kuuma* ja *intensiivinen kuumuus* merkitsevät asiallisesti likipitään samaa, ja vastaavasti on laita myös osailmausten *erittäin* ja *intensiivinen* sekä *kuuma* ja *kuumuus*. Mutta sisäiset syntaktiset rakenteet ovat kyllä eri ilmausten kohdalla erilaiset. Se näkyy mm. siitä, ettei voida sanoa esim. *erittäin kuumuus* (mkt:ssä 'intensiivinen, korkea-asteinen kuumuus').

Kuten jokainen kielimies huomaa, me tässä tulemme lähelle sitä kielellistä ilmiötä, jota sanotaan kongruenssiksi. Ja niin herää kysymys: mikä on sisäisten syntaktisten rakenteiden yhteensopivuuden ja kongruenssin suhde? Onko mahdollisesti syntaktinen yhteensopivuus vain eräs muoto kongruenssia, ja ellei se ole vain sitä, mitä se on ylitavallisen kongruenssin? Esim. latinassa on sanottava *id proelium*, mutta *ea pugna*. Tämä johtuu pelkästään satunnaisista historiallisista tekijöistä. Nämä ovat aiheuttaneet tietynlaisen kieliopillisen tavan, tradition. Sanat ovat jakaantuneet kongruoiviin ryhmiin todellisesta merkityksestä riippumatta. Nyt voimme kysyä: Johtuuko kenties samanlaisista tekijöistä, ettei käy sanominen esim. *erittäin kuumuus*, mutta kylläkin *erinomainen kuumuus*? Kongruenssi-käsite on varmasti sovellettavissa laajemmalle, kuin sitä perinnäisessä kieliopissa käytetään. Sanoisin esim., että se seikka, että saksassa on sanottava *ohne mich*, mutta *mit mir* on pohjaltaan kongruenssi-ilmiö. Samoin, että suomessa pitää sanoa *näen pojan*, mutta *en näe poikaa*. Mutta onko mentävä niin pitkälle, että nähdään pelkkä kongruenssi-ilmiö siinä, että sanotaan *rikkinäinen kirja* eikä *rikki kirja*? vaikka sanotaan esim. *kirja on rikki* tai *rikkinäinen*. Se on vaikeampi kysymys. Puheena olevan asian enempi pohtiminen veisi meidät kuitenkin liian pitkälle, joten tyydyn tähän lyhyeen viittaukseen.

Se oivallus, että kielellisillä ilmauksilla on se, mitä tässä olemme nimitäneet niiden sisäiseksi syntaktiseksi rakenteeksi, ei sinänsä ole uusi, mutta

asian käsittely on enimmäkseen ollut sekava. Ainakin osittain on sisäistä syntaktista rakennetta tarkoitettu Wilhelm von Humboldtin aikoinaan u omalla termillä »sisäinen kielimuoto». Hämäryys tämän nimityksen käytössä on kuitenkin ollut niin suuri, että esim. Noreen katsoo, että kielitieteen on parasta kokonaan luopua siitä (Noreen-Pollak, *Wissenschaftliche Betrachtung der Sprache*, s. 219 seur.). En voi ryhtyä tässä selostamaan tämän käsitteen historiaa kieliteoreettisessa kirjallisuudessa enkä niitä muita käsitteitä, joilla se on tahdottu korvata (mainittakoon tässä Martyn 'kuvallinen sisäinen kielimuoto' ja 'konstruktiivinen sisäinen kielimuoto', Gardnerin 'inner word-form'); huomautan vain siitä, että kaikessa kielen sisäistä puolta koskevassa teoriointinnissa on haitallisesti vaikuttanut semanttisten ja syntaktisten momenttien sotkeutuminen toisiinsa. Tämä tulee nähdäkseni esiin myös esim. E. N. Setälän antamassa »sisäisen kielimuodon» käsitteen määrittelyssä. Hän ensin sanoo (Tietosanakirjassa) täydellä syyllä, että »sisäisen kielimuodon käsitteelle on enimmäkseen annettu aivan hämärä sisällös». Mutta hänen omastakaan selityksestään ei käy täysin selville, mitä hän oikeastaan tarkoittaa. Hän nim. sanoo: »S:llä k:lla on ymmärrettävä sitä ajattelutapaa, 'ajatusmuotoa', joka on ulkonaisen muodon eli kielellisen ilmauksen takana, s.o. merkitysainesten kokoomusta ja järjestystä.»

Koska siis sisäisen kielimuodon käsitettä niin sanoakseni 'perinnöllisesti rasittavat' erilaiset haitalliset ainekset, olen puolestani ottanut käytäntöön käsitteen »sisäinen syntaktinen rakenne» ja antanut sille sen sisällyksen, kuin yllä on selostettu. Metodisista syistä olen koettanut poistaa siitä semanttiset ainekset. Silti en kuitenkaan halua kieltää, että jokinlaisia yhteyksiä saattaa olla sisäisen syntaktisen rakenteen ja merkityspuolen kesken. Nämä yhteydet eivät kuitenkaan tiedä sitä, että sisäinen syntaktinen rakenne olisi jonkinlainen merkitys sekin, mutta asia voi kylläkin olla niin, että tietty sisäinen syntaktinen rakenne saattaa olla yhtyneenä ainoastaan tietynlaisiin merkityksiin. Siihen syntaktiseen rakenteeseen, mikä on esim. ilmauksilla *ja, eli, tai*, ei mikä merkitys tahansa (esim. 'pöytä') voi liittyä. Mutta saattaa olla olemassa myös sellaisia sisäisiä syntaktisia rakenteita, jotka kykenevät vastaanottamaan minkä hyvänsä merkityksen. Tällainen sisäinen syntaktinen rakenne näyttää useissa kielissä olevan niillä ilmauksilla, joita sanotaan substantiiveiksi.

Olemme nähneet kielessä olevan sanoja ja muita ilmauksia, joiden sisäinen syntaktinen rakenne on sama. Ilmaukset ovat tällä perusteella jakaantuneet ryhmiksi, luokiksi, joissa on missä useampia, missä harvalukuisempia elementtejä, muutamissa ehkä yksi

ainoa, toisissa taas rajaton lukumäärä. Mielestäni olisi tarkoituksenmukaista luoda erityinen termi osoittamaan ilmausten samaa tai samanlaista sisäistä syntaktista rakennetta.

Ennestään on olemassa nimitys, jolla merkitään ilmauksia, joiden ulkoinen muoto on sama. Niitä sanotaan homonyymeiksi. Esim. suomen sanat *kuusi* puun nimityksenä ja *kuusi* lukusanana ovat homonyymit. Voitaisiin puhua myös eri kielten sanojen homonymiasta, jos niiden äänneasu on sama tai suunnilleen sama. Esim. suomen *kai* ja kreikan *καί* olisivat tällöin homonyymeja. Osittaisesta homonymiasta voitaisiin puhua sellaisessa tapauksessa, jossa ääniaines on osittain sama esim. suomen *maista* (elatiivi *maa* sanasta) ja *maista'* (*maistaa* sanasta).

Sellaisia ilmauksia taas, joiden merkitys sama, on totuttu nimitämään synonyymeiksi. Synonyymeja ovat suomessa esim. *mänty* ja *petäjä*, *ehkä* ja *kehties*, saksan *zwei* ja *zwo*. Olisi syytä puhua myös osittaisesta synonymiasta; onhan sitä paitsi tutkijoita, jotka väittävät, ettei saman kielen piirissä täydellistä synonymiaa olekaan. Osittain synonyymeiksi kävisi sanominen ensinnäkin ilmauksia, joiden asiallinen merkitys on sama, mutta merkitykseen liittyvät sivumielteet tai tunnesävy erilaiset. Sanat *naama* ja *kasvat* tulisivat siinä tapauksessa olemaan osittain synonyymit. Käsitettä osittainen synonymia voitaisiin kuitenkin vielä toisellakin tavalla laajentaa, nim. osoittamaan, että asiallisessa merkityksessä on eräitä yhteisiä aineksia. Koska esim. ilmauksien *punainen* ja *keltainen* merkityksissä yhteisenä aineksena on väri, olisivat ne osittain synonyymeja.

Eri kielten samaa merkitsevistä sanoista ja ilmauksista pitäisi niinkään voida käyttää termiä synonyymi. Suomen *kaksi*, ruotsin *två* ja latinan *duo* tulevat tällöin olemaan synonyymeja.

Sellaisen termin, jota tarvitsemme sisäisen syntaktisen rakenteen yhtäläisyyttä osoittamaan, tulisi muodostukseltaan olla analoginen homonyymi ja synonyymi termien kanssa. Tällainen on luotavissa kreikkalaisen *iso-* alkuliitteen (*ἴσος*, »gleich») ja *-onymos* (*ὄνομα*, 'sana') lopun avulla. Termi tulisi kuulumaan *isonyymi*, substantiivisena *isonymia*. Se olisi samanlainen muodostus kuin tieteelliset termit *isokromattinen*, *isokroninen*, *isomorfinen* y.m., jotka ilmaisevat vastaavuutta suhteessa tai toisessa.

Sanottaisiin siis, että esim. suomen sanat *liian*, *tavattoman*, *ylen* ovat isonyymeja esimerkivirkkeessämme tavattavan ilmauksen *sangen* kanssa. Isonymia tulee näkyviin siinä, että sanat *liian*, *tavattoman* ja *ylen* ovat tiettyssä merkityksessään substituoitavissa *sangen* sanan tilalle niin,

että syntaktinen mielekkyys säilyy (samalla pysyvät ennallaan muiden esimerkkivirkkeessä olevien sanojen merkitykset ja sisäiset syntaktiset rakenteet).

Jos kaksi ilmausta ovat — tietyissä merkityksessään — eräissä suhteissa isonyymit, ei se vielä todista, että ne ovat kaikissa suhteissa isonyymit. On tosin olemassa ilmauksia, jotka ovat keskenään isonyymit kaikissa mahdollisissa syntaktisissa asemissa. Sellaisia ovat suomessa esim. kardinaalilaskusanat kahdesta ylöspäin. Jokaiseen kohtaan suomenkielistä puhetta, jossa esiintyy sana *kaksi*, voidaan myös sijoittaa *kolme*, *neljä* jne. niin että syntyy syntaktisesti mielekkäitä ilmauksia. Vastaavalla tavalla on laita lukusanojen muissakin kielissä. Mutta eräiden toisten ilmausten laita ei ole näin. Esimerkkivirkkeessämme olevan *pöydällä* sanan tilalle voidaan substituoida esim. sana *täällä*, mutta jos virkkeemme kuuluisi *viereisellä pöydällä on . . .*, ei *pöydällä* sanan sijaan käy paneminen *täällä*. Huomataan siis, että *pöydällä* ja *täällä* eivät ole j o k a suhteessa isonyymit. Muuan toinen esimerkki. Eräitä adverbeja voidaan ruotsissa käyttää muodostamaan syntagmeja adjektiivien kanssa. Käy sanominen esim. *ganska (något, ofantligt) häpen*. Samoin voidaan sanoa *han häpnade ofantligt*, joten saattaisi odottaa, että ruotsissa olisi mahdollista sanoa myös *han häpnade ganska*. Mutta näin ei ole laita; *ganska* sanan syntaktiset mahdollisuudet eivät ole samat kuin *ofantligt* sanan.

Olisi sentähden syytä puhua ilmausten milloin täydellisestä, milloin osittaisesta isonymiasta. Tässäkin on vielä otettava huomioon erilaisia näkökohtia, joihin tällä kertaa kuitenkin ei ole tilaisuutta tarkemmin puuttua. Huomautettakoon myös, että usein on mahdollista aivan täsmällisesti sanoa, mitkä ilmaukset muodostavat isonyymiryhmän. On olemassa runsaasti epämääräisiä tapauksia. Kieli ei ole mikään rationaalisesti rakennettu järjestelmä, vaan pikemminkin verrattavissa organismiin, jossa erilaisten muodosteiden väliset rajat ovat usein epämääräiset.

Tästä huolimatta luulisin, että isonymian käsite voi osoittautua monessa suhteessa selventäväksi keinoksi eriteltäessä kieliorganismien rakennetta varsinkin syntaktiselta kannalta. Mielestäni on ilmeistä, että eräs syntaktisen tutkimuksen päätehtäviä on — ja itse asiassa on tähänkin asti ollut — kielessä esiintyvien isonymiain selvilleottaminen. Tämä tehtävä on hyvin laaja, laajempi kuin ehkä ensin kuvittelemmekaan. Kielessä on nim. vallalla hyvin monenlaisia isonymioita: yksityisten sanain ja sanaryhmäin keskisiä, yksityisten sanain ja syntagmien välisiä. Ajatellaamme esim. mitkä sana- ja syntagmityypit suomen kielessä voivat

toimia o b j e k t i n a ja tässä mielessä ovat keskenään isonyymeja (esim. *tiedän asian, tiedän sen, tiedän vähän, tiedän, että se on niin, tiedän, mitä on tapahtunut* jne.).

Samoin kuin on olemassa eri kielten ilmausten välistä homonimiaa, on myös olemassa ainakin eräänlaatuista niiden välistä isonymiaa. Vaikkakin kielet syntaktiselta rakenteeltaan ovat erilaisia, on kuitenkin monissa kielissä, varsinkin lähisukuisissa, samanlaisia sisäisen syntaktisen rakenteen yleisiä tyyppiejä. Tämä seikka tekee mm. mahdolliseksi sisäyttää puheen keskelle toisen kielen sanoja ja sanantapoja, niin että syntaktista mielekkyyttä syntyy. Keskelle lausetta voidaan asettaa vieraskielinen sitaatti, esim. *että*-lause tai jokin adverbiaalinen ilmaus, sellainen kuin latinalaiset *mutatis mutandis, eo ipso*, kreikan *κατ'ἕξοχήν*, saksan *ins blaue hinein*, ranskan *par préférence* tms. Jos sitävastoin jostakin kielestä puuttuu tietty sisäisen syntaktisen rakenteen tyyppi, ei tällaista vieraskielistä ilmausta voida puheeseen luontevasti sisäyttää. Esim. jos asianomaisesta kielestä puuttuu se sisäisen syntaktisen rakenteen tyyppi, jota prepositiot edustavat, ei vieraan kielen prepositioita saa sen kieliseen puheeseen sopimaan. Tällaista ilmausta ei voi erillisenä edes kääntääkään yleisesti tajuttavalla tavalla toiseen kieleen. Saattaa olla kieliä, joihin ei ranskan prepositioita *à* ja *de* voida kääntää, kun niissä ei ole mitään likimääräisestikään isonyymeja, saattikka samalla myös synonyymeja ilmauksia.

Kaksi ilmausta voivat siis edellä esitetyn mukaisesti olla joko homonyymeja tai ei-homonyymeja, synonyymeja tai ei-synonyymeja ja vihdoin isonyymeja tai ei-isonyymeja. Näin saadaan teoreettisesti katsoen kahdeksan eri mahdollisuutta:

	<i>Homonymia</i>	<i>Synonymia</i>	<i>Isonymia</i>
1.	on	on	on
2.	on	on	ei
3.	on	ei	ei
4.	on	ei	on
5.	ei	on	on
6.	ei	on	ei
7.	ei	ei	on
8.	ei	ei	ei

Toiset näistä tapauksista ovat tavallisempia, toiset harvinaisempia. Tavallisia tapauksia ovat 1 (esim. *poika lukee, poika istuu*), jolloin tavallisesti ei puhutakaan homonymiasta, edelleen tapaus 7 (esim. *pöytä ~ tuoli, kaksi ~ kolme*) ja tapaus 8 (esim. *pöytä ~ että*). Teoreettisesti tärkeä on tapaus 6. Voidaan esittää kysymys, onko se todellisuudessa edustettuna,

ts. onko olemassa ilmauksia, joiden merkitys on sama, mutta muoto ja sisäinen syntaktinen rakenne erilaiset.

Yllä esittämämme mukaisesti *s a n a n i d e n t i t e e t t i ä* ylläpitämässä on kolme tekijää: muoto, merkitys ja sisäinen syntaktinen rakenne. Kukin niistä voi käytännössä jonkin verran vaihdella suuntaan tai toiseen, mutta silti puhumme *s a m a s t a s a n a s t a*. Sana ääntyy eri kerroilla hieman eri tavoin, sillä tarkoitetaan jonkin verran erilaisia objekteja, ja sen sisäinen syntaktinen rakenne saattaa olla vaihteluiden alainen, mutta samalla sanassa on aina kolmessa mainitseniassamme suhteessa niin paljon yhteistä, että kontinuiteetti säilyy. Tässä olemme erityisesti tähdentäneet sanain ja yleensä kielellisten ilmausten sisäisen syntaktisen rakenteen merkitystä. Joskin se noista kolmesta tekijästä on näkymättömin ja vähimmin kouraantuntuva, se lopulta on kielen kehityksessä vähiten muutosten alainen. Sanan muoto saattaa muuttua vuosisatojen kuluessa suurestikin, merkityksen käy samoin, mutta sisäisen syntaktisen rakenteensa tai ainakin sen tyyppin sana useimmiten säilyttää ihmeteltävän hyvin kautta aikojen.

Erik Ahlman.

Kielen ja logiikan välimailta.

Ystäväni E. A. Saarimaan 60-vuotispäivän kunniaksi julkaistavaan Virittäjän vihkoon olin suunnitellut kirjoitusta laajemmasta aiheesta kuin alempana oleva. Kun kuitenkin näin, etten erinäisten esteiden takia ehtisi saada työtäni ajoissa päätökseen, oli tyydyttävä suppeampaan teemaan. Kirjoitukseni aiheena ovat eräät kohdat Uno Saarnion tutkielmasta »Kieli ja logiikka», joka on äskettäin ilmestynyt Filosofisen Yhdistyksen vuosikirjassa Ajatus XIV:ssä. Haluaisin hiukan valaista asioita omalta kannaltani.

Saarnion mainittu kirjoitus on logistiikkaan vähemmän perehtyneelle vaikeatajuinen, mutta ainakin se nähdäkseni siitä käy ilmi, että kirjoittajan päätarkoituksena on osoittaa, että filosofia ja logiikka eivät ole pelkkää kielenanalyysia, niinkuin eräs nykyisen logiikan piirissä esiintynyt suunta on tahtonut väittää. Ymmärtääkseni Saarnion peruskatsomus on oikea. Hänen artikkelinsa muutamat yksityiskohdat antavat minulle kuitenkin aihetta, kuten sanottu, muutamaihin huomautuksiin.

Kieli ja logiikka -kysymyksen yhteydessä Saarnio koskettelee myös loogista tyyppioppia ja tarkastelee tällöin asioita mm. sen sanateorian valossa, minkä hän on esittänyt teoksessaan »Untersuchungen zur symbolischen Logik I» (1936) ja jo sitä ennen Aarni Penttilän kanssa julkaisemassaan tutkimuksessa »Einige grundlegende Tatsachen der Worttheorie» (Erkenntnis 1934). Tätä tutkimusta olin aikoinani arvostellut Finnisch-ugrische Forschungen XXIII:ssa. Erästä tämän arvosteluni kohtaa Saarnio nyt kriittisesti kommentoi nähden siinä tyypillisen esimerkin tietynlaisesta käsitesekaannuksesta.

Olin sanotussa arvosteluni kohdassa esittänyt sellaisen mahdollisuuden, että *wort-grafeemit* ja *mol-grafeemit*, joiden muodostamat joukot

Saarnion ja Penttilän järjestelmän mukaan konstruoituina kylläkin ovat elementtievieraita, yhdistettäisiin yhdeksi joukoksi, jolle voitaisiin antaa nimi *wort 1 t*. Viittasin samalla varovaisesti siihen seikkaan, etteivät tällöin *wort-grafeemit* ja *mot-grafeemit* muodostaisi elementtievieraita joukkoja tuohon näin muodostuneeseen suurempaan joukkoon nähden. Saarnio puolestaan koettaa saada minut kiinni karkeasta loogisesta virheestä ja sanoo: »Jos tekijä näet väittää, että mainitut joukot (s.o. *wort-grafeemien* ja *mot-grafeemien* joukot) eivät ole elementtievieraita, niin hän ajattelee voivansa kirjoittaa paperille grafeeman, jossa olisi samalla kertaa sekä neljä että kolme kirjainta ja jossa ensimmäisenä kirjaimena olisi samalla kertaa sekä *w* että *m*». Luulisin voivani vakuuttaa, etten ole ajatellut asiaa Saarnion olettamalla tavalla. Minullekin on täytynyt olla selvää, että jos joukkoon, jolle annetaan nimitys *wort 1 t*, luetaan kuuluviksi ne grafeemit, joilla on muoto *wort* niin ymmärrettynä, että niissä tulee olla kirjaimet *w*, *o*, *r* ja *t* nyt mainitussa järjestyksessä, ja taas siihen joukkoon, jolle annetaan nimi *mot 1 t*, katsotaan kuuluviksi ne grafeemit, joilla on muoto *mot*, niin ymmärrettynä, että niissä tulee olla kirjaimet *m*, *o* ja *t* nyt mainitussa järjestyksessä, on mahdotonta löytää joukosta *wort 1 t* ainoatakaan grafeemia, jolla olisi se muoto, joka vaaditaan *mot 1 t*-joukkoon kuuluvilta grafeemilta; ja kääntäen.

Toisenlaiseksi mielestäni sitä vastoin asia muuttuu, jos äskeisten *wort-grafeemien* ja *mot-grafeemien* muodostaman yhteisen joukon elementeiltä vaaditaan, että ne ovat *j o k o* muotoa *wort t a i* muotoa *mot*. Silloin tulevat sekä *wort-grafeemien* joukko että *mot-grafeemien* joukko olemaan yhdistämällä syntyneen joukon (jonka elementeiltä siis vaaditaan, että ne ovat joko muotoa *wort* tai muotoa *mot*) osajoukkoja. Ne eivät ole siihen nähden elementtievieraita. Molempain joukkojen elementit täyttävät sen ehdon, että niissä on joko neljä tai kolme kirjainta ja että ensimmäisenä kirjaimena on joko *w* tai *m*. Asia on periaatteessa samanlainen kuin seuraava. Jos *mot 1 t*:llä merkityn joukon elementeiltä vaaditaan, että ne ovat grafeemeja, joissa tavataan kirjaimet *m*, *o* ja *t* mainitussa järjestyksessä, ja lisäksi, että ensimmäisen kirjaimen tulee olla (pieni) *m*, niin tähän joukkoon eivät kuulu ne grafeemit, joissa on alkukirjaimena (iso) *M*. Tällöin voidaan väittää, että grafeemijoukko *mot 1 t* ja grafeemijoukko *Mot 1 t* ovat elementtievieraita. Mutta joukkoon, jonka merkinä on *mot 1 t*, voitaisiin myös — sen kai myöntää Saarniokin — lukea elementteinä kuuluviksi sekä kaikki ne grafeemit, joilla on muoto *mot*, että ne, joilla on muoto *Mot*. Ei kukaan tietysti pysty kirjoittamaan paperille grafeemia, jossa on ensimmäisenä kirjaimena *s e k ä* pieni *e t t ä* iso *m*, mutta sellaisen gra-

feemin kirjoittaminen, jossa ensimmäisenä kirjaimena on *j o k o m t a i M* ei tuota erikoisempia vaikeuksia.

Lingvistiikan käytäntö onkin usein sellainen, että esim. *mot*-sanalla merkityn joukon elementeiksi luetaan sekä isolla että pienellä kirjaimella alkavat grafeemit (ja lisäksi vielä tietyt foneemitkin). Näin kuitenkin menetellään, ainakin osittain, mainittujen grafeemien (ja foneemien) *m e r k i t y s - y h t ä l ä i s y y d e n* — eikä pelkän (optisen) ulkomuodon — perusteella. Merkitystä eivät Saarnio ja Penttilä sanateoriassaan grafeemeja luokitelllessaan ota huomioon, vaan ainoastaan tietynlaisen aistihavainnollisen (optisen) yhtäläisyyden ja sen johdosta he päätyvät sellaisiin kummalliisiin johtopäätöksiin, että esim. suom. *on*, engl. *on*, ransk. *on*, ven. *он* (miksi ei myös kr. *он?*) grafeemit on käsitettävä saman sanan esiintymiksi (*on 1 t* nimisen joukon elementeiksi).

Saarniokin mainitussa kirjoituksessaan »Kieli ja logiikka» kyllä tunnustaa, että käsitteellisesti aina voidaan muodostaa joukko, joka käsittää sekä kaikki *wort*-grafeemit että kaikki *mot*-grafeemit, mutta hän katsoo, että tälle joukolle ajateltu nimitys (*wort*) on virheellinen. Hän sanoo, että »vallitsevien kielten piirissä ei sanottua joukkoa voida merkitä *wort*-grafeemilla sen enempää kuin *mot*-sanallakaan, yhtä vähän kuin voitaisiin ympyriä ja neliöiden muodostamaa joukkoa merkitä sanalla 'ympyrä' tai sanalla 'neliö'. Mutta kuinka nyt on selitettävissä, että esim. englannin ja ranskan kielissä, jotka kai ovat »vallitsevia kieliä», kaikkien miesten ja naisten muodostamaa yhteistä joukkoa (s.o. ihmisten joukkoa) merkitään sanalla, jolla (myös) on merkitys mies? Englannissa *man*- ja *woman*-nimisten olioiden muodostaman joukon nimenä on *man*. Ranskassa vastaavasti *homme*-nimityksellä merkitään joukkoa, jonka muodostavat kaikki *homme*- ja kaikki *femme*-sanoilla merkityt oliot. Tällainen saman grafeemin tai foneemin monimerkitysisyys tuottaa kieltämättä toisinaan hankaluutta ja ideaalisesti rakennetussa kielessä sitä on vältettävä, mutta tosiasiallisesti sellaista esiintyy eikä niinkään harvoin. Saarnion käyttämä analogia (siis se, että *wort*-sanaa voidaan yhtä vähän käyttää *wort*-grafeemien ja *mot*-grafeemien muodostaman joukon merkkinä, kuin voitaisiin ympyröiden ja neliöiden muodostaman joukon merkkinä käyttää sanaa »ympyrä» tai »neliö») ei nähdäkseni osu oikeaan. Jotta analogia olisi pätevä, olisi pitänyt olettaa, että ympyräin ja neliöiden muodostamaa joukkoa merkitsemään käytettäisiin *y m p y r ä ä* tai *n e l i ö t ä* eikä sanaa »ympyrä» tai sanaa »neliö», tai sitten, että sanojen »ympyrä» ja »neliö» muodostamaa joukkoa merkitsemään käytettäisiin sanaa *y m p y r ä* tai sanaa *n e l i ö*. Tämän takia ei hänen esittämällään rinnastuksella ei ole sitä todistusvoimaa kuin sillä pitäisi

olla. Se todistaa oikeaksi vain sen väitteen, »ettei käsitteiden tarkka käyttö ole aivan helppoa».

Yleensä on niin, että ulkomuodoltaan enemmän tai vähemmän samanlaisten grafeemien muodostaman joukon merkinä käytetään jotakin tämän joukon elementtiä, siis esim. *pöytä*-grafeemien joukon merkinä tavallisesti grafeemia *pöytä*. Tämä merkitsemistapa johtuu tarkoituksenmukaisuussyistä. Mutta luonnollisissa kielissä esiintyy myös sellaista käytäntöä, että eräät ulkomuodoltaan suuresti toisistaan eroavat grafeemit ja foneemit jollakin (esim. merkityksen) perusteella kootaan joukoksi ja tätä joukkoa merkitsemään käytetään milloin mitäkään tähän joukkoon kuuluvista erilaisista grafeemeista tai foneemeista. Esim. teoreettisen estetiikan esityksissä näkee puhuttavan *sana* *stakaunis*, eikä tällä sanalla silti tarkoiteta yksistään sitä joukkoa, jonka muodostavat *suomen kielen kaunis*-sanan esiintymät, vaan sillä tarkoitetaan myös esim. saksan *schönheit*-sanan esiintymiä ja muidenkin kielten vastaavia sanoja. Niinpä Isossa Tietosanakirjassa (artikkelissa Estetiikka), on lause: »Jos taas 'kaunis' sanalle annetaan laajennettu merkitys ja sillä tarkoitetaan . . . esteettisyyttä tai esteettisesti vaikuttavaa yleensä, niinkuin FR. VISCHER, TH. LIPPS, JONAS COHN, TH. MEYER ym. kauneusestetikot nimenomaan selittävät, ei asia siitä paljoa parane.» On ilmeistä, ettei artikkelin kirjoittaja ole voinut tarkoittaa käyttämälään »kaunis»-sanalla pelkästään suomen kielen *kaunis*-sanana, vaan myös saksan *schönheit*-sanana esiintymiä — koskapa yllämainitut esteetikot ovat kirjoittaneet saksaksi — ja muidenkin kulttuurikielten vastaavia sanoja.

Nyt tahtoisin väittää, että näin on myös eräiden »sana»-sanana käyttöjen. Kun suomenkielisissä kielifilosofisissa ja kieliteoreettisissa kirjoituksissa puhutaan *sana*-sanasta, useinkin tällä sanonnalla tarkoitetaan yksinkertaisuuden vuoksi sellaista sanaesiintymien joukkoa, jonka muodostavat saksan *wort*-sanat, ranskan *mot*-sanat ja kaikkien muiden kielten sanaa merkitsevät sanat. Ja vastaavasti on laita saksan- ja ranskankielisissä esityksissä, vain se erona, että niissä taas on *sana*-sanana tilalla *wort* tai *mot*. Esim. Noreen-Pollakin teoksen »Wissenschaftliche Betrachtung der Sprache» viimeisen luvun otsakkeena on »Kritik der älteren Definitionen des Ausdrucks 'Wort'». Sen sisällyksestä ilmenee, ettei siinä sanalla »Wort» tarkoiteta yksinomaan saksan sanaa *wort*, vaan myös engl. sanaa *word*, ranskan *mot* jne. Oli siis olemassa asiallinen peruste siihen, että pidin ajateltavissa olevana *wort*-grafeemien ja *mot*-grafeemien yhdistämistä yhdeksi joukoksi, jonka merkinä olisi grafeemi *wort*.

Tekisi mieli väittää, että Saarnio itsekään on yllämainitussa mielessä käyttänyt *sana*-grafeemia ja *wort*-grafeemia. Se, mitä hän suomenkielisissä

esityksissään sanoo *sana*-sanasta ja saksankielisissä *wort*-sanasta, on tosi-asiallisesti tarkoitettu kaikkien kielten sanaa merkitseviä sanoja koskevaksi. Toisin sanoen oletan, että Saarnio *sana*-grafeemilla merkitsemäänsä joukkoon kuuluviksi lukee myös *wort*-grafeemit, *mot*-grafeemit jne. (mutta tietysti ei esim. grafeemeja *tisch* ja *table*).

Saarnio sanoo, että merkkisysteemien perussääntönä on, että «samaa tulee merkitä samalla merkillä ja eri asioita eri merkillä». Mikäli myös luonnolliset kielet käsitetään merkkisysteemeiksi, on sanottava, ettei niissä läheskään aina noudateta tätä sääntöä. Samalla sanalla voi olla eri merkityksiä ja eri sanoilla saattaa olla sama merkitys: on olemassa homonyymeja ja synonyymeja. Mutta tuon «perussäännön» ehdoton noudattaminen ei, kuten kokemus osoittaa, ole käytännössä välttämätöntäkään; pääasiahan on, että käy ilmi, mikä merkitys merkillä kulloinkin on. Ja sen, mikä merkitys merkillä tietyssä yhteydessä on, osoittaa useinkin vain *l o o g i n e n h a r k i n t a*. Pelkkä kielellisen muodon tarkastelu ei riitä. Tämä taas näyttää tukevan Saarnion pääteesiä, että logiikka ja kielenanalyysi ovat periaatteessa eri asioita.

Erik Ahlman.

Syntaksin suhde merkitykseen.

Sangen yleinen on ollut käsitys, että syntaksi on katsottava erääksi merkitysoopin osaksi. RIES perustavassa teoksessaan *Was ist Syntax?* (1894) mainitsee useita huomattavia kielimiehiä, jotka ovat olleet tällä kannalla. BEHAGHEL esim. sanoo: »Die Syntax ist ihrem Wesen nach nichts anderes als ein Abschnitt der Bedeutungslehre» (Ries mts. 75). Myös NOREENIN mielipide näyttää pääasiassa kulkevan samaan suuntaan. Aihetta ajatteluun antaa kuitenkin se seikka, että merkityksen ohella puhutaan myös »käytöstä». Sanotaan, että syntaksin on selvitettävä sananmuotojen »merkitys ja käyttö» (»Bedeutung und Gebrauch») tai käytetään sanontaa »merkitys (käyttö)». Merkillepantavaa edelleen on, että varmuuden vuoksi syntaksiin nimenomaan ilmoitetaan kuuluvan kongruenssin ja sanajärjestyksen käsittelemisen.

Ries itse määrittelee syntaksin 'opiksi sanayhtymistä'. »(Die Syntax) behandelt die Verbindung der Worte zu neuen Einheiten oder die Wortfügung.» (Mts. 142). Lause on vain eräs laji sanayhtymiä. Ries ei ko. teoksessaan missään kohdin selitä, mistä sanayhtymä on tunnettavissa. Hän näyttää pitävän itsestään selvänä asiana, että osataan erottaa sanayhtymä sellaisesta kaksi tai useampia sanoja käsittävästä puheen katkelmasta, joka ei ole sanayhtymä. Asia ei teoreettisessa suhteessa suinkaan ole selvä, mutta tässä meillä ei ole tilaisuutta sen pohtimiseen.

Seuraavassa lähdemme Riesin käsityksestä, että syntaksissa tarkastelun kohteena ovat sanayhtymät. Sanayhtymissäkin on kuitenkin sekä muoto- että merkityspuoli. On tietenkin ajateltavissa, että yksinomaan semanttinen puoli ratkaisee, mitkä sanat voivat muodostaa sanayhtymän. Epäilemättä todella näin olikin laita kielen lapsuusvuosina. Mutta voidaanko sanoa, että kielet nykyisessä kehitysvaiheessaan vielä ovat tällä kannalla? On tosiasia, että monissa kielissä kuten indo-germaanisissa ja suomessa mielivaltaisesti voidaan muodostaa sanayhtymiä sana-aineksista, jotka semanttisessa suhteessa eivät sovi yhteen. Tästä olkoot esimerkkeinä sentapaiset varsinkin loogikkojen mielenkiintoa herättäneet sanayhtymätyypit kuin *nelikulmainen kolmio*, *punainen luku*, *puinen rauta*, *lempeä pöytä*, jollaisia kielentutkijat pitävät kielellisesti täysin korrekteinä ilmauksina (ks. esim. CHARLES BALLY *Linguistique générale et linguistique française*, 1932, s. 45. Ries, mts. 97).

Toisenlaista tapausta taas edustavat esimerkit, jotka ovat yhteydessä kongruenssin kanssa. Kongruenssisääntöjen johdosta nimittäin eivät sanayhtymiä aina voi muodostaa sanat, joiden merkityksen puolesta odotaisi niin tekevän. Kongruenssin lähtökohtana ovat epäilemättä aina

olleet eräät merkityspiirteet, jotka toistuvat keskenään kongruoivissa sanoissa, esim. luku adjektiivien ja finiittiverbien kongruenssissa. Tällöinkin kongruenssin tehtävänä esim. nykysuomessa yleensä näyttää olevan vain sanojen yhteenkuuluvuuden osoittaminen, mutta toisinaan sen avulla saadaan esiin merkitysmomentti, joka muuten ei olisi saanut ilmaustaan, näin esim. lauseissa *kaikki kaatuvat ja kaikki kaatuu*. Aikojen kuluessa kuitenkin kehitys saattaa viedä siihen, että kongruoivaan sanaan liittynyt »pääsanan» kanssa yhteinen merkityksaines hälvenee. Tällaista on tapahtunut idg. kielissä mm. nominien genusten alalla. Genus on semanttisessa suhteessa voinut menettää merkityksensä. Esim. ruotsissa ei genusjaolla enää ole juuri mitään semanttista pohjaa. Mutta sillä on yhä edelleenkin syntaktiset vaikutuksensa: kaikki substantiivit ovat jakaantuneina kahteen suureen ryhmään, ja vastaavasti adjektiiveilla ja pronomineilla on kaksi erilaista muotoa, joista toista on käytettävä, kun se liittyy *en* -ryhmään kuuluvaan, ja toista, kun se liittyy *ett* -ryhmään kuuluvaan sanaan. On siis sanottava esim. *denna stol*, mutta *detta bord*. Mitään merkityseroa sanoilla *denna* ja *detta* ei ole. Jos sanan muodon merkitemme isolla kirjaimella ja merkityksen pienellä, voimme kaavalla (1) ilmaista äskenmainitun esimerkin seuraavasti: $A_1a B b$, $A_2a C c$. Jopa on sanottava *denna plats*, mutta *detta ställe*, vaikka *plats* ja *ställe* ovat likipitäen synonyymit. Kaavalla (2) ilmaistuna $A_1a B_1b$, $A_2a B_2b$. Nyt mainitun laisissa tapauksissa on kysymyksessä se, mitä LOUIS HJELMSLEV nimittää puhtaaksi kongruenssiksi (concordance pure) ja minkä hän määrittelee seuraavasti: »Le morphème de l'élément dépendant n'indique que le rapport syntaxique et ne porte point sur la signification du terme regi» (Principes de grammaire générale, 1928, s. 143).

Kongruenssiin verrattavia ilmiöitä esiintyy myös kaasusten käytön alalla. Ei ole harvinaista, että kielten eräät kaasumuodot menettävät suureksi osaksi alkuperäisen merkityksensä (joka on alkuaan voinut olla esim. lokaalinen). Näin on idg. kielissä käynyt erityisesti »grammaattisten» eli »sisäisen determinaaation kaasusten», jollaisiksi WUNDT nimittää (Die Sprache II, 1912, s. 84 seur.) nominatiivia, akkusatiivia, genetiivia ja datiivia. Mitä näistä kaasuksista kulloinkin käytetään, riippuu olennaisesti siitä, millaisen ilmauksen kanssa ao. sana muodostaa sanayhtymän. Mitä suomeen tulee, näyttävät varsinkin nominatiivi, akkusatiivi, partitiivi ja suureksi osaksi myös genetiivi kehittyneen tuollaisiksi »rektiosta» riippuviksi kaasuksiksi. Esimerkeissä *teet sen* ja *tee se* meidän täytyy katsoa *sen* ja *se* sanojen merkitsevän samaa; niiden erilaisuus on yhteydessä verbi-muotojen (*teet* ja *tee*) erilaisuuden kanssa, joihin ne objekteina liittyvät. Muotojen ja merkitysten suhteet ovat samanlaiset kuin yllä esittämäs-

sämme kaavassa (1). Voidaan siis sanoa, että tässä on kysessä kongruenssin sukuinen ilmiö. Mahdollisesti aikoinaan jotkin semanttiset seikat ovat olleet objektimuodon erilaisuuden syynä, mutta mitkä, sitä ei vielä liene selvitetty. Kielteisessä lauseessa objektin pitää, kuten tunnettua, olla partitiivissa. Nykykielen kannalta tämäkin on kongruenssia. Lähtien partitiivin alkuperäisestä merkityksestä lienee kuitenkin mahdollista semanttisesti selittää tämän ilmiön synty.

Voidaan ehkä huomauttaa, että sanan muoto ja merkitys muodostavat niin kiinteän elimellisen yhteyden keskenään, että muodon erilaisuus aina tuo mukanaan myös merkityksen tai ainakin merkitysvivahduksen erilaisuuden sekä että on vaikeata määrätä, mikä merkitysaines liittyy kuhunkin sanayhtymän yksityiseen sanaan. Jos ankarasti pidettäisiin kiinni tällaisesta kannasta, olisi kuitenkin kielen merkityspuolen erittely mahdoton. Sanakirjat ja käännökset kielestä toiseen kuitenkin osoittavat, että ainakin hieman karkeampi merkitysten käsittely on mahdollinen. Tarkastakaamme vielä esim. sanayhtymiä *jatkuvasti ponnistelemalla* ja *jatkuvalla ponnistelemisella* (tai *ponnistelulla*). Ne merkitsevät suunnilleen samaa, samaten niiden osat *jatkuvasti* ja *jatkuvalla* sekä *ponnistelemalla* ja *ponnistelemisella*. Vastaavasti on laita sanayhtymissä *valloittaa kaupungit* ja *kaupunkien valloittaminen* (esim. *hänelle annettiin tehtäväksi valloittaa kaupungit* tai *kaupunkien valloittaminen*). Tällaiset esimerkit ovat aikaisemmin esittämämme kaavan (2) mukaisia, joten näissäkin tapauksissa voi puhua kongruenssista ainakin väljemmässä mielessä. Niissä ilmenee sanain syntaktisen luonteen pitkälle menevä riippumattomuus merkityksestä. Sillä jos ilmaukset A_1 ja A_2 , jotka merkitsevät samaa, täytyy konstruoida eri tavoin, nimittäin $A_1 B_1$:n kanssa ja $A_2 B_2$:n kanssa, jolloin B_1 ja B_2 myös ovat synonyymit, osoittaa se, ettei konstruktiotavan erilaisuus perustu merkitykseen. — Tästä huolimatta on myönnettävä, että historiallisen kielentutkimuksen heuristisena periaatteena voidaan pitää, että erilaisen konstruktiotavan genesis on mikäli mahdollista etsittävä sanojen ja ilmausten aikaisemmasta erimerkityksisyydestä.

On tunnettua, että monen kielen, mm. suomen, sanat ovat jakaantuneina ryhmiksi, joiden jäsenet ovat sellaisessa suhteessa toisiinsa, että M-ryhmän jäsen, oli se mikä tahansa, voi muodostaa sanayhtymän toisen, N-ryhmän minkä tahansa jäsenen kanssa, kun taas eräiden muiden ryhmien jäsenet eivät voi muodostaa sanayhtymiä äskenmainittujen ryhmien jäsenten kanssa. («Sanalla» tarkoitetaan tällöin edelläolevan mukaisesti tiettyä muotoa ja siihen liittyvää tiettyä merkitystä.) Eräissä ryhmissä saattaa olla vain harvoja jäseniä, muutamissa ehkä vain yksi, toisissa taas rajaton määrä. Sanan tai yleisemmin sanoen ilmauksen syntak-

tisen luonteen määrää juuri se seikka, millaisten ryhmien jäsenten kanssa se voidaan konstruoida sanayhtymäksi ja millaisten ei. Kuuluvuus tiettyyn ryhmään (so. ilmauksen syntaktinen luonne) voidaan luonnollisissa kielissä yleensä selvittää ehdottoman varmasti vain empiirisesti, mutta samalla kielentutkijat tietysti pyrkivät löytämään morfologisia ja semantisia tunnusmerkkejä, jotka ovat mahdollisimman monelle ryhmän jäsenille ominaisia.

Tavallisesti sana tosiasiallisessa puheessa muodostaa sanayhtymän sellaisen sanan kanssa, joka puheen asiallisen ja loogillisen yhteyden kannalta on »luonnollinen». Mutta niinkuin mainittiin, myös loogillisesti ja asiallisesti yhteensopimattomien tai ainakin yhteensopimattomilta näyttävien sanojen yhtymistä kielellisesti korrektiksi sanayhtymäksi esiintyy. Tämä sanojen yhdistämismahdollisuus ja sillä kokeileminen on varmaankin ollut omiaan suuresti edistämään inhimillisen ajattelun kehitystä. Mutta se on tuonut esiin myös sen kysymyksen, missä määrin sanat, jotka syntaktisessa suhteessa käyttäytyvät yhdenmukaisesti, sisältävät joitakin yhteisiä, joskin ehkä vaikeasti esiin analysoitavia merkitysaineiksia. Erityisesti tulee tämä ongelma tärkeäksi, kun on puhe ns. sanaluokkien olemuksesta.

Niissä kielissä, joissa tavataan sellaisia sanaryhmiä, joita perinnäiset nimitykset substantiivi, adjektiivi, verbi jne. ilmaisevat, edellytetään tiettyyn sanaluokkaan kuulualta sanalta jossakin suhteessa yhdenmukaista syntaktista käyttäytymistä, esim. substantiivin pitää aina voida muodostaa sanayhtymä adjektiiveihin kuuluvan sanan kanssa. Samalla on kuitenkin usein oletettu, että perinnäiseen sanaluokkaan kuuluville sanoille, esim. substantiiveille, on ominaista myös tietty yhteinen, tosin äärimmäisen abstraktinen merkityspiirre. On sanottu esim. että substantiiveille on ominaista, että ne ilmaisevat »olioita», adjektiiveille se, että ne ilmaisevat »ominaisuutta» jne. Jos todella »olio» ja »ominaisuus» edustavat merkityssisällyksiä, on tietysti myös äskenmainittu syntaktinen yhteensopiminen, joka vallitsee substantiivien ja adjektiivien kesken, selitettävissä samana »olion» ja »ominaisuuden» yhteenkuuluvuudeksi tai puhuaksemme filosofisemmin »substanssin» ja »aksidenssin» olemukselliseksi suhteeksi.

Aina Aristoteleesta asti on filosofiassa puhuttu yleisimmistä käsitteistä eli kategorioista. Stoalaiset erottivat pääkategorioja neljä: substanssin eli olion, kvaliteetin eli ominaisuuden, tilan ja toiminnan sekä suhteen kategoriat. Epäilemättä ainakin kolmeen ensimmäiseen oli päädytty tarkkaamalla kielen, tässä tapauksessa lähinnä kreikan, kategorialaitosta. Olivathan stoalaiset erikoisesti omistautuneet juuri kielen tarkasteluun ja

uranuurtajia kieliopin systematiikan ja terminologian alalla. Stoolaisten nelijakoon sitten yhtyivät monet myöhemmät ajattelijat. Meilläkin mm. TH. REININ ja ARVI GROTFELTIN käsitys kategorioista näyttää olleen tämäläinen (REIN Sielutieteen oppikirja, 4. p., 1925, s. 114; Muodollisen logiikan oppikirja, 4. p., 1920, s. 26; Iso tietosanakirja, art. Kategoria). On siis arveltu, että olion ajatuskategoriaa kielessä ilmaisee substantiivi, ominaisuuden adjektiivi jne.

On kuitenkin olemassa kieliä, jotka eivät tee eroa esim. substantiivin ja adjektiivin tai adjektiivin ja verbin välillä. Toisaalta suomessakin on runsaasti tapauksia, joissa sama ajatussisällitys voidaan vaihtoehtoisesti ilmaista substantiivilla ja adjektiivilla tai adjektiivilla ja adverbilla tai verbillä ja toisenlaisella adverbilla (esim. *tavaton kuumuus*, *tavattoman kuuma*, *kuumottaa tavattomasti*). Jollakin toisella kielellä saattaa tällaisessa tapauksessa olla käytännössä vain yksi ilmaisutapa. MARTY arvelee, ettei ole havaittavissa mitään tosiasiallista yhdistävää merkityksainesta k a i k k i e n tiettyyn perinnäiseen sanaluokkaan kuuluvien sanojen merkitysten kesken. Tekee mieli yhtyä hänen loppupäätelmäänsä: »Es besteht also kein Zweifel, dass wir an den Redeteilen im allgemeinen nicht Bezeichnungsmittel vor uns haben, die ausschliesslich von semantischen Gesichtspunkten gebildet sind» (Satz und Wort, 1925, s. 60). Epäilemättä kielen aikaisemmassa kehitysvaiheessa substantiivien kategoria sisälsi sanoja, jotka ilmaisivat konkreettisia esineitä, ja adjektiivien kategoria kvaliteetteja ilmaisevia sanoja. Mutta sittemmin näiden analogian mukaan ryhdyttiin käyttämään ja syntaktisesti konstruoimaan muitakin sanoja, joiden merkityksissä oli esineellistä tai kvalitatiivista vain kuvaannollisessa mielessä (Marty'n ns. *figürliche innere Sprachform*) ja lopulta ei tätäkään. Jäljelle jäi pelkkä sanan kuuluminen tiettyyn kielelliseen kategoriaan, kieliyhteisön tottumus käyttää sanaa syntaktisesti tietyllä tavalla (yhdistää se tiettyihin toisiin kategorioihin kuuluvien sanojen kanssa). Sellaiset sanat kuin *käsile*, *otaksuma* eivät merkitse mitään konkreettisia esineitä eivätkä sanat *olematon*, *mahdollinen* mitään laatuja. Juuri siitä, ettei tiettyyn sanaluokkaan kuuluvia sanoja merkityksen puolesta minäkään enää tarvitse yhdistää, saa selityksensä se, että liittämällä toisiinsa esim. substantiivin yksikön nominatiivi ja minkä hyvänsä adjektiivin yksikön nominatiivi saadaan syntymään kielellisesti korrektilta vaikuttava sanayhtymä. Merkillepantavaa edelleen on, että ainakin useissa idg. kielissä ja myös suomessa periaatteessa k a i k k i merkitykset voidaan ilmaista substantiiveilla. TH. REIN tavallaan tunnustaa tämän seikan sanoessaan, että ominaisuus tai tekeminen (voi lisätä: tai suhde) on ilmaistavissa myös substantiivilla, »jos se ajatellaan ikäänkuin se olisi olio»

(Muodoll. logiikan oppikirja s. 27). Tosin voitaneen sanoa, että eräät merkitykset »luonnollisimmin» ilmaistaan adjektiivilla, toiset taas verbillä jne. Niillä on, sanoo Husserl, »adjektiivinen» jne. »ydin» (ks. HUSSERL *Formale und transzendente Logik*, 1929, Beilage I: Syntaktische Formen und syntaktische Stoffe).

Voidaan kysyä, mitä sellainen määritelmä kuin »Substantiivit ovat sanoja, jotka nimittävät olioita» asiallisesti oikeastaan sisältää. Onko »olio» tässä muuta kuin eräisiin grammaattisiin suhteisiin viittaava käsite? Näyttää siltä, että »olion» ainoa tunnusmerkki on se, että se kielessä ilmaistaan substantiivilla. »Olio» -käsite on vailla asiallista sisällystä ja määritelmä näin ollen vain näennäinen. Samoin on laita muidenkin sanaluokain semanttisen määrittelyn. On hyvin luultavaa, että logiikan koko perinnäinen kategoriajako perimmältään onkin kieliopillinen. Luonteeltaan kieliopillinen on myös se määritelmä, että »substantiivit ovat sanoja, jotka nimittävät sellaista, josta voidaan sanoa, millainen se on». Tämä määritelmä nim. ilmaisee peitetysti sen seikan, että substantiivi on sana, joka voi saada adjektiivin määräyksekseen. Mitään asiallista tietoa substantiivien merkityksestä se ei anna. Tämän tosiasian taustaa vastaan voimme ymmärtää, että WITTGENSTEIN teoksessaan *Tractatus logico-philosophicus* (1922) leimaa mielettömäksi sellaisen »lauseen» kuin: »On olemassa olioita» (»Es gibt Gegenstände») (s. 84). Tällainen »lause» ei sano mitään todellisuudesta. (Hyvällä tahdolla voi siinä nähdä viittauksen siihen, että kielessä on tietty kategoria sanoja.)

Olio -sanan luonteen ymmärtämiseen tulee ehkä lisävalaistusta, kun vertaamme sitä eräiseen toiseen suomen sanaan, nim. substantiiviin *juttu*. Tätä sanaa käytetään usein arkikielessä sellaisella tavalla, ettei siihen näytä liittyvän mitään asiallista merkitystä, vaan ainoastaan substantiivin syntaktinen funktio. Näin esim. lauseissa *Tien auraaminen jälle on verrattain yksinkertainen juttu*; *Tuollainen leikkaus on helppo juttu* (Nykysuomen sanakirjan aineskokoelmat). Samaan tapaan käytetään eräissä kielissä sanaa *historia* (ruotsissa, tanskassa *historie*). Nyt tarkoitettun *juttu* -sanan asiallisen merkityksen puutteesta johtuu, ettei käy mielekkäästi sanominen *se on juttu* (samalla tavoin kuin sanotaan esim. *se on kirja*), vaan *juttu* -sanan täytyy olla sisällyksellisesti jollakin tavoin tarkemmin määrätty.

ERIK AHLMAN

Kielellisen ilmauksen käsitteestä ja siihen liittyvistä kysymyksistä

Inhimillinen puhe esiintyy peräkkäisten äännähdyksien sarjana, jota kirjoituksessa vastaavat riviksi sijoittuneet nähtävät merkit. Puheelle on, käyttäeksämme Saussuren sanontaa, ominaista »lineaarisuus» («caractère linéaire du signifiant»).

Puhe jakaantuu peräkkäissuunnassa toisiaan seuraaviin kokonaisuuksiin. Foneettisessa ja prosodisessa suhteessa siinä voidaan erottaa suurempia ja pienempiä yksikköjä (rytmiyksikköjä). Pienempiä tällaisia ovat äänne ja tavu, suurempia tahti ja puhetahti (ks. Matti Sadeniemi, *Metriikkamme perusteet*, 1949, luku »Puheen jakautuminen»). Mutta puhe jakaantuu kokonaisuuksiin toisenlaistenkin näkökohtain mukaan. Tarkoitetaan sellaisia kokonaisuuksia, joihin puhe jakaantuu semanttis-syntaktisilla perusteilla. Puhun »semanttis-syntaktisista» perusteista enkä vain semanttisista, koska mielestäni syntaktinen on erotettava semanttisesta eikä pidettävä sen puolena tai alalajina sen paremmin kuin semanttista on pidettävä syntaktisen puolena, niin kuin tosin eräät viimeaikaiset tieto-opilliset suunnat ovat toisinaan olleet taipuvaisia väittämään. Asian tarkempi käsittely ei kuitenkaan kuulu tähän kirjoitukseen.

Tällaisia puheen kokonaisuuksia nimitämme Kielioppikomitean mietinnön (= KKM, 1915) mukaan ilmauksiksi. Tärkeä laji ilmauksia ovat sanat. Laajempien ilmauksien lajeja edustavat virke, lause,

jäsen, saneliitto. Useissa tapauksissa ilmaukset kirjoituksessa erotetaan ulkonaisesti typografisin keinoin. Esim. saneet erotetaan toisistaan pienellä välillä, virkkeet pisteellä tai muulla suurella välimerkillä sekä käytämällä isoa alkukirjainta, sivulauseet erotetaan pilkulla, jne. Selvinmin erotettavissa oleva ilmauslaji lienee sane. KKM määrittelee sen pienimmäksi puheessa esiintyväksi kielelliseksi ilmaukseksi (mts. 14).

Monet tutkijat puhuvat vielä sanettakin suppeammista ilmauksista, esim. Noreenilla esiintyy käsite gloosa (saks. Glosse). Se on ns. »päätseenäinen semeemi», ja sinä voi olla myös saneen o s a; näin esim. on laita ainekseen -s saneessa *Vaters* (joka muuten kokonaisuudessaankin on »päätseenäinen semeemi»), -s on gloosa. (Noreen-Pollak, *Wissenschaftliche Betrachtung der Sprache*, 1923, s. 237). Samaten Marty pitää eräitä sananosia (Wortbestandteile) tietyissä tapauksissa erityisinä ilmauksina (»besondere Redeglieder»). (Untersuchungen zur allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie I, 1908, s. 209). Jos Noreenin ym. tapaan halutaan pitää myös saneen osaa ilmauksena, on joka tapauksessa tarpeellista tehdä ero erilaisten tapausten kesken mukaan, kuinka täsmällisesti saneenosa on erotettavissa muusta saneesta ja kuinka selvä siihen liittyvä merkitys on. Saneessa *hevosen* voidaan, jos niin halutaan, nähdä erillinen aines -n, mutta kovinkaan täsmällinen ei sen merkitys ole. Olisi varsin keinotekoista selittää sane *hevosen* koostuneeksi ilmauksista *hevose-* ja -n. Sitä vastoin tuntuu enemmän mahdolliselta jakaa esim. sana *hevosellako* ilmauksiin *hevosella* ja -ko. Ts. koska loppuliitteellä -ko on selvästi erotettava muoto ja merkitys ja se liittyy saneeseen, jolla minikään on selvä merkitys, ilman että kuminassakaan yhdysoosassa tapahtuu mitään äänteellisiä modifikaatioita, voidaan puoltaa käsitystä, että on kyseessä erilliset ilmaukset, vaikka eivät ne olekaan erillisiä saneita. (Vrt. myös Louis Hjelmslev, *Omkring Sprogteoriens grundlæggelse* 1943, s. 40 —.) Näin päädytään siihen, että kaikki saneet ovat ilmauksia, mutta kaikki ilmaukset eivät ole saneita. On olemassa ilmauksia, jotka ovat osina saneissa, ja on saneita, jotka ovat osina laajemmissa ilmauksissa.

Ilmaus on, niin kuin edellä sanotusta on käynyt ilmi, sellainen puheen osa, joka on kokonaisuus, joka »kannattaa» tiettyä merkitystä. »Nur bedeutsame Zeichen nennen wir Ausdrücke», sanoo Husserl (*Logische Untersuchungen* II, 1, 1928, s. 306). Sen ohella ilmauksella yleensä on tietty syntaktinen luonne, joka ilmenee siinä, että ilmaus voi yhtyä vain tietynlaisten toisten ilmausten kanssa laajemmaksi ilmaukseksi. Ilmauksia, joiden syntaktinen luonne on sama, olen nimittänyt isonyymeiksi. Isonyymit ilmaukset voidaan substituoida toistensa tilalle puheen muiden

ilmausten merkityksen pysyessä muuttumattomana ja puheen pysyessä kielellisesti korrektina.

Tässä yhteydessä meidän lienee syytä kosketella hieman erästä merkityksiä koskevaa seikkaa. Useat kielifilosofit puhuvat »itsenäisistä» ja »epäitsenäisistä merkityksistä» (esim. Marty, Husserl, Noreen). Näitä vastaavat kielessä *k a t e g o r e m a a t t i s e t* ja *s y n k a t e g o r e m a a t t i s e t* ilmaukset. Kategoremaattisia l. autosemanttisia ovat Martyn mukaan merkit (so. kielelliset ilmaukset), jotka ilmaisevat täydellisen psyykkilisen sisällyksen: mielikuvan, arvostelman jne.; synkategoremaattisia l. synsemanttisia taas ovat kielikeinot (ilmaukset), jotka vain toisten kanssa ovat merkitseviä (myötämerkitseviä). Vain tällä edellytyksellä ne synnyttävät täydellisen merkityksen. Synkategoremaattisia ovat sellaiset ilmaukset kuin *des Vaters, um, aber*, kategoremaattisia esim. *kaksi kertaa kaksi on neljä, sataa*, myös esim. *der Begründer der Ethik, ein Sohn der seinen Vater beleidigt hat* (nämä ovat ns. »nimiä»). »Synkategoremaattiset ilmaukset ovat epäitsenäisinä», sanoo Husserl (*Logische Untersuchungen II, 1, s. 308*), »tietyllä tavoin täydennystä kaipaavia, ja sikäli niitä nimitetään epätäydellisiksi ilmauksiksi». Sananmukaisesti ymmärrettynä myös sellainen sanankappale kuin *bi*, joka tavataan esim. saks. ilmauksien *billig* tai *bissig* osana, on täydennystä vaativa. Sillä ei ole omaa merkitystä, mutta se edistää, mahdollistaa täydellisen merkityksen omaavan ilmauksen syntymistä. Olisiko se siis katsottava »myötämerkitseväksi ilmaukseksi», samantapaiseksi kuin partikkelit *aber, oder, und?* Niistä Marty (*Untersuchungen jne. s. 207*) sanoo: »*Eigentlich gesprochen haben Wörter wie 'aber', 'oder', 'und' für sich keinen Sinn.*» Että on virinnyt sellainen pulmakysymys, onko saneenpalanen *bi* ehkä katsottava »myötämerkitseväksi ilmaukseksi», jota kysymystä eräät filosofit kuten Marty ja Husserl ovat pitkälti ja vakavissaan tutkineet, vaikka vastauksen luulisi ilman muuta olevan selvä (nim. ettei *bi* tässä ole mikään merkki tai ilmaus ollenkaan), on Aristoteleen ja hänen oppilaidensa alkuunpaneman erään opin epätervettä vaikutusta kielifilosofiaan. Tarkoitan oppia kategoremaattisista ja synkategoremaattisista kielikeinoista (ilmauksista), johon liittyy puhe täydellisistä ja epätäydellisistä, itsenäisistä ja epäitsenäisistä merkityksistä. Tämä oppi on kehittynyt eräänlaiseksi psykologisten ja lingvististen ainesten sekavaksi yhdistelmäksi. On oletettu vallitsevan sellainen puheen ja sielullisen tapahtumisen välinen parallelismi, että kategoremaattisten ilmausten vastineena psyykkillisellä puolella muka ovat tietyt ilmiökategoriat ja että vastaavasti on laita synkategoremaattisten ilmausten alalla. »Mielikuvan» (*Vorstellung*) ilmauksena muka on »nimi», »ajatuksen» ilmauksena lause jne.

Yllämainittu oppi tuntuu myös Noreenilla, joka sen nojalla jakaa semeemit gloosiin (Glossen) ja lausumiin (Äusserungen), sekä määrittelee kummatkin lähinnä psykologisesti: gloosa on hänen mukaansa »epäitsenäinen tai, kuten myös voitaisiin sanoa, sidottu semeemi, so. sellainen, jonka merkityksen muodostaa vain yksi ajatuselementti». (Noreen-Pollak, mts. 236). Lausuma (Äusserung) taas on »itsenäinen tai niin kuin myös kävisi sanominen, vapaa semeemi, so. semeemi, jonka merkityksen muodostaa kokonainen, pienempi tai suurempi ajatuskulku» (mts. 238). Esimerkkinä näistä kahdesta ilmauslajista mainittakoon, että Noreenin mukaan ilmaus *ansiakas kuningas Kustaa* toinen *Aadolf* on gloosa, mutta *Kuningas Kustaa II Aadolf oli ansiokas* tulee hänen määritelmiensä mukaan olemaan lausuma. Luulisi kuitenkin olevan mahdollista, että em. gloosankin merkityksenä tietyssä tapauksessa on *ajatus*, että K. II A. oli ansiokas kuningas. Itse asiassa ei sitä seikkaa, onko tietty kielellinen ilmaus katsottava gloosaksi vai lausumaksi, Noreeninkaan mielestä ratkaise ensi sijassa se, mitä ilmauksen lausujan tai kuulijan psyydessä mahdollisesti tapahtuu, mitä onkin erittäin vaikea saada selville, vaan tekstin kieliopillinen analyysi.

Myös KKM puhuu itsenäisistä ja epäitsenäisistä ilmauksista, joskin toisessa mielessä kuin nyt mainitut. Niinpä esim. ilmauksen »jäsen» määrittellään seuraavasti: »jäseneksi nimitetään itsenäistä kielellistä ilmausta, joka merkityksen puolesta muodostaa yhtenäisen kokonaisuuden ja joka on osana toisessa ilmauksessa (lauseen tai jäsenen osana)». Jäsenenä, KKM selittää edelleen, voi olla sane tai saneliitto. Saneliitoksi nimitetään kahta tai useampia saneita yhdessä, jotka yhteisesti muodostavat jäsenen tai lauseen. Saneliitto on siis aina ilmaus, ja siihen kuuluvat saneet voivat olla ja tavallisesti ovatkin tämän ilmauksen »jäseniä». Mutta eräät »epäitsenäiset» saneet eivät voi olla saneliiton jäseniä. Tällaisia »epäitsenäisiä» saneita ovat ns. muotosaneet. Näistä sanotaan (mts. 48): »Eräänlaiset saneet eivät epäitsenäisen luonteensa vuoksi muodosta eri jäsentä siinä saneliitossa, johon ne kuuluvat. Sellaisia saneita nimitetään muotosaneiksi. Esim. Pöydän *alla*, *on tullut*, *i skogen*, *plus riche*.»

Luultavasti sellainen käsite, mitä termillä muotosane tarkoitetaan, voi olla suotava, toinen kysymys on, mikä sen tunnusmerkiksi on katsottava. Saneen luonteen epäitsenäisyys on erittäin epämääräinen ominaisuus. Jos luonteeltaan epäitsenäisellä saneella tarkoitetaan samaa, mitä Husserl, Marty, Noreen ym. tarkoittavat epäitsenäisellä, so. synkategoremaattisella l. synsemanttisella l. myötämerkitsevällä ilmauksella, joista yllä jo oli puhetta (se tosin rajoituksena, että tässä on kysymys ilmauksesta, joka nimenomaan on sane eikä saneliitto), niin on sanottava, että u s e i m-

mat puheessa esiintyvät saneet ovat »epäitsenäisiä»; ne vaativat tiettyssä mielessä täydennystä, ne eivät sinänsä, eristettynä, merkitse ajatusta (eivät ilmaise arvostelmaa, tahtomusta tms.). »Itsenäisiä» ilmauksia olisivat tämän mukaan vain suhteellisen harvat saneet.

Ilmeisesti KKM »muotosaneilla» tarkoittaa vain osaa »myötämerkitseivistä» saneista; esimerkeistä päätellen sellaisia kuin prepositioita ja konjunktioita, yleensä sellaisia saneita, jotka funktionensa puolesta vastaavat kielten fleksiivisiä aineksia, erilaisia formansseja. Esimerkkeinä mainitaan (mts. 48) *i skogen* (vrt. suom. *metsässä*), *plus riche* (vrt. suom. *rikkaampi*). »Muotosaneiden» käsitteestä puhuen mainittakoon sivumennen se seikka, että ilmeisesti aivan samanlainen tehtävä, kuin yksityisillä saneilla, voi olla saneliitoilla, esim. ruots. *för hans skull*, saks. *um seiner willen*, suom. *syystä että*. Edelleen on otettava huomioon, että ilmausten »muodollisuudessa» on asteita. Suomessa esim. sana *ansiesta* on jossain määrin muuttunut postpositioksi; näin esim. ilmauksessa *hänen ahkeruutensa ansiosta*. Luonnollisissa kielissä vallitsee tässä niin kuin muissakin suhteissa eräänlainen *lex continui*: siirrytään vähitäisten ylimenojen kautta kategoriasta toiseen. Voidaan kysyä, onko edes ilmauksessa (sanaliitossa) *pöydän alla sane alla* todella siinä määrin muotosane, ettei sitä enää voida katsoa ilmauksen jäseneksi. Jos se sittenkin olisi katsottava jäseneksi, niin olisi sane *pöydän* katsottava *alla* saneen määräykseksi eikä päinvastoin. Ehkä parhaimmalla syyllä muotosaneiksi olisi nimitettävä ilmauksia, joissa merkityspuoli on äärimmäisen heikko tai olematon. Sanoisin, että näin on laita esim. suom. saneen *kuin* ilmauksessa *suurempi kuin tämä* tai ruots. *att* ilmauksessa *konsten att leva*. Tällaisia partikkeleja on todella vaikea pitää sen ilmauksen jäseninä, johon ne kuuluvat.

Jokaisen kielen puheessa on erotettavissa ilmauksia, voimmepa sanoa, että kaikki puhe on jaettavissa, jopa se täytyy voida jakaa ilmauksiin (edellyttäen, että se on kielellisesti korrektia puhetta). Usein ilmaukset vuorostaan jakaantuvat ilmauksiin, kunnes lopulta päädytään ilmauksiin, joita ei enää käy jakaminen, olivatpa nämä äärimmäiset ilmaukset sitten saneita tai ehkä vieläkin pienempiä kielellisiä kokonaisuuksia. Mutta millä tavoin itse käsite ilmaus on määriteltävä? Miten ilmaus on erotettavissa sellaisesta puheen osasta, joka ei ole ilmaus? Että ilmaus on sellainen puheen osa, joka »merkityksen puolesta muodostaa yhtenäisen kokonaisuuden», on siksi epämääräinen kriteerio, ettei se auta kovinkaan pitkälle, niin kuin jo oli puhekin. Välitön naiivi kielitajunta pystyy tällä perusteella erottamaan oikeastaan vain yksityisen saneen, mutta jos on kysymys useampien saneiden muodostamista ilmauksista, emme enää

voi turvautua siihen, että se elämyksessä »hahmottuu» kokonaisuudeksi. Huomautettakoon varmuuden vuoksi, että ilmauksella tässä tarkoitamme tosiasiallisen aktuaalisen puheen jaksoa eli osaa emmekä sellaista osaa, jollainen voi esiintyä määräkielisessä (esim. suomenkielisessä) puheessa, mutta ehkä ei tietyissä tosiasiallisessa puheyhteydessä kuitenkaan ole ilmaus. Usein voi vain perusteellinen analyysi selvittää, onko tietty tosiasiallinen sanasarja ilmaus vai ei, analyysi, jossa apuna voidaan käyttää myös mahdollisia ilmauksia.

Kaikille kielille on ominaista, että puheessa ilmauksia ensi sijassa muodostavat toisiaan seuraavat peräkkäiset puheen osat. Nyt voidaan sanoa, että yleisenä sääntönä kaikkialla on, että puheen osa muodostaa (jos muodostaa) ilmauksen lähimmän sitä seuraavan puheen osan kanssa, minkä kanssa se ao. kielen lakien mukaan voi muodostaa ilmauksen. Läheisyysperiaate ei kuitenkaan vielä anna riittävää osviittaa. Sillä jos tarkasteltavina ovat puheen elementit ovat itse ilmauksia, jos esim. meillä on ilmaukset a, b ja c, jotka seuraavat välittömästi toisiaan, on yhtä hyvin ajateltavissa, että esim. b muodostaa ilmauksen paitsi a:n myös c:n kanssa. Lisäksi on mahdollista, ettei b muodosta ilmausta a:n sen paremmin kuin c:nkään kanssa. Sentähden täytyy läheisyyden lisäksi tulla muita kriteerioita, jotka osoittavat, mitkä ilmaukset kuuluvat yhteen. On siis ymmärrettävissä, että kielet käyttävät keskinäisen läheisyyden ohella erilaisia keinoja osoittaakseen ilmausten toisiinsa kuulumisen. Eräs huomattava jo primitiivisellä asteella kehittynyt tällainen keino on kongruenssi. Sillä on eräissä kielissä, kuten bantukielisissä, suorastaan hallitseva asema. Hyvin tärkeä merkitys kongruenssilla on myös kuten tunnettua niin korkealle kehittyneissä kielissä kuin klassillisissa kielissä, kreikkassa ja latinassa. Kongruenssi tekee mahdolliseksi asettaa — esteettisistä syistä — runoudessa ja taideproosassa yhteisen ilmauksen muodostavat saneet (saneliiton jäsenet) hyvinkin etäälle toisistaan. Esimerkkinä tästä mainittakoon seuraavat Ovidiuksen *Metamorphoses* runoelman ensimmäisen kirjan alkusäkeet (I, 1—4): *In nova fert animus mutatas dicere formas | corpora: di, coeptis, nam vos mutastis et illas, | adspirate meis primaque ab origine mundi | ad mea perpetuum tempora carmen.* Näissä säkeissä muodostavat saneliittoja välillä olevien toisten ilmausten eristämät saneet *nova* — *corpora*, *mutatas* — *formas*, *coeptis* — *meis*, *mea* — *tempora*, *perpetuum* — *carmen*. Saneiden yhteenkuuluvuuden osoittaa kongruenssi (tarkemmin sanoen kaasus- ja genuskongruenssi).

Tärkeäksi keinoksi puheessa esiintyvien ilmausten yhteenkuuluvuuden päättämiseksi tarjoutuu toinenkin seikka: ilmausten kuuluminen tiettyihin kieliopillisiin kategorioihin. Suomessa

on esim. eräs adverbien kategoria (olen nimittänyt niitä intensiteetti-adverbeiksi), joihin kuuluvat saneet muodostavat saneliittoja vain tiettyjen ilmauksien (adjektiivien ja erään toisen adverbiryhmän jäsenten) kanssa; esim. *tavattoman nopea, tavattoman nopeasti*. Myöskin sellaisia tapauksia tietysti on, että sane voi muodostaa ilmauksen vain tietynlaisen yksityisen saneen kanssa esim. *joko — tai*, ruots. *antingen — eller*, jolloin saneiden keskinäisestä etäisyydestä huolimatta niiden yhteenkuuluvuus selvästi ilmenee. Viimeksimainittua esiintyy ns. sanontatavoissa (*locutions*). Joskin eräissä kielissä, kuten englannissa ja kiinassa, sanontatapojen luku on hyvin suuri, se on kuitenkin aina rajallinen. Kieli kokonaisuudessaan ei voi olla pelkkiä sanontatapoja. Useimmissa tapauksissa ilmausten kategoriat antavat viitteen, mitkä ilmaukset kuuluvat yhteen ja muodostavat laajemman ilmauksen. Monissa kielissä suomen ja -sanaa merkitsevä ilmaus pystyy yhdistämään vain keskenään isonyymit ilmaukset laajemmaksi ilmaukseksi. Esim. suom. *sataa ja tuulee*. (Tämän asian yksityiskohtaisempaan tarkasteluun ei tässä ole tilaisuutta.)

Puheessa myös äänenpainon ja korostuksen avulla voidaan osoittaa tiettyjen saneiden liittyminen ilmauksiksi. Eräät adverbit, sellaiset kuin *ainoastaan, ainakin*, voivat yhtyä varsin erilaatuisiin saneisiin tai laajempiin ilmauksiin muodostamaan näiden kanssa saneliittoja. Edellä sanotun mukaisesti tavallisesti lähin teoreettisesti mahdollinen ilmaus on se, mihin adverbi tosiasiallisesti liittyy. Mutta se voi olla jokin toinenkin puheessa esiintyvä, ja tämä tuodaan esiin siten, että sitä erityisesti korostetaan. Esim. *Olen ainoastaan käynyt siellä kaksi* (korost.) *kertaa*; ruots. *Jag har endast varit där två* (korost.) *gånge*. Korostus voi toisinaan neutralisoida sanajärjestyksen vaikutuksen. On kuitenkin riennettävä huomauttamaan siitä, että varsinkin eräissä kielissä (esim. ruotsissa) juuri sanajärjestys usein osoittaa, mitkä saneet muodostavat ilmauksen. Esim. lauseessa *I morgon reser han till Stockholm* voidaan sanajärjestyksestä päätellä, että ilmaus *i morgon* muodostaa ilmauksen sanojen *reser* jne. kanssa eikä kuulu jäsenenä edelliseen puheeseen. Sanajärjestyksellä on siis tällöin usein — ehkä useimmiten — samanlainen tehtävä puheessa kuin kongruenssilla eräissä toisissa kielissä. Ehkä suorastaan voidaan väittää, että mitä enemmän kongruenssi jossakin kielessä menettää merkitystään, sitä tärkeämmän aseman siinä sanajärjestys saa.

Niin kuin jo viittasimme, puhutaan ilmauksista, jotka meidän oikeastaan on merkittävä vain »mahdollisiksi» ilmauksiksi. Ne esim. eivät esiinny tosiasiallisen puheen osina. Tällaisten »mahdollisten» ilmausten tarkastelua tavataan varsinkin kieliopillisissa esityksissä. Puhutaan esim. »il-

mauksista *kirja*, *kirjan*, *uusi kirja*, *aivan uusi kirja* jne. Niillä ei tarkoiteta missään konkreettisessa puheytydessä esiintyviä puheenosia; niistä vain tiedetään, että ne voivat senkielisessä puheessa esiintyä. Tällaisten oletettujen puheenosien tarkastelu on kuitenkin tarpeellinen. Tässä viittaamme erityisesti siihen, että usein vain tätä tietä päästään selville, onko tietty puheenosia tietyssä todellisessa yhteydessä ilmaus vai eikö. Oletakaamme, että meillä on todellinen virke *Muistaakseni hänen pöydällään oli aivan uusi kirja*. Erotamme siinä ilmauksia. Tällaisia ovat ensinnäkin kaikki virkkeessä olevat saneet. Myös virke kokonaisuudessaan on ilmaus. Mutta mitä laajuudeltaan näiden välillä olevia ilmauksia siinä on osina? Sellainen on esim. *hänen pöydällään oli aivan uusi kirja*. Että se muodostaa kokonaisuuden, ilmenee mm. siitä että sen tilalle voidaan substituoida sellainen ilmaus kuin esim. sane *satoi*, joka kieltämättä on kokonaisuus. Edelleen meillä on tosiasiallisen puheen osa sanesarja *aivan uusi kirja*. Se on selvästi todellinen ilmaus. Sen tilalle voitaisiin substituoida yksisanainen ilmaus, esim. *kirja*, jolloin saataisiin mahdollinen ilmaus *muistaakseni hänen pöydällään oli kirja*. Miten on vihdoinkin puheen osan *uusi kirja*? Onko se tosiasiallinen ilmaus? Siltä ensi katsomalta tuntuu. Mutta siinä tapauksessa sekin pitäisi voida korvata esim. ilmauksella *kirja*. Tällöin tulitaisiin sanasarjaan: *muistaakseni hänen pöydällään oli aivan kirja*, mikä ei ole korrektaa puhetta. Emme siis voi jakaa ilmausta *aivan uusi kirja* jäseniin *aivan* ja *uusi kirja*. Se on jaettava toisin nim. jäseniin *aivan uusi* ja *kirja*. Ilmaus *aivan uusi* on syntaktisesti samanarvoinen *uusi* -sanalla. On korrektaa puhetta sanoa: *muistaakseni hänen pöydällään oli uusi kirja*. — Jos sitä vastoin tosiasiallinen teksti kuuluisi: *muistaakseni hänen pöydällään oli jokin uusi kirja*, voitaisiin ilmaus *jokin uusi kirja* kyllä jakaa ilmauksiin *jokin* ja *uusi kirja*. Voimme siis todeta, että saneet *uusi kirja* muodostavat viimeksi mainitussa tapauksessa saneliiton, siis ilmauksen, edellisessä tapauksessa taas eivät. Mutta vaikka saneliittoa viimeksi mainitussa tapauksessa eivät muodostakaan saneet *uusi kirja*, muodostavat saneliiton ja siis ilmauksen kylläkin saneet *aivan uusi kirja*.

Läpikäyvänä piirteenä kielissä on, että ilmaukset liittyvät ilmauksiin muodostaen laajempia ilmauksia, samoin, että ilmaukset kielessä ryhmittäytyvät luokiksi, joiden jäsenillä on samanlainen semanttis-syntaktinen luonne. Yleensä voimme puheessa yhteenliittyvien ilmausten perusteella päätellä, millainen merkitys ja syntaktinen luonne syntyvällä ilmauksella on, ja usein myös, millaiset ilmaukset ovat syntaktisesti keskenään substituoitavissa (ovat syntaktisesti yhdenarvoisia, isonyymejä). Varsinkin eräät tapaukset ovat omiaan herättämään kieliteoreetikon ja filosofin erityistä mielenkiintoa, sellaiset, joissa ilmausten merkitysten korkea-asteinen

yhtäläisyys on yhtyneenä niiden syntaktisen luonteen suureen erilaisuuteen, ja sellaiset, joissa ilmausten merkitysten suuri erilaisuus on yhtyneenä syntaktiseen samanlaisuuteen.

ERIK AHLMAN